

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Hva formidler Den norske kirke om sorgarbeid for barn?

En kvalitativ studie av Kirkemøtets føringer og diakonal menighetspraksis

MGD 300 Masteroppgave i Diakoni

Kull: 09Mdia

Leveringsfrist: 16. mai 2011

30035 ord

Inga Mari Ramsfjell-Kind

Veileder: Hans Stifoss-Hanssen

Forord

Den norske kirke har så lenge jeg kan huske, vært mitt åndelige hjem på godt og vondt. Det har gitt meg både tillitt og forventninger til at menneskene i denne kombinerte folkekirke og trosfellesskap, kan mobilisere hvis det er noe de brenner for. Denne masteroppgaven er mitt bidrag for å være med å sette flere av kirkens menneskehjerter i brann for barn og unge som mister foreldre og søsken. Diakoni kalles det på kirkespråket. I *Plan for diakoni* (Kirkerådet 2008) defineres det som evangeliet i handling og kirkens kroppsspråk.

Mine oppfatninger om kirken, bygger i utgangspunktet på erfaringer og tolkninger ”innenfra” eller ”nedenfra”, som frivillig medarbeider i ulike former for menighetsarbeid og fellesskap. De siste 20 årene som frivillig medarbeider har jeg samtidig hatt ”barnevernpedagogbriller” på. Det går i hovedsak ut på at jeg prøver å sette meg inn i hvordan det er å være barn i en aktuell situasjon, for så å vurdere om jeg som voksen har ansvar for å støtte, oppmuntre beskytte eller sikre barnets behov og rettigheter. Jeg er utdannet barnevernpedagog med videreutdanning i helsefremmende og rusforebyggende arbeid. Erfaringer jeg har gjort gjennom barnevern og miljøterapi/miljøarbeid, fargelegger på mange måter også min forståelse av kirken. På samme måte som mitt kristne ståsted, har gitt etiske føringer for mitt profesjonelle arbeid blant barn, unge og deres familier.

Kunnskapen og inspirasjonen jeg har fått gjennom fagformidling og relasjoner i løpet masterstudiet i diakoni, har supplert min virkelighetsoppfatning med aha opplevelser og et fargerikt spekter av nyanser. Tolkninger og verdivalg som tidligere blant annet har bygget på basisutdanning, personlige troserfaringer og kirkeliv i frivillig tjeneste, har nå fått et par ”profesjonelle” diakonale briller utenpå”. Det krever en ekstra ryddighet når undersøkelsen gjennomføres. Dette sammenlignet med om masteroppgaven hadde omhandlet barn i sorg utenfor Den norske kirkes kontekst, hvor personlige erfaringer og livssyn ikke ville vært involvert på samme måte. Med dette utgangspunktet har jeg foretatt en studie for å lære mer om hvordan kirkens diakoni forholder seg til barn i sorg. Jeg undersøker det utenfra, og fra et diakonalt ståsted. Diakoni defineres iht. *Plan for diakoni*(Kirkerådet 2008) Se kapittel 1.5 om begrepsavklaringer.

I dette arbeidet har jeg hatt god hjelp:

Takk til informanter fordi dere tok dere tid, og for alle verdifulle bidrag og engasjement dere delte. Uten dere hadde det ikke blitt noen undersøkelse. Diakonene blant dere har inspirert meg til å gå ut i diakontjeneste.

Takk til medstudenter og lærere fordi dere delte verdifull fagkunnskap, ga inspirasjon og støtte gjennom hele studietiden.

Så vil jeg til slutt rette **en stor takk til min veileder Hans Stifoss-Hanssen**. Han har gjennom sin rolige væremåte, fagkunnskap om tema, og strukturerte veiledning, vært til uunnværlig inspirasjon, hjelp og støtte i dette arbeidet.

Takk!

Oslo, mai 2011

Bildet på forsiden er av ukjent fotograf.

Sammendrag

Søkeord: barn, sorgarbeid, livsmestring, Barnekonvensjonen, sjelesorg.

Masteroppgavens problemstilling er: *Hva formidler Den norske kirke om sorgarbeid for barn? En kvalitativ studie av Kirkemøtets føringer og diakonal menighetspraksis.*

Det er fortatt 9 intervjuer samt analyse og drøfing plandokumenter.

Litteratur av følgende personer er valgt for å belyse barns posisjon i kirken:

Elisabeth Tveito Johnsen, Sturla Stålsett, Paul Erik Wirgenes og Kari Jordheim.

Litteratur av følgende personer er valgt for å belyse barns behov i sorg og kriser:

Atle Dyregrov. Kari Elisabeth Bugge, Eline Grelland Røkholt, Knut Andersen,

Hans Stifoss-Hanssen, Lars Johan Danhbolt, Steinar Ekvik og Gøran Gyllenswärd m.fl.

Barnekonvensjonen(FN 1990) og nasjonale lover som omhandler barns rettigheter er masteroppgavens bakteppe.

Konklusjon: Litteraturen det er vist til i denne oppgaven, er tydelig på at barn trenger omsorg, når noen i nære relasjoner dør. Det kan ut fra undersøkelsens materiale, se ut som om Den norske kirkes sorgarbeid for barn, ikke preges av føringer eller et tydelig engasjement fra kirken sentralt. Personlig engasjement, erfaring, interesse og kunnskap om barns behov hos den enkelte diakon og prest, kan se ut til å være avgjørende faktorer, for om barn tilbys et sorgtilbud, på linje med det voksne etterlatte ofte får i kirkens regi.

Undersøkelsens funn kan gi rimelig grunn til å hevde, at tilbudet fra kirken til barn som har mistet noen i nære relasjoner kan virke noe tilfeldig. De barna som har truffet studiets diakoner og prest har vært blant de heldige. Fra et barnediakonalt ståsted, kan det se ut som det er en stund igjen til Den norske kirke samlet sett, praktiserer sin egen barneteologiske visjon om at barn er fullverdige medlemmer i dagens kirke.

Innhold

Forord	2
Sammendrag.....	4
1. 0 Innledning.....	7
1.1 Menighetsdiakoners diakonale tradisjon	7
1.2 Barns smerte kan utfordre	9
1.3 Min for forståelse om kirkens ansvar for barn i sorg	9
1.4 Problemstilling	11
1.5 Begrepsavklaringer og avgrensning	12
2.0 Metode.....	13
2.1 Utvelgelse av menighetsdiakoner som informanter	14
2.2 Utvelgelse av andre fagpersoner som informanter	15
3.0 Barns rettigheter	17
4.0 Teori	20
4.1 Barn i sorg og krise	21
4.2 Barns posisjon i kirken	26
5.0 Kirkemøtet - kirkens høyeste og mest representative organ	28
5.1 <i>Plan for diakoni</i>	29
5.1.1 Guro Hellgren.....	30
5.1.2 Analyse.....	32
5.1.3 Drøfting av hva <i>Plan for diakoni</i> formidler om sorgarbeid for barn	32
5.2 <i>Plan for trosopplæring</i>	35
5.2.1 Kjersti Kolbjørnsrud.....	36
5.2.2 Analyse.....	38
5.2.3 Drøfting av hva Plan for trosopplæring formidler om sorgarbeid for barn.....	38
5.3. Planer for diakoniutdanninger ved Diakonhjemmets høgskole	39
5.3.1. Master i diakoni.....	39
5.3.2. Årsenhet i diakoni	39
5.3.3. Kari Jordheim.....	40
5.3.4 Analyse.....	40
5.3.5 Drøfting av hva utdanningsplanene formidler om sorgarbeid for barn.....	41
6.0 Et innblikk i fem diakoner og en prest sine erfaringer	43
6.1 Diakon 1	43
6.1.1 presentasjon av intervju 1.....	43
6.1.2 Analyse av intervju 1.....	45
6.1.3 Drøfting av intervju 1	45
6.2 Diakon 2	51

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

6.2.1 Presentasjon av intervju 2	51
6.2.2 Analyse av intervju 2.....	53
6.2.3 Drøfting av innholdet i intervju 2.....	54
6.3 Diakon 3	55
6.3.1 Presentasjon av intervju 3	55
6.3.2 Analyse av intervju 3.....	57
6.3.3 Drøfting av innholdet i intervju 3.....	58
6.4 Diakon 4	60
6.4.1 Presentasjon av intervju 4	60
6.4.2 Analyse av intervju 4.....	62
6.4.3 Drøfting av innholdet i intervju 4.....	62
6.5 Diakon 5	64
6.5.1 Presentasjon av intervju 5	64
6.5.2 Analyse av intervju 5.....	66
6.5.3 Drøfting av innholdet i intervju 5.....	67
6.6 Presten Per Arne Dahl	68
6.6.1 Presentasjon av intervju med presten	69
6.6.2 Analyse.....	71
6.6.3 Drøfting av innholdet i intervju med presten.	72
7.0 Hva formidler Den norske kirke om sorgarbeid for barn?	75
7.1 Samlet oversikt over funn	75
7.1.1 Hva formidler <i>Plan for diakoni</i> om sorgarbeid for barn.	75
7.1.2 Hva formidler <i>Plan for trosopplæring</i> om sorgarbeid for barn?.....	75
7.1.3 Hva formidler utdanningsplanene om sorgarbeid for barn?.....	76
7.1.4 Hva formidler diakonene om sorgarbeid for barn?	76
7.1.5 Hva formidler presten om sorgarbeid for barn.....	77
7.2 Drøfting av problemstillingen ut fra undersøkelsens funn.....	78
7.3 Konklusjon	81
Litteraturliste	82
Internett sider:	84
Vedlegg 1	86
Intervjuguide for menighetsdiakonene	86

1. 0 Innledning

Den norske kirkes lokale menighetskontor, er ofte blant de første som får kjennskap til et dødsfall. 92,3 % av alle begravelser er kirkelige. 79,4 % av befolkningen er medlemmer i Den norske kirke. (KIFO 2010) Det gir kirken muligheter til å ta ansvar som samfunnsaktør utover å forrette selve begravelsen. Mange steder i Norge lever befolkningen forholdsvis spredt. Det kan være lange avstander til offentlige hjelpetilbud. Den norske kirke har ”delt inn landet” i opptil flere menigheter, i hver eneste store og lille kommune. Hver husstand er ”dekket”. Det har potensialer i seg til å være Norges best utbygde omsorgsnettverk.

I *Tilstandsrapport for Den norske kirke* (KIFO 2010), omtales statistikk bygget på menighetenes egenrapportering. Under diakonale aktiviteter som tilbys i landets menigheter, kommer sorgarbeid på andreplass etter hyggetreff for eldre. Det er i god diakonal tradisjon. Lite av dette sorgarbeidet er rettet mot barn. Det kan virke som om kirkens diakoni, har vært en lavmelt og lite synlig samfunnsaktør på barns vegne.

Diakoni som den profetiske røsten som i følge *Plan for diakoni* (Kirkerådet 2008:21), har som visjon å gi stemme til de stemmeløse, har glimret med sitt fravær i engasjementer for barn i vanskelige situasjoner. I denne undersøkelsen vil det bli lett etter hva Den norske kirkes sentrale diakonale stemme, sier om kirkens ansvar når barn mister nær familie ved død. Og hvordan omsorgen for barn i sorg, kan ytre seg i praktisk menighetsliv.

1.1 Menighetsdiakoners diakonale tradisjon

Kirkeleder og teolog Johann Henrich Wichern (1808-1881), startet den første utdannelsen for mannlige diakoner i Tyskland. Han var preget av en lavkirkelig bevegelse, som satte sitt preg på nord Europa. Fram til da hadde diakonisser (kvinnelige, kristne sykepleiere) tjenestegjort ved ulike hospitaler. Wichern mente at det var viktig at det ble utdannet menn som i tillegg til pleievirksomhet, også kunne gi omsorg til for eksempel vanskeligstilte gutter (gjærne sønner av enslige mødre), og andre barn som hadde atferdsproblemer pga forhold som fattigdom og fedres alkoholbruk m.m. Slike arbeidsoppgaver var etter datidens syn ikke passende for kvinner.

Denne allsidige diakonmodellen, kan på flere måter sies å være forløperen for menighetsdiakoner, slik vi kjenner dem i dagens Den norske kirke. Teologen Hartvig Halvorsen (1854 - 1910), og noen menn rundt han, ble inspirert av Wichern og de startet Diakonhjemmets sykehus og utdanning av mannlige diakoner i Oslo i 1890. De var en del av

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

den lavkirkelige Haugianerbevegelsen i Norge. Haugianerne var en norsk lekmannsbevegelse på 1800 tallet, som var tilhengere av Hans Nielsen Hauges(1771- 1824) lære. Et særtrekk ved Haugianerne, var overbevisningen om at den personlige gudstro skulle komme til praktisk uttrykk gjennom solidaritet og omsorg, med de som var i materiell, sosial eller sjelelig nød.

Grunnleggerne av Diakonhjemmet var også inspirert av Diakonissehuset Lovisenberg, som startet utdanning av kvinnelige kristne sykepleiere(diakonisser)noen år før. Grunnleggerne uttrykte at formålet med å starte Diakonhjemmets sykehus og diakonutdanning var ønsket om:

Å gjenopplive "urkirkens skjønneste egenskap": Kirkens hjerte for forkomne, syke og fattige. Diakonhjemmet skal bli et kraftsenter som skal mobilisere til et storstilt kirkelig redningsarbeid for mennesker i utsatte livssituasjoner.

Menighetsdiakonstilinger, som skulle være med å prege norsk kirkeliv slik Halvorsen og hans støttespillere opprinnelig hadde visjoner om, ble først opprettet på 1980 tallet. Fram til da hadde menighetsdiakonien i Den norske kirke, handlet mest om pleie og omsorg for eldre og syke. (Opplysningene er hentet fra internettsiden om Diakonhjemmets historikk)

Synet på hva barn trenger og hva slags arbeidsoppgaver kvinner kan ha, er endret siden den gang. Men det er fortsatt barn som trenger kirkens omsorg. Barn i sorg er noen av dem. Den norske kirkes menighetsdiakoner, står i en tradisjon hvor barn som er i en smertefull livssituasjon, opprinnelig var blant dem som ble prioritert i det diakonale arbeidet.

1.2 Barns smerte kan utfordre

Men hva er det som gjør at både kirkelige ansatte og andre voksne, ofte vegrer seg for å snakke med barn om det som er vondt og vanskelig?

Barnelegen og pedagogen Janusz Korczak tolker det slik i diktsamlingen: *Liten igjen*.

Diktet tas med som et eksempel på en av mange grunner, til at barns smerte utfordrer voksne i så stor grad, at vi vegrer seg for åpne øynene å se, la oss berøre og handle.

Liten igjen

Dere sier:

Det er slitsomt å omgås barn.

Det er riktig.

Dere legger til:

Fordi man må senke seg på deres nivå, bøye seg, krøke ryggen.

Gjøre seg liten.

Men der tar dere feil.

Det er ikke det som er det mest slitsomme.

Det er snarere det faktum at man må heve seg slik, at man når opp til deres følelser.

Strekke seg, gjøre seg høyere, stille seg på tå.

For ikke å såre dem.

1.3 Min forforståelse om kirkens ansvar for barn i sorg

Livet i kirken har lært meg at Den norske kirke har verdifull erfaring med å hjelpe voksne som sørger. Det vektlegges en verdig avslutning av livet til den døde. Begravelsen er nøye gjennomtenkt, slik at de pårørende både skal få rom til å sørge, men samtidig mot til å leve videre uten den døde. Det arrangeres sorggrupper for voksne.

Kirkelig menighetspraksis kan noen ganger se ut til å ta utgangspunkt i at behov for kirkens omsorg for etterlatte oppstår på menneskets 18 års dag. Kanskje Den norske kirkes sentrale myndigheter ikke har tenkt på at barns sorg er en diakonal utfordring, eller de kan være av den formening at barns behov vurderes som foreldrenes ansvar alene. Men når barn og foreldre er i sorg samtidig, kan det være krevende for alle parter. For flertallet av voksne etterlatte, har Den norske kirke ofte personifisert som den lokale presten, vært en trygg og

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

naturlig instans og forholde seg til. Dette gir rimelig grunn til å tro at kirken kollektivt sett, sitter inne med erfaring og ekspertise som det kan bygges videre på. Det gir grunnlag for å tro at kirken på sikt vil kunne tilby sørgende barn, de samme kvalitetssikrede tjenestene som voksne får. Min erfaring fra barneverntjenesten, tilsier at de fleste foreldre er positive til alle som vil deres barn vel. Nestekjærlighet er kirkens kjennetegn, i møte med mennesker fra livets begynnelse til livets slutt.

Begravelsens ritualer bygger i utgangspunktet på kunnskap om hva som tjener voksne i sorg. Barn og unge har minst like store behov for å være med å ta farvel med den døde, på en måte som oppleves som forståelig og meningsfull, ut fra deres kognitive utvikling. Kirken er av naturlig årsaker opptatt av eksistensielle spørsmål, og ønsker å formidle tro, håp og kjærlighet inn i menneskers hverdagsliv. Kirkelige fagpersoner har trening i å snakke med konfirmanter og voksne om livets små og store spørsmål, uavhengig av samtalepartnerens tro. Døden som tema kan åpne opp for nye problemstillinger. Barn er ikke noe unntak og trenger hjelp til å sortere og forstå. Det gjelder enten foreldrene tar hånd om dette selv, eller de får bistand fra andre. Jeg har som utgangspunktet at sørgende barn, også har behov for og rett til et tilbud fra kirken. Betydningen av at barn får adekvat bistand til å mestre livet og bearbeide sorgen, kan være viktigere dess yngre den etterlatte er. Barn og unge er under utvikling. Det kan gjøre dem ekstra sårbare, når dødsfallet inntreffer. Barn og voksne trenger støtte når det ”verste” skjer.

Flere voksne har fortalt meg, om erfaringer de har med ubearbeidet sorg som har fulgt dem som et slit gjennom livet. Denne gamle sorgen, har hatt konsekvenser for evne til samliv med andre mennesker. Noen hevder at det også har forstyrret tilliten deres til Gud. Det kan derfor også fra en forebyggende synsvinkel, være meningsfullt og tilby sjelesorg tilpasset barnets kognitive fungering. Diakoner er ofte utdannet sykepleiere, pedagoger eller sosialarbeidere i grunnutdanningen. Mange diakoner er erfarne sjelesørgere for voksne. Det er et godt grunnlag for å erverve seg mer kunnskap om barn og deres behov. Diakonene burde kunne som en følge av denne totale skoleringen, bli inkludert blant ”spesialistene” på barn i sorg. Det samme gjelder prester med sin fagbakgrunn og rolle i kirke og samfunn. Det er viktig at kunnskap om barn i sorg, videreformidles i veiledningen av frivillige, diakonale sorgmedarbeidere.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Diakonien har et kall om å speile kirkens kjærlighetsbudskap. Jesus har modellert diakoniens ofte brukte introduksjonsspørsmål:

Hva vil du jeg skal gjøre for deg? (Mark.10,51)
og Den hellige ånd gir løfte om gaver: For Gud ga oss ikke en ånd som gjør motløs; vi fikk Ånden som gir kraft, kjærlighet og visdom (Paulus 2.brev til Tim 1,7)

Både fagkunnskap om barn og Åndens gaver, er viktige støttespillere i den diakonale utfordringen med å forbygge, begrense, lindre eller hele smerte. Samspill mellom empati, diakonal fagutvikling og Ånd, er et godt utgangspunkt for å utvikle trygge, sunde relasjoner med sørgende barn. Diakoni innebærer å tilby en relasjon når det vonde har skjedd, slik at barnet og familien har noen sammen med seg midt i smerten. Kirken trenger trygge, tydelige, voksne mennesker, som på kirkens vegne kan være med å gi sørgende barn og deres familier nødvendig støtte. Denne støtten kan være helt avgjørende for at familiene selv skal kunne finne sine egne strategier, som kan gjøre det mulig for dem å leve videre uten den døde. Barn i sorg har det krevende. Det utfordrer diakonien som et felles anliggende i hele Den norske kirke. Diakonien utfordrer alle kirkens ansatte og frivillige. Det er uavhengig av om de sitter i kirkens høyeste organer, mest betrodde posisjoner, eller de tjenestegjør nær barna og deres familier.

1.4 Problemstilling

På bakgrunn av min forforståelse, ønsker jeg å lete og lytte nærmere etter kirkens diakonale stemme, når barn er i sorg. Hva mener Den norske kirke sentralt om Den norske kirkes diakonale ansvar for barn i sorg? Hva foregår av sorgarbeid for barn i de lokale menighetene som omtales i undersøkelsen? Er det sammenhenger mellom sentrale føringer og det lokale diakonale arbeidet?

Problemstillingens ordlyd er:

Hva formidler Den norske kirke om sorgarbeid for barn?

En kvalitativ studie av Kirkemøtets føringer og diakonal menighetspraksis.

1.5 Begrepsavklaringer og avgrensning

I besvarelsen vil den juridiske definisjonen av begrepet barn bli brukt om personer under 18 år. Begrepene kirken og menighet er her synonymt med Den norske kirke. Med diakonal menighetspraksis, menes her alle former for sorgarbeid som tilbys barn, hvor lokale menigheter er involvert. Diakoni, diakonalt blikk, diakonalt fokus, diakonalt ståsted, med mer, vil i besvarelsen bli brukt som *Plan for diakoni* (Kirkerådet 2008:7) sin definisjon av diakoni som:

kirkens omsorgstjeneste, evangeliet i handling, kirkens kroppsspråk, en grunntone i alle forhold i menigheten og konkretiseres i egne tiltak.

Begrepet sorg begrenses til tap ved død av personer i nære relasjoner, hovedsakelig foreldre og søsken. Begrepet sorgarbeid brukes i denne forbindelse som en fellesbetegnelse for alle forsøk på å være til hjelp for barn og deres familier som er i sorg. Det kan for eksempel være akutt krisehjelp, individuell oppfølging, ulike former for gruppevirksomhet og omsorgen som kan ligge i menighetsfellesskapet. Begrepet pårørende brukes om familien til personer som er syke, mens etterlatte brukes om familien til døde personer. Barn i sorg har ofte vært pårørende i kortere eller lengre tid, fordi den døde var alvorlig syk fram mot dødsfallet. Så blir de etterlatte. Andre barn mister familiemedlemmer uten forvarsel. Det kan skyldes akutt sykdom, ulykker eller selvmord. De blir kun omtalt som etterlatte. Begrepene studie, masteroppgave og undersøkelse vil bli brukt om hverandre. Begrepet sjelesorg blir brukt om en hjelpende samtale i en kirkelig kontekst. Konfident er den som mottar sjelesorg.. Når det vises til internettsider som referanse, finnes sidenes adresser i egen oversikt etter litteraturlisten.

2.0 Metode

For å studere om kirken sentralt vurderer sorgarbeid for barn som en diakonal oppgave, vil sentrale plandokumenter samt utdanningsplaner for utdannelser som kvalifiserer for diakonalt arbeid i Den norske kirke bli analysert og drøftet. Se kapittel 5

For å studere sorgarbeid for barn i lokalt menighetsliv, ble det i utgangspunktet vurdert som for omfattende med tanke på oppgavens omfang og tiden som var til rådighet, og foreta en kvantitativ undersøkelse. (Repstad 2009)(Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010)

En kvantitativ undersøkelse kunne for eksempel vært å sende spørreskjemaer til et representativt utvalg av Den norske kirkes menigheter. Hensikten kunne vært å kartlegge omfanget og innhold av sorgarbeid for barn i kirken, for så å analysere og tolke funnene. Dersom for forståelsen min stemmer om at det er lite sorgarbeid for barn i kirken, ville det vært en risiko å få tilbake få svar. Det ville være en fare for at materialet ble for lite, til at det kunne brukes til å belyse tema på en forsvarlig måte og gi undersøkelsen validitet. For å besvare problemstillingen er det derfor valgt å foreta en kvalitativ undersøkelse i form av intervjuer. (Repstad 2009) Materialet i undersøkelsen er 9 intervjuer hvorav 5 av informantene er diakoner, en er prest, to er ansatt som rådgivere i kirkerådet, en er leder for diakoniutdanningene ved Diakonhjemmets høyskole. Intervjuene med de kirkerådsansatte er kommentarer på kirkelige plandokumenter, og vil bli behandlet sammen med innholdet i plandokumentene. Intervjuet med leder av diakoniutdanningene vil bli behandlet sammen med innholdet i utdanningsplanene. Innhold som kan relateres til problemstillingen i de 9 intervjuene, (hvorav 3 også omhandler plandokumenter) vil bli presentert hver for seg. Før de blir og analysert, tolket, belyst og understøttet av valgt teori hver for seg. Begrepet funn brukes om intervjuenes innhold som kan relateres til problemstillingen. Det er en kvalitativ forståelse av begrepet, hvor det meningsbærende innholdet i informantenes erfaringer og tanker, vil bli vektlagt. Funnene vil tilslutt bli samlet i en egen oversikt. Masteroppgavens problemstilling vil til slutt bli drøftet og tolket på bakgrunn av de samlede funnene.

Hovedpoenget med undersøkelsen er å få tak i meningsbærende informasjon fra praksisfeltet. Erfaringer som sammen med relevant fagteori og et kritisk diakonalt blikk på de ovennevnte planer, kan være med å belyse problemstillingen på en hensiktsmessig og meningsfull måte. Styrken med intervju som metode, er den fleksibiliteten det gir, sammen med muligheten til å kunne gå mer i dybden og hente ut mest mulig hverdagserfaringer og tanker fra personer som står midt opp i utfordringen. (Repstad 2009)

Kvalitative metoder er særlig rettet inn på aktørenes egen virkelighetsoppfatning, deres motiver, deres tenkemåte- i all sin nyanserikdom og så lojalt og autentisk gjengitt, som forskeren bare kan få til. (Repstad 2009:19)

Fordelen med intervju som undersøkelsesmetode, er at det som kommer fram i løpet av intervjuet, kan følges opp med utdypende spørsmål som kan gi ny og vesentlig informasjon. Det kan vanskelig fanges opp i et spørreskjema, fordi den som utarbeider skjema ikke kan tenke på ”alt”, eller det blir for mange spørsmål til at det blir tatt seg tid til å svare på dem. Engasjement og følelser for arbeidet som kommer fram i et intervju, kan gi noen indisier på om personen virkelig mener det som blir sagt, eller om svaret samsvarer med det som informanten tror er forventet av han. (Repstad 2009)

Det er valgt å la menighetsdiakonene være anonyme. Styrken ved det er at det kan gjøre situasjonen tryggere for informantene. Det kan være med å legge til rette for at de kanskje tør å være friere i uttalelsene. De kan komme med eksempler fra praksisfeltet som er taushetsbelagt, men som nå kan anonymiseres og brukes som eksempler for å underbygge meningsytringer. Svakheten med anonyme intervjuer, er at utsagn som gjengis i besvarelsen blir tatt ut av konteksten. Det kan gjøre at man mister veselige betingelser for utsagnene. (Repstad 2009) Intervjuguiden for diakonene (vedlegg 1), er utarbeidet etter Repstads anbefalinger(2009).

2.1 Utvelgelse av menighetsdiakoner som informanter

Menighetsdiakoner som yrkesgruppe ble valgt ut fra at de leder utførelsen av det diakonale arbeidet, og er menighetens fagkonsulent på diakonale spørsmål. Valg av diakoner som informanter har også med valg av tolkningsståsted, hvilke briller problemstillingen bevisst velges å belyses ut fra.

Svakheten ved å velge de som leder arbeidet, er at det kan være fare for at informantene framstille tjenesten de er ansvarlige for i et bedre lys enn det er grunnlag for. Dette forhold tas i betraktning, når informasjonen analyseres og drøftes.(Repstad 2009) Menighetsdiakonene ble funnet ved å ringe til diakonirådgiverne ved fire bispedømmekontorer. Diakonirådgiverne oppgav kontaktinformasjon til diakoner som hadde erfaring med barn i sorg. Diakonene bekreftet at de hadde erfaring med sorgarbeid for barn, når de responderte på henvendelsene som ble foretatt pr. telefon og e-post. To av diakonene sa seg villig til å bli informanter. I et

av bispedømmene kjente ikke diakonirådgiveren til om noen av bispedømmets diakoner hadde slik erfaring. Det ble da sendt e-post, direkte til diakoner som ble funnet på menighetenes hjemmesider, samt at et fagforeningsmøte ble oppsøkt for å finne kandidater. I dette bispedømme ble det funnet tre informanter. Fire av intervjuene ble foretatt på informantenes egne kontorer. Dette var både fordi det skulle ta minst mulig av deres tid, og fordi at det er rimelig grunn til å tro at de ville føle seg tryggere til å gi mer av seg selv på sin egen arena. Et av intervjuene ble fortatt på Diakonhjemmets høgskole. Informanten var i nærheten og ønsket selv å komme til skolen. Intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert ned. I presentasjonene er personnavn, stedsnavn og andre kjennetegn fjernet eller skrevet om. Alle diakonene er blitt til "hun", selv om begge kjønn er representert. Eksempler, tanker og holdninger er ved flere tilfeller tillagt en av de andre informantene. Meningsinnholdet er forsøkt bevart. Dette er for å ivareta informantens anonymitet. Dette kan forsvares fordi det er meningsinnholdet i informasjonen som vektlegges i undersøkelsen.

2.2 Utvelgelse av andre fagpersoner som informanter

Det er valgt ut følgende personer som gjennom sitt arbeid har sentrale funksjoner hvor de kan være med å påvirke om hvordan Den norske kirke ivaretar barn i sorg:

Guro Hellgren og Kjersti Kolbjørnsrud er rådgivere i Kirkerådet. De er valgt ut fordi de er sentrale personer i forhold til henholdsvis *Plan for diakoni* og *Plan for trosopplæring*. Guro Hellgren har vært med i arbeidsgruppen for utarbeidelse av *Plan for diakoni*. Hun har nå blant annet ansvar for å implementere *Plan for diakoni* i lokale menigheter. Kjersti Kolbjørnsrud er rådgiver for barn, unge og trosopplæring. Hun har ansvar for å drifte og videreutvikle trosopplæringen i Den norske kirke. De ble intervjuet sammen. De kommenterte hva disse planene sier om kirkens ansvar for barn i sorg. For å slippe å skrive samtidig som bruken av dyrebar tid skulle brukes til å stille relevante spørsmål for problemstillingen, ble samtalen tatt opp på bånd. Opptaket ble transkribert ned som et sammendrag som informantene fikk på e-post, og som de har godkjent til bruk i studie under fullt navn. Dvs. de har godkjent min kortversjonstolkning av samtalen. Informasjonen vil i besvarelsen bli brukt som en kommentar på de planene de er rådgivere i forhold til.

Kari Jordheim ble valgt ut fordi hun er leder for det instituttet som har ansvar diakonutdanningen ved Diakonhjemmets høgskole. Det innebærer blant annet å være ansvarlig for undervisningsplanen som skal dyktiggjøre og kvalifisere studentene til

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

diakonstillinger i Den norske kirke. Hun fikk temaet for samtalen på e-post i forkant. Hun ble bedt om å kommentere vektleggingen av barn i skolens diakonaleutdanninger. Det ble tatt notater under samtalen. Disse notatene ble sammenfattet til et sammendrag som Jordheim har godkjent til bruk i masteroppgaven. Det vil bli brukt som en kommentar til Diakonhjemmets utdanningsplaner for diakonale utdanninger.

Selv om det er valgt å undersøke tema fra diakoners synsvinkel, så ble det vurdert som styrkende for undersøkelsen å ha med erfaringer fra en prest. Det skyldes prestens sentrale rolle i Den norske kirke i forbindelse med formidling av dødsbudskap, når de forretter begravelser og gjennom sjelesorgsamtaler. Presters positive holdning og samarbeidsvilje, kan på mange måter være diakonens nøkkel til å få delta i kirkens sorgarbeid for barn i den første fasen til begravelsen er over. Forforståelsen min om at mange prester gjør en betydelig diakonal innsats i møte med både barn og voksne i sorg, var også tungtveiende for å intervju en prest som en del av studiet. Prester er også naturlige gjensidige støttespillere for diakoner i sorgarbeid for barn. Per Arne Dahl ble spurt, da han har en betydelig sjelesorg/veiledningserfaring for personer i alle aldrer, sammen med at han har tradisjonell prestetjenesteerfaring med begravelser og lignende. Samtalen var på hans kontor. Han ble bedt om å dele tanker og erfaringer han har med sorgarbeid for barn. Det ble gjort notater under samtalen. Det ble skrevet et sammendrag av notatene som Dahl har godkjent. Sammendraget er gjengitt i besvarelsen. Denne samtalen blir analysert på samme måte som intervjuene med de fem menighetsdiakonene. Dahl gav tillatelse til at navnet hans kunne knyttes til samtalen. Det kan styrke utsagnene hans, fordi han er kjent og har tillitt langt utenfor de som oftest går i kirken. Det er da rimelig grunn til å tro, at han ikke framstiller ting i et annet lys enn det som er gjenkjennbart for andre som var tilstede. Da med det forbehold at ting kan oppfattes og tolkes forskjellig. Det må det alltid tas høyde for.

3.0 Barns rettigheter

Som en del av den globale verden er det norske samfunnet i forandring. En følge av dette, er at synet på barn deres behov og rettigheter også har endret seg. Etterkrigstidens har hatt et økende fokus på barns behov og rettigheter som selvstendige individer, og ikke bare som ufullkomne voksne og foreldrenes eiendom. Det kan bl.a. skyldes faktorer som økt utdannings og kunnskapsnivå i befolkningen generelt. Forskere både ut i verden og her hjemme, har interessert seg for barns utvikling og behov. Den stadig økende materielle velstandsutviklingen, gjør at majoriteten av befolkningen i vesten, slipper å bruke det meste av tid og krefter på å skaffe seg og sine det daglige brød. Det gir muligheter og rom for å kunne løfte blikket, og arbeide for andre livskvaliteter. Dette fenomenet behandles i Maslows teorier, og er billedliggjort i Maslows behovspyramide (Jerlang 1988). Frukten av denne velstandsutviklingen, har også kommet barna til del både i hjem, skole, kirke og samfunnet forøvrig. Politisk bevissthet og arbeid rundt barns levekår har ført til nasjonale lover og internasjonale konvensjoner som norske myndigheter enten har vedtatt dem selv, eller de har forpliktet seg på. Prinsippet om brukermedvirkning, og retten til å bli hørt i alle saker som angår det enkelte individ, gjelder også for barn. Da med noen begrensninger som tar hensyn alder og modenhet.

Dette er retningslinjer som må følges, selv om voksne kan være personlig uenig. Det er ikke unntak for trossamfunn. Fordi barn pga modenhetsnivå og fysisk størrelse er i et avhengighets og avmaktsforhold til voksne, ansees det som nyttig å vektlegge barns rettigheter og ikke bare deres behov, når problemstillingen skal belyses. Problemstillingens ordlyd kan gi inntrykk av barn som passivt objekt, noe som ikke er i overensstemmelse med *Plan for diakoni* sitt menneskesyn. Ved å ta lov- og rettighetsperspektivet med som et bakteppe for problemstillingen, kan metoden med å intervju kirkelig ansatte og utdanningssansvarlig for en av diakonutdanningene, få en sekundærgvinst. Det er et håp om at informantene og leserne gjennom å bli minnet på barns rettigheter, kan bli inspirert til å være med å gi barnet ”en høyere” stemme, jf. *Plan for diakoni* (Kirkerådet 2008:21) om å gi stemme til de stemmeløse. Og være med å gi barn i sorg muligheten til å bli sett og kanskje få være aktive deltagere i bearbeidingen av sin egen sorg.

Kirken har vært aktive i utviklingen av dette synet på barn, særlig i forbindelse med trosopplæringsformen som er nedfelt i *Plan for trosopplæring*. Her vektlegges barn som aktører i kirkens liv på en helt annen måte enn tidligere. Mange vil allikevel hevde, at både kirken og det sekulære samfunn har en vei å gå, for å sikre barns behov og rettigheter. Det er

gjort noen utvalg av gjeldene nasjonale og internasjonale retningslinjer, lover og konvensjoner som omhandler barns rettigheter. De er valgt med tanke for hva som kan være relevant som bakteppe, for å belyse og drøfte problemstillingen. Det overordnede prinsipp med FN sin barnekonvensjon og de norske lovene som regulerer barns rettigheter, er hensynet til ”barnets beste”.

Kirkeloven og kirkens sentrale plandokumenter:

Alle døpte er fullverdige medlemmer i Den norske kirke.

Alle over 15 år kan fritt melde seg inn og ut av kirken. Barn over 12 år skal høres i spørsmålet om kirketilhørighet. Kirkeloven(1996)§ 3

Plan for diakoni(Kirkerådet 2008:7)presiserer at den omfatter alle aldersgrupper.

Plan for trosopplæring(Kirkerådet 2010:30) hevder at barn skal gis muligheter for livstolkning og støtte til livsmestring innenfor en kristen forståelsesramme.

Andre loversom er relevante:

Barneloven/Lov om barn og foreldre (1981 med siste endring i 2006). Den regulerer forholdet mellom barn og foreldre.

Barnevernloven/Lov om barneverntjenester(1992 med siste endring i 2011)Den regulerer myndighetens rett og plikt til å gripe inn i den private sfære, dersom det er grunnlag for å tro at barn utsettes for omsorgsvikt. Den forplikter også de instanser som barnet er i kontakt med f.eks. skole, barnehage, helsestasjon, kirke m.fl. Slik at de fra sitt ståsted må prøve bidra til å rette på de vanskelige forholdene for barnet og familien. Hvis det ikke er tilstrekkelig, må det i samråd med foreldrene, sendes bekymringsmelding til barneverntjenesten.

Barneverntjenesten plikter å sette inn hjelpetiltak for å forbygge omsorgsovertagelse fra foreldrene. Dersom barnet utsettes for grov omsorgsvikt er det meldeplikt til barneverntjenesten uavhengig av foreldrenes samtykke. Offentlige ansatte kan ikke være anonyme når slik bekymring meldes.

Lov om spesialisthelsetjenesten. Spesialisthelsetjenesteloven (1996), har fått en tilføyelse som er § 10 gjeldene fra januar 2011. Lovens § 10 gir nå barn rett til informasjon fra helsepersonell i spesialisthelsetjenesten om foreldres sykdom. Denne lovendringen innebærer også at foreldres diagnose uløser en rettighet for barnet, om at det skal bli vurdert om barnet som en følge av foreldres sykdom er i behov av behandling eller annen hjelp. Hver sykehusavdeling skal ha en barnekoordinator som skal ivareta dette. Det forutsetter at den syke foreldre samtykker. Kreftforeningen arbeider for at loven også skal gjelde ved søskens sykdom. Dette ble opplyst av barnesykepleier i Kreftforeningen, Lise lotte Hoel, samtale i januar 2011.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

§ 10 omfatter barn som har foreldre med for eksempel kreft eller er i behandling av andre spesialister. Det kan også være foreldre som er psykisk syke og psykiatrien er inne i bildet. Noen av disse foreldrene tar selvmord. Lovendringen skal ivareta barns behov for konkret informasjon om sykdommens tilstand og utvikling, fra noen som har greie på det. Det innebærer også å være med å forberede barnet på at foreldrene deres kommer til å dø jf. Dyregrovs anbefalinger. Lovendringen gir eksempelvis ikke fastlegen eller hjemmetjenesten plikt til å informere barn og unge, slik de har plikt til overfor voksne som er pårørende til alvorlig syke. Da deres virksomhet ikke er regulert av spesialisthelsetjenesteloven. Dette er opplyst av barnesykepleier i Kreftforeningen Lise lotte Hoel, samtale i januar 2011.

FN sin Barnekonvensjon(FN 1990)

Den ble vedtatt i 1989 og trådte i kraft i 1990. Den ble ratifisert av den norske regjering samme år og trådte i kraft i Norge i 1991. Medlemslandene må rapportere til FN sitt kontrollorgan om de ivaretar barns rettigheter i forhold til barnekonvensjonens innhold. Barnekonvensjonen presiserer at også barn omfattes av menneskerettighetene. Dette gjøres ved å konkretisere alle tenkelige forhold som er viktige for barn.

Erfaring har vist at FN sin Menneskerettighetserklæring fra 1948, ikke har vært tilstrekkelig for å sikre barn de samme rettighetene som voksne, selv om Menneskerettighetserklæringen av 1948 var ment å være universell. Det vil si at den skal gjelde for alle, uavhengig av alder, kjønn og bakgrunn. Organisasjonen Redd Barna sitt formål er å arbeide for at FN sin Barnekonvensjon blir oppfylt.(Gyllenswärd 1997)

4.0 Teori

Problemstillingen omhandler forhold i norske menigheter og lokalsamfunn. Det tas derfor utgangspunkt i nyere norsk faglitteratur. Styrken ved det er at den bygger på forskning og erfaring med barn i Norge. Utenlandsk teori som forfatterne støtter seg til, har forfatterne prøvd ut og høstet egne erfaringer på. Dette utgangspunktet for valg av litteratur har vært mulig når det gjelder sorg og kriseproblematikk, barneteologi og religionspedagogikk. Ved litteratursøk er det derimot funnet få treff som omhandler praktisk rettet diakoni og sjelesorg for barn i Den norske kirke. Dette bekreftes av Paul Erik Wirgenes i Tidsskrift for sjelesorg 2/2005:93). Han hevder i artikkelen *Diakonale og sjelesørgeriske perspektiver på Trosopplæringsreformen*:

Erfaringen bekrefter et behov for diakonal og sjelesørgerisk fagutvikling i forhold til barn og unge.

6 år etterpå i forbindelse med dette studiet, har det heller ikke vært lett å finne faglitteratur som spesifikt omhandler sorgarbeid for barn som en del av det ordinære diakonale arbeidet i kirken. Følgende artikler er valg for å være med å belyse barns posisjon i kirken generelt og sorgarbeid for barn spesielt:

Artikler av Elisabeth Tveito Johnsen og Sturla Stålsett. Hun er høyskolelektor i religionspedagogikk ved praktisk teologisk seminar (PTS) ved Universitetet i Oslo(UIO). Sturla Stålsett var tidligere forsker ved Teologisk fakultet (TF) ved UIO. Han er nå generalsekretær i Kirkens Bymisjon. PTS har et prosjekt om barneteologiens forankring i religionspedagogikk. Boka som disse artiklene er hentet fra er en del av dette arbeidet. Det er valgt en artikkel av Paul Erik Wirgenes. Han er prest og har vært prosjektleder for Trosopplæringsreformen. Han har både sjelesørger og har skrevet om sjelesorg. Han er nå avdelingsdirektør i Kirkerådet. Det er tatt med en artikkel av Kari Jordheim. Hun er diakon, høyskolelektor og instituttleder ved Diakonhjemmets høyskole.

Litteratur som omhandler sorg og kriser med vekt på barn er av: Atle Dyregrov som er psykolog og leder for senter for katastrofe psykologi i Bergen, Kari Elisabeth Bugge som er sykepleier, førstelektor og faglig leder for seksjon for sorgstøtte Ahus, Eline Grelland Røkholt som er pedagogisk psykologisk rådgiver og spesialrådgiver ved seksjon for sorgstøtte Ahus, Knut Andersen, klinisk sosionom og koordinator for barn og unge samme sted, Hans Stifoss-Hanssen er professor ved Diakonhjemmets høyskole. Han har bl.a. vært forskningssjef ved KIFO, førsteamanuensis og rektor ved Det praktisk-teologiske seminar, UIO

og sykehusprest. Lars Johan Danholt som er sykehusprest og forskningsrådgiver ved sykehuset Innlandet, ved siden av å være professor ved Menighetsfakultetet og Steinar Ekvik som er prest, forfatter og foredragsholder. Han har tidligere arbeidet som sykehusprest. Han har vært engasjert i betydningen av å utarbeide beredskapsplaner for skoler og barnehager, når barna er berørt av død. Han har mottatt Karl Evang prisen pga av sitt opplysningsarbeid om tema, død sorg og krise. Gøran Gyllenswärd som er psykolog og driver sorggrupper for barn i regi av i Rädda Barnen i Sverige. Gruppene startet som et prosjekt: *Barn i sorg/Barn som anhøriga*. Boka *Stöd för barn i sorg*(Gyllenswärd 1997) bygger på erfaringer fra dette arbeidet.

4.1 Barn i sorg og krise

Hjelpere har gjennom mange år vært opplært i teori om sorgens mange faser. Dette er fagpersoner nå i ferd med å gå bort fra. Det var en lineær modell. Når man hadde gått gjennom alle fasene ble sorgen regnet for ferdig bearbeidet. Alle sørgende gikk gjennom de samme fasene fra punkt A til punkt B. Det innebar at sorgen var begrenset til en kortere periode. En oppfatning var at det tok ca et år. Da var man kommet gjennom alle merkedagene. Sorgen ble da regnet for å være over, man hadde kommet seg gjennom den. Noen hadde det som ble kalt en forsinket sorg og trengte bistand fra fagpersoner. (Bugge og Røkholt 2009) Det gis nå mer rom for at et menneskes sorgprosess like gjerne kan ha sitt individuelle forløp. Dette understøttes i Kallenberg sin undersøkelse.(Stifoss-Hanssen og Kallenberg 1998:83)

Dette er en parallell til endringen av synet på barns modningsforløp.

Utviklingspsykologiske retninger her representert ved Erikson og Piaget(Jerlang 1988), hevder at alle barn går gjennom faste faser hvor de modnes mentalt og kognitivt. Fagfolk mener nå at barn like gjerne kan ha sitt eget individuelle utviklings og modningsforløp. Det kan både være preget av barnets personlige egenskaper og individuelle særtrekk som ressurser og sårbarheter, samt konteksten barnet lever i. (Bugge og Røkholt 2009). Bugge og Røkholt mener at det uavhengig av barnets alder og modenhet, er viktig å se på barn ut fra det de kan, og ikke ut ifra det de ikke får til. Bugge og Røkholt omtaler det som å vurdere barn ut fra et kompetanseperspektiv og ikke fra et mangelperspektiv(Bugge og Røkholt 2009) Eriksons klassiske utviklingsforståelse hevder at det er i sped- og småbarnsalderen den grunnleggende tillitten og tryggheten til omgivelsene dannes. De opparbeider tillitt til at noen passer på seg og at mennesker er til å stole på, for eksempel at foreldrene ikke blir borte selv om ting er vondt og vanskelig. Barn som opplever noe dramatisk i denne fasen, kan utvikle angst for å være alene. (Bugge 2009:14)(Jerlang 1988)

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

6-12 års alder kaller Erikson den sentrale barndomstiden hvor evnen til mestring utvikles. Opplevelse av mestring har mye å si for utviklingen av identitet og selvbylde. Alvorlige hendelser som svekker mestringsevnen i denne fasen, kan gjøre barna sårbare. De kan miste troen på egne evner og dermed også bli motløs på framtiden. (Bugge og Røkholt 2009:13)(Jerlang 1988). Bugge og Røkholt nevner følgende eksempler på vanlige sorgreaksjoner hos barn: engstelse for selv å bli syk, at den gjenlevende forelderen skal død, redsel som kan ytre seg i økt behov for voksenkontakt, tristhet, sinne, søvnproblemer, kroppslig uro, appetitt forstyrrelser m.m. Dette underbygges også hos Ekvik (2010) Flere av barna har følelsen av å ha erfart mer enn andre barn. Det kan gi en følelse av å være annerledes. Det viser seg også at sorg gjerne forsterker personlighetstrekk. De utadvendte blir mer utadvendte, og de som lett trekker seg i kontakten, kan bli enda mer stille og alene. Noen barn lever med omsorgsvikt. De kan ha foreldre som sliter med alvorlige psykiatri eller rusproblematikk. Noen bruker fysisk og psykisk vold eller sliter med andre ting, som i betydelig grad går utover barnets hverdag.(Ekvik 2010). Bugge og Røkholt(2009) fremholder viktigheten av at barn i sorg kommer i vanlig gjenge som barnehage og skole og andre rutiner.

Dyregrov(2008a) hevder at fordi førskolebarn fortsatt ikke har evne til å tenke abstrakt, er det viktig at voksne er svært konkrete i sitt ordvalg, når de beskriver hva det vil si å være død. De må f.eks. ikke si at den døde sover, da kan barnet bli redd for å legge seg å sove. Dyregrov mener at når barn er i 5-10 års alder, kan de gradvis begynne å fatte hva det innebærer, at den døde aldri kommer tilbake mer. Det har sammenheng med at de begynner å forstå hvordan kroppen fungerer. Kroppens organer har ulike funksjoner som må fungere for at menneskene skal være friske og leve. Barna blir også i denne perioden klar over at alle skal død inklusive de selv.

Dyregrov hevder at barn under 10 år trenger konkrete uttrykk som støtte i sorgen. Det kan for eksempel være bruk av ritualer, bilder av den døde, besøke gravstedet, tegne, lage noe av plastelina og lignende. Personer som evner å tenke abstrakt trenger også ritualer. Ritualene kan være med og skape orden i kaoset som kan oppstå når det skjer en brå katastrofal omveltning i tilværelsen. De kan være en hjelp til å mestre det uhåndterlige, skape mening og få tatt farvel med den døde.(Dyregrov 2010b) Riter med tradisjoner og symbolikk har gjennom tiden vært brukt ved dødsfall, i terapi, og når noen sliter med gammel sorgproblematikk. I nyere tid er for eksempel blitt arrangert minnegudstjenester ved store ulykker som Åsta ulykken og Sleipner ulykken. Det er for å forebygge posttraumatisk stressyndrom(PTSS)(Danholt og Stifoss-Hanssen 2007: 8,59). Små barn trenger ritualer i enda større grad enn eldre barn/ungdom og voksne. De har færre ord og erfaring på følelser

og hendelser rundt dødsfallet, og som tidligere nevnt så resonerer og oppfatter de virkeligheten konkret (Dyregrov 2008a). Det må heller ikke glemmes at for et lite barn kan det å miste foreldre eller søsken være svært traumatisk. Dyregrov hevder at det derfor ekstra viktig at barn får være med på syning og begravelse. (Dyregrov 2009:80)(Ekvik 2010) Boka *Hva skjer når vi dør*, er en konkret peke- å fortelle bok, som voksne kan bruke når de skal forberede barnet på syning og begravelse, samt snakke konkret om døden og dens konsekvenser. (Dyregrov 2010a)

Plutselige dødsfall kan være dramatiske for barn. Det kan være knyttet dramatikk både til måten dødsfallet skjedde på, og til måten fikk barnet vite om det på. Kanskje barnet var vitne til dødsfallet? Dyregrov hevder at når noen er død, så er tapet en sorg som må bearbeides. Samtidig kan dramatikken rundt dødsfallet kan være så traumatisk at det også må bearbeides for at barnet ikke skal få posttraumatisk stressyndrom (PTSS). Hvor traumatisk det er for et barn med et ventet dødsfall som for eksempel ved kreftsykdom, mener Dyregrov avhenger av hvor godt barnet er forberedt. Det skilles derfor mellom normal og komplisert sorg. Dyregrov hevder at de barna som ikke får behandlet traumet, kommer til å slite med sorgbearbeidingen. Han viser til Cohen m.fl. (Dyregrov 2008 b). Dyregrov hevder at når barn har opplevd et traume rundt dødsfallet, er det viktig at fagfolk tar tak i traume. Selve sorgprosessen trenger barnet hjelp til av voksne som gjennom relasjoner evner å vise omsorg, nærhet og som favner barnets sorg over tid. (Dyregrov 2008b:145)

Dyregrov hevder at sorggruppene for voksne rundt i landet er viktige supplement til familien, nettverket og eventuelle fagfolks innsats. Dyregrov mener det er alt for få grupper for barn, men viser til noen som har holdt på over tid. Dyregrov viser til Raundalens undersøkelse av at grupper for barn viser seg å være nyttig både ved sorg og traumbearbeiding. Dyregrov hevder at slike grupper skaper fellesskap, gir håp, hjelp til å sortere og uttrykke tanker og følelser. (Dyregrov 2008a:151). Barn i sorggrupper uttrykker glede over å få leke uforpliktende med barn i samme situasjon, uten at det må være noe mål for gruppen hele tiden. Dette er en forskjellig fra resultater av undersøkelser som omhandler forventninger i sorggrupper for voksne. Barn viser stor glede og nytte av å uttrykke seg igjennom lek, tegning og lignende. Dyregrov (2008a).

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Bugge og Røkholt(2009)viser til Sommerschild sin mestringsmodell som viser hvordan voksne kan hjelpe barn til å mestre sorg.

De to hovedkomponenter som barn trenger er tilknytning og kompetanse:

Tilknytning:

1. minst en fortrolig
2. forutsigbarhet, bekreftelse og tilhørighet i familien
3. å ha et nettverk med fellesskap i verdier og sosial støtte

Kompetanse:

1. å kunne noe om sin situasjon og framtid
2. å være til nytte
3. å få og ta ansvar
4. å utfolde nestekjærighet
5. å møte og mestre motgang

Dette er med på å fremme en harmonisk (indre)vekst, øke motstandsevnen, og forstå situasjonen og finne løsninger. (Bugge og Røkholt 2009:50)

Bugge og Røkholt(2009) fremholder viktigheten å støtte både foreldre og barn og samspillet mellom dem. Det er viktig å unngå å komme mellom foreldre og barn. De hevder at sorg for et barn er ikke bare et uttrykk for den aktuelle hendelsen. Det kan være alt som skjedde før, under og etter dødsfallet som har skapt forandringer og utfordringer for barnet. Alt dette kan være krevende for barnet og ta mye energi. Røkholt har foretatt studier av sorggrupper for førskolebarn som har opplevd sorg i nære relasjoner. En del av studiet var samtaler med de samme barna og foreldrene deres i barnehagen. Hun hevder på bakgrunn av det at førskolebarn ikke har uttalte sorgreaksjoner. Sorgen er sammensmeltet med barnas hverdagsliv. (Bugge og Røkholt 2009:30)

Knut Andersen opplyste over telefon i februar 2011, at hans erfaringer gjennom sitt arbeid med barn og unge ved Ahus viser at sorgen er sirkulær. Dvs. at sorgen kan komme igjen og igjen gjennom livet. En gutt som mistet faren sin i 8 års alderen, kan for eksempel to år senere bli fryktelig lei seg når han kjenner igjen lukten av fars etterbarberingsvann i en kinokø. Han kan kjenne savnet som en vond smerte når han scorer mål som 12 åring og pappa ikke er der og ser det. Merkedager som konfirmasjonsdagen, bryllupsdagen og når han selv blir far kanskje 20 år etter fars død, kan fremkalle savnet etter pappa. Alle de nevnte eksemplene mener Andersen kan sette i gang nye og krevende tanke og følelsesutfordringer i personens sorgarbeid. Sorgen kommer igjen og igjen som i en sirkel. Mange har erfaring med

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

at når de opplever at de er tilbake til den vonde utgangsposisjonen i sorgen, så kan det være noe som er annerledes. Forklaringen på det kan være at sorgen er ikke bare sirkulær, men den går rundt som en spiralfjær. Sorgen kommer tilbake til utgangsposisjonen, men på et litt høyere nivå eller lavere nivå.

Andersen presenterer Stroebe og Schut sin toprosessmodell i artikkelen: *Fri oss fra fasene*, som ble publisert i Fontene 2/11. Modellen blir i følge Andersen brukt ved seksjon for sorgstøtte ved A-hus, hvor han er koordinator for barn og unge. Der går til en hver tid 50-60 barn og unge i sorggrupper(Sorgsenterets internett side).De to sporene eller prosessene det vises til er henholdsvis selve tapet og resultatet av tapet. Det foregår en pendling mellom de to. Den første er en mestringsprosess, den andre en løsningsorientert og kan være med å gi pauser fra smerten. Andersen hevder at det er viktig å ta pause fra sorgen. I fasetenkingen ble det ofte tolket som benektning av realitetene. Det vises i Andersens artikkel til at Atle Dyregrov i 2006 omtalte denne nye forståelsen av sorg. Andersen mener det er viktig at de ulike familiemedlemmer får hjelp til å se at de kan være i forskjellige steder i denne prosessen og at det er helt naturlig. Andersen er ikke enig med de som sier at barn går inn og ut av sorgen. Han hevder at barn er både og. Det innebærer at de har det både vondt og godt samtidig. Dette bekreftes av Bugge og Røkholt(2009)

Göran Gyllenswärd. Er psykolog hos Rädda Barnen hvor han driver sorggrupper for barn. Han har skrevet en bok som heter *Stöd för barn i sorg*.(1997) Som presenterer dette gruppeopplegget. Det som kjennetegner disse gruppene, er synet på sorggrupper som et sted hvor barna kan få støtte. Men at” jobben” må barna gjøre selv. Et kjennetegn ved opplegget er også et utbredt og kreativt bruk av ritualer. To eksempler. På avslutningssamlingen for sorggruppene tenner barna hvert sitt kakelys til minne om den døde. Barna sier navnene på hver sine døde høyt, før de plasserer lysene på avskjedskaken. Når alle lysene brenner starter avskjedsfesten.

De har også et ritual hvor barna får hver sin heliumsballong. Barna skriver noe de vil si til den døde i et brev som de henger fast i ballongsnoren, og ballongene slippes opp i luften. Noen barn tar kopi av brevet og graver det ned på graven til sine døde. (Gyllenswärd 1997: 67 og 88). Roland Svantesson er sjukehuspastor ved SU/Östra sjukhuset/Salgrenska sjukhuset i Göteborg. Han bruker Gyllenswärd sitt gruppeopplegg. Dette ble opplyst på e-post fra Svantesson i april 2011.

4.2 Barns posisjon i kirken

Johnsen hevder i *Barneteologisk religionspedagogikk*(Johnsen2007), at barneperspektivet handler om å sette seg inn i hvordan situasjonen er for barnet, ikke hva voksne tror er bra for barn. Det handler om barnas plass i kirken her og nå. Dvs. at de er subjekter i dagens kirke, og ikke tradisjonell tenking som ser på barna som morgendagens kirke. Johnsen viser til følgende dokumenter når hun begrunner at kirken ser på trosopplæringen som nødvendig for at kirken skal overleve(nødvendig for fremtidens kirke), og ikke først og fremst fordi det er viktig nå.: NOU 2000:26 og St.meld. 7, 2002-2003:14 (Johnsen 2007:23). Johnsen viser til Sturla Stålsett som støtte for sin tenkning, hvor han i *Barna roper i helligdommen* (Johnsen 2007), hevder at vi som kirke ikke kommer utenom at barna har en særlig posisjon i Guds rike. Han viser til Jesu eget utsagn. *Guds rike hører slike til* i Mark.10,14 og Luk 18,16. Paul Erik Wirgenes støtter dette synet(Wirgenes 2005) Stålsett hevder videre at alle døpte er fullverdige borgere av Guds rike, der de kommer som spedbarn og utfordrer voksenperspektivet på livet og troen. Han sier han har en frigjøringsteologisk forståelse av barneteologi, hvor subjektet kjemper for sin rett i en konfliktfull situasjon. Og at det å gjøre barn til subjekt også innebærer å kjempe mot de kreftene som marginaliserer, usynliggjør eller idylliserer barns virkelighet. Han viser til at frigjøringsteologi innebærer en kontekstuell forståelse av både teologi og barn. Stålsett sier:

Det å snakke om barneteologi, barnetro og dåpsopplæring, er altså ikke å bevege seg inn i en konfliktfri sone. Det første vi må gjøre er derfor å få øye på de barn og unge som det voksensentrerte samfunn og den himmelvevende kirke, ofte trenger ut av synsfeltet. (Johnsen 2007:33)

Wirgenes oppfordrer til en fornyet forståelse av barnet i kirken. Han viser til ulike skriftsteder fra Det nye testamentet hvor Jesus framhever barnets posisjon. Wirgenes hevder at vi som kirke, må ha et kritisk lys på om barn både i kirke og familieliv, blir behandlet etter Jesu ord og befaling. Han viser til at Jesus for eksempel irettesatte disiplene, når de stengte barna ute. Wirgenes mener et slik fornyet syn på barn, utfordrer både holdninger og prioriteringer i diakoniens og sjelesorgens virksomheter. (Wirgenes 2005)

Kari Jordheim viser i *Barnediakon- I lys av trosopplæringsreformen*(Johannessen, Jordheim, Korslien 2009) til at utgangspunktet for diakonien og trosopplæringen, er at barn er fullverdige medlemmer av kirken. Barn er ikke tomme kar som må fylles med kunnskap for å bli mennesker. De er mennesker. Jordheim viser til at menighetsfellesskapet skal være et gjensidig læringsfellesskap, der voksne og barn kan lære av hverandre, støtte hverandre, og utvikle identitet og disippelskap sammen. Hun mener at et inkluderende diakonalt fellesskap

handler om relasjonsbygging. Det er et omsorgsfellesskap hvor man kan ”bære” hverandre, når livet er vanskelig. (Johannessen, Jordheim, Korslien 2009:208). Jordheim viser til at livsmestring er en komplisert prosess i alle aldersgrupper, og at alle gode krefter derfor trenger å samarbeide. Hun fremhever viktigheten av at kirken synliggjør at den ønsker å stå sammen med alle gode krefter i barnas nærmiljø, og være en brobygger i miljøene rundt barna. Jordheim tar videre opp utfordringene rundt asymmetrien i maktforholdet mellom barn og voksne. Hun hevder det må være en bevissthet rundt alt barnearbeid for å forhindre overgrep mot barn. Hun bruker empowermentbegrepet som er kjent fra sosialt arbeid. Jordheim definerer empowerment som å ha makt i eget liv. Hun trekker disse tankene inn i kirkens barnearbeid for å tilstrebe likeverdsprinsippet, som diakonien bygger på i sitt verdigrunnlag.(Johannessen, Jordheim, Korslien 2009:208)

5.0 Kirkemøtet - kirkens høyeste og mest representative organ

Kirkemøtet er kirkens høyeste organ. Det er også det mest representative organet, hvor blant annet representantene i alle landets bispedømmeråd og bispekollegiet møter. Kirkemøtets vedtak er et uttrykk for ønsket kirkelig praksis.

Kirkemøtet har mandat til å fastsette retningsgivende rammeplaner for bl.a. kirkelig undervisning, diakoni og kirkemusikk(kl§24b). Menighetsrådene i Den norske kirke har ansvar for at dette innarbeides og utvikles i soknet(kl § 9-2.ledd). (Kirkerådet 2008:34)

Kirkens sentrale plandokumenter er retningsgivende for lokalt menighetsarbeid. Det er valgt å gi et sammendrag av to av kirkens sentrale plandokumenter:

Plan for diakoni som Kirkemøtet vedtok i 2007. Iverksatt av Kirkerådet i 2008.

Plan for trosopplæring som Kirkemøtet vedtok i 2009. Iverksatt av Kirkerådet 2010.

Disse dokumentene er valgt fordi de ansees som relevante for å uttrykke kirkens sentrale føringer angående sorgarbeid for barn. *Plan for diakoni* omhandler kirkens omsorgstjeneste.

Plan for trosopplæring er kirkens storsatsning på barn og unge. Sammendragene av de to planene inneholder kun de momentene som vurderes som relevante i for å belyse problemstillingen. De avspeiler ikke planenes totale innhold.

Kirkemøtet fastsetter også kvalifikasjonskrav for diakoner i Den norske kirke:

Tjenesteordning og kvalifikasjonskrav for diakoner ble Fastsett av Kirkemøtet 20. november 2004 med hjemmel i lov 7. juni 1996 nr. 31 om Den norske kirke § 24 tredje ledd bokstav c og vedtak 26. oktober 1990 nr. 880 om fastsettelse av felles veiledninger til alterboken, jf. Kongeriget Norges Grundlov 17. mai 1814 § 16.

Diakonen skal sammen med diakonutvalget og de frivillige medarbeiderne, sette menighetsrådets lokale diakoniplan ut i praksis.

Diakonhjemmets høgskole gir sammen med andre læringsinstitusjoner tilbud om utdanning for diakoner iht. kirkemøtets kvalifikasjonskrav. Diakonhjemmets utdanningsplaner for diakoner(masterstudiet i diakoni), og diakonimedarbeidere/trosopplæringsledere(årshet i diakoni) er valgt å ta med. Diakonhjemmets høgskoles utdanningsplaner er valgt fordi jeg selv er student ved denne utdanningsinstitusjonen, og har savnet undervisning om diakoni for barn. Leder for utdanningen er tidligere nevnt Kari Jordheim. Hun var med arbeidsgruppen som utarbeidet *Plan for diakoni*. Hun har engasjert seg i tema diakoniens plass i trosopplæringsreformen. Hun vurderes derfor som en sentral person til å kommentere den manglende vektleggingen av barnediakoni generelt og sorgarbeid for barn spesielt i

masterutdanningen. Diakonhjemmets utdanningsplaner er tatt med som et eksempel. Det gir mulighet til å kunne reflektere noe rundt om studiets vektlegging av tema barn og diakoni generelt, og barn i sorg og kriser spesielt, kan ha noe å si for fagutviklingen og omfanget av diakonalt sorgarbeid for barn? Hensikten er ikke på noen måte å henge ut Diakonhjemmets diakoniutdanninger. Det er likevel et ønske å være med å stimulere til et økt fokus på barnediakoni og sorgarbeid for barn, som kanskje kan komme framtidens barn og diakonstudenter til gode.

5.1 Plan for diakoni

Plan for diakoni ble vedtatt av kirkemøtet i 2007, og den ble iverksatt av kirkerådet i 2008.

Plan for diakoni er en rammeplan som skal munne ut i lokalt forankrete diakoniplaner i Den norske kirkes menigheter. Den sentrale planen presiserer at alle aldersgrupper er omfattet av planen. De lokale planene skal ta utgangspunkt i lokalmenighetenes behov og ressurser.

Sorgarbeid og sjelesorg er en viktig del av diakonien (Kirkerådet 2008:18)

Inkluderende fellesskap blir vurdert som viktig for å imøtekomme ensomhet og andre livsutfordringer. På side 22 defineres menneskelivet som Guds skaperverk, som må vernes om fra unnfangelsen til naturlig død. Tilbud om sjelesorg er nevnt som et av eksemplene på lokalmenighetens bidrag for å være med å verne om menneskelivet.

Rammeplanen konkretiserer kirkens visjon om å være en tjenende folkekirke. Diakoni skal både være en dimensjon eller grunntone i menighetens liv, og det skal gi seg uttrykk i egne aktiviteter. Diakoni defineres som:

kirkens omsorgstjeneste, evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet.

De to siste områdene var ikke med i diakoniplanen fra 1987.

Planen bygger på en trinitarisk teologisk forståelse. Det betyr at diakoni utgår fra et samspill mellom personene i treenigheten: Gud skaper, Den hellige ånd som frigjør og gir liv, og Kristi forbilledelighet. Det er forskjellig fra tidligere syn på diakoni som ofte har vært motivert i en kristologisk begrunnelse for diakoni. (Jesu forbilledelighet)

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

I møte med andre mennesker vektlegges planen gjensidighet, og det legges vinn på å etablere subjekt – subjekt relasjoner. En forlengelse av dette synet innebærer også bl.a. å arbeide for økt rettferdighet, til forskjell fra tradisjonell tenkning som ofte har handlet om å yte velledighet til trengende. Planen har visjoner om at kirken skal være en profetisk røst inn samfunnsdebatten, ved å være med å endre samfunnsstrukturer som fører til urett for enkeltmennesker og grupper.

Diakonien skal være forankret i lokalmenigheter(menighetsdiakoni), men ha forgreninger og samspill med den verdensvide kirke(internasjonale diakoni) og spesialisert diakoni i Norge som for eksempel institusjonsdiakoni. Som folkekirke kommer kirkens ansatte og frivillige i nærkontakt med alle aldersgrupper og samfunnslag av befolkningen gjennom dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser. Det kan gi diakonale ulike utfordringer. Perspektiver som Kirkemøtet har vedtatt skal være tverrgående i alle kirkens plandokumenter og prege alt kirkelig arbeid er:

menneskeverd og menneskerettigheter, kjønn og likestilling, kulturelt mangfold og urfolks rettigheter, kontakt og samarbeid med andre kirker, tilrettelegging for og inkludering av mennesker med fysiske funksjonshemninger og mennesker med utviklingshemninger, rekruttering og frivillighet. (Kirkerådet 2008:15)

Barn nevnes spesifikt i forbindelse med at de kan bli utsatt for omsorgssvikt, foreldrene skiller seg, provosert abort og mobbing på nettet. Her gjengis et sammendrag av en samtale med Guro Hellgren. Hun er seniorrådgiver i kirkerådet, hvor hun bl.a. har ansvar for implementering av *Plan for diakoni* i menighetene. Hun var deltager i arbeidsgruppen som utarbeidet *Plan for diakoni*.

Samtalen er en kommentar til *Plan for diakoni*. Hellgrens kommentarer vil etter presentasjon av sammendraget, bli analysert og drøftet sammen med *Plan for diakoni*. Dette for å prøve å få tak i hva slags føringer *Plan for diakoni* kan ha, når det gjelder sorgarbeid for barn.

5.1.1 Guro Hellgren

Plan for diakoni er utarbeidet på et generelt grunnlag, og er ment å være overordnet. Det forutsetter at det utarbeides lokale planer. Den er ment å gjelde for alle aldersgrupper og for alle slags problematikk. Det er lokalmenighetene som skal prioritere ut fra lokale behov, og felle dette ned i sine lokale diakoniplaner. Kirkemøtet har vedtatt at noen temaer skal være tverrgående i alle kirkens plandokumenter.(Plan for diakoni:15) Der er ikke barn nevnt.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

I planen er barns situasjon i forbindelse med samlivsbrudd, og barn som blir utsatt for omsorgsvikt nevnt som eksempler, på hva som kan være diakonale satsningsområder. Dette er for å gi ideer til arbeidet med lokale planer. Forskjellen på denne planen og den forrige, er at barn nå er nevnt mye mer, og at de er ment også å være diakonale aktører. Barn og sorg ble ikke nevnt spesifikk under utarbeidelsen av denne planen. Sorg dekkes opp av det som står om sorgarbeid, og under det som står om at planen gjelder for alle aldersgrupper, og det som står om diakoni i barn og unges aktuelle situasjon. Da planen var ute på høring fikk arbeidsgruppen mange tilbakemeldinger om at:

1. planen var alt for lang
2. det var katastrofalt at ulike spesialfelt var utelatt.

Hadde alle ønsker blitt tatt med i planen, ville den ha blitt på for lang.

Sorgarbeid er en diakonal oppgave. Utbredelsen av sorgarbeid for barn i menighetene finnes det ingen forskningsdata og statistikk på. Det finnes ikke noe rapporteringssystem på hva de lokale planene inneholder, og hva slags diakonalt arbeid som utføres i menighetene. Det er en svakhet med systemet, særlig siden planens visjon er at diakonien skal gjennomsyre alt liv i menigheten, og vi skal være en inkluderende og tjenende folkekirke. Jeg er likevel kjent med noe sorgarbeid for barn gjennom kontakten min med diakonirådgiverne. Noen samarbeider med diakoner i nabomenigheter om sorggrupper for barn. Andre følger opp enkeltsaker, men utover det tror jeg ikke det er så mye. Jeg syns at helsesøstre er en sentral samarbeidspartner for å sikre tverrfaglighet og kvalitet i sorgarbeidet.

Sorgarbeid for barn begrenser seg til menigheter med diakonstillinger. Det sier seg selv at det er mer diakonal aktivitet der det er ansatt en person som kan organisere arbeidet. Diakonen kan ta kontakt med aktuelle samarbeidspartnere i ordinær arbeidstid, og derved kunne engasjere seg i større grad i behovene i nærmiljøet. En leder av diakoniutvalget som engasjerer seg på fritiden, har av naturlige årsaker ikke samme muligheten. Det er få diakonstillinger, og det er et spørsmål om ressurser.

Det mangler en innstans som kan arbeide med fagutvikling innen praktisk diakoni mellom oss som jobber overordnet og det lokale diakonale arbeidet i menighetene. Kvalitet i det diakonale arbeidet er viktig. Diakonissehuset Lovisenberg hadde tidligere et diakonalt fagsenter, som var en kunnskapsbase for det diakonale arbeidet. Det ligger nede nå. Jeg ønsker meg et fagsenter i forhold til ulike diakonale spesialfelt, etter modell av Kirkelig ressurscenter mot vold og seksuelle overgrep. Et slikt senter kunne også være et ressurscenter for diakoni og barn, med sorgarbeid for barn som en del av det.

Det kunne også vært et større fokus på opplæring av barneledere om tema barn og sorg. Det kan ikke forventes at frivillige barnearbeidere skal lede sorggrupper for barn. Men de kan bevisstgjøres til å ha fokus på problematikken, slik det nå er blitt gjort i forbindelse med seksuelle overgrep.

Det må heller ikke glemmes at prester gjør mye viktig diakonalt arbeid, ved å ivareta barn i forbindelse med dødsfall og begravelser.

5.1.2 Analyse

Sorgarbeid og sjelesorg er i *Plan for diakoni* nevnt som diakonale aktiviteter. Den sentrale planen er en rammeplan som skal inspirere menighetsråd og diakoniutvalg, til å utarbeide lokale planer for diakoni. Hellgren presiserer at *Plan for diakoni*, er utformet på generelt grunnlag. Hadde sorgarbeid for barn og andre spesialområder kommet med, så hevder hun at planens ordlyd hadde blitt for lang. De konkrete beskrivelsene av hva en lokalplan skal inneholde, er ifølge Hellgren bare forslag eller eksempler. Planen er ment å gjelde for alle aldersgrupper. Det er i følge Hellgren ikke noe rapporteringssystem eller godkjenning av lokale diakoniplaner, slik det er dersom menighetene søker trosopplæringsmidler og utarbeider lokale planer for trosopplæring. Barn er nevnt spesifikk i noen sammenhenger i *Plan for diakoni*, men ikke i forbindelse med sorgarbeid. Alle sentrale planer i Den norske kirke, skal ifølge Hellgren ha noen tverrgående perspektiver, som er vedtatt av Kirkemøtet. Barn er ikke nevnt som en av de prioriteringene (Kirkemøtet 2008:15). For å sikre kvalitet i det diakonale arbeidet ønsker Hellgren seg er fagsenter etter modell av Kirkens ressurscenter mot vold og seksuelle overgrep, som blant annet kan drive fagutvikling om sorgarbeid for barn. Hellgren forklarer begrensninger i det diakonale tilbudet med at det er for få diakonstillinger i Den norske kirkes menigheter.

5.1.3 Drøfting av hva *Plan for diakoni* formidler om sorgarbeid for barn

Det positive med at den sentrale *Plan for diakoni* er så vid, generell og kun ment som en inspirasjon, er at den som har ”skoen på og vet hvor den trykker”, kan utvikle diakonale aktiviteter og diakonalt liv. Det er grunn til å tro at lokale forhold kan gi diakonale utfordringer og behov som kanskje dekker det Hellgren legger i begrepet spesialfelt, og som ulike høringsinstanser hadde kritisert at planen manglet da den var ute til høring. Kirkemøtet har i planen vektlagt prinsippet om lokalt selvstyre. En modell for lokalt selvstyre kan være Urkirkens menigheter, hvor menighetsfellesskapets behov, troskapen mot Jesu liv og lære og utrustning av Åndens gaver på mange måter var de styrende elementene for hva

som skulle prioriteres. En slikt bibelsk menighetsideal om å være en levende organisme etter bilder som *Jesu legeme med alle lemmene*, eller *vintreet med alle grenene*, er forskjellig fra en tungrodd, byråkratisk, toppstyrt organisasjon, som kan være det andre ytterpunktet.

På en annen side er naturen delvis - og kulturen vår helt innrettet slik, at barn og unge i stor grad er prisgitt hva voksne lar de få ta del i. Det har ført til at FN ved Barnekonvensjonen så vel som norske myndigheter, har regulert barns rettigheter i særlover for å sikre at prinsippet om barnets beste er i varetatt. (kapitel 3) Det er grunn til å tro er det denne type tenking som kirkemøtet har ønsket å implementere i diakonien, når begrepene *kamp for rettferdighet* og *vern om skaperverket*, har kommet inn i *Plan for diakoni*, som to av diakoniens fire hovedpilarer. Det gir visjoner om at kirken ønsker å ta ansvar for å være med å sikre enkelt individer og grupper får sine rettigheter. Planens ordlyd er bare generell for at diakonien positivt sett kan romme alle som måtte trenge en utstrakt hånd.

FN sin menneskerettighetserklæring og det norske lovverket, var også i utgangspunktet universell og bygde på gode intensjoner om likhet for loven. I virkelighetens verden viste det seg likevel, at når det ble knapt om godene eller krefter ble målt mot hverandre, har grupper og enkeltmennesker aktivt blitt diskriminert eller passivt blitt oversett, når goder skulle fordeles. De som i tur og orden har fått smake dette har vært svarte, kvinner, barn og homofile m.fl. Det har gitt grunnlag for særlover og for eksempel FN sin Barnekonvensjon. Organisasjonen Redd barna er som nevnt i kapitel 3, opprettet for å være med å sikre at barn får oppfylt menneskerettighetene. I den sekulære verden har betydningen av å nevne for eksempel barns konkrete rettigheter spesifikt, blitt mer og mer sett på som nødvendig i de siste 20 årene. Like rettigheter uansett alder, kjønn, hudfarge, tro og seksuell legning er universelle menneskerettigheter.

Med menneskerettigheter som en av de tverrgående perspektivene som alle kirkelige plandokumenter skal inneholde, og med kamp for rettferdighet som en av hovedsatsningsområdene i *Plan for diakoni*, er det underlig at barns behov ikke er satt på den diakonale dagsorden. Barn i sorg og krise er ikke nevnt spesifikk i planen. Men når det står at den omfatter alle aldersgrupper, er det naturlig å spørre om det betyr det at diakonien skal omhandle alle aldersgrupper, eller om det betyr det at den kan omhandle alle aldersgrupper om menighetene selv ønsker det? Dersom kirkemøtets flertall var inneforstått med og bevisst på at det som er konkretisert i planen av diakonale ansvarsområder og tiltak, kun er eksempler og forslag slik Hellgren hevder, så er det rimelig grunn til å tro at ordlyden betyr at den lokale diakonien kan omfatte barn i vanskelige situasjoner. Underforstått at den lokale menigheten selv velger å prioritere det. Uansett hva representantene på Kirkemøtet tenkte da planen ble

vedtatt, og hva Kirkerådets ansatte legger i det nå, kan det virke utydelig for leseren av *Plan for diakoni*, hva som er rammen menighetene må holde seg innenfor, og hva som bare er nevnt for å gi lokal inspirasjon.

Det kan virke underlig om det faktisk er slik at Kirkemøtet ikke har noen konkrete føringer for eller kontroll på, hva kirkens diakoni skal innebære og inneholde. Dette sett i sammenheng med at det i *Plan for diakoni* brukes så sterke ord som at diakoni er evangeliet i handling, kirkens kroppsspråk, og en dimensjon ved det å være kirke. Det er forståelig at ikke alle typer diakonale aktiviteter og diakonale problemstillinger som lokale menigheter brenner for, kan listes opp i en rammeplan. Kirkemøte kan heller ikke pålegge lokale menigheter ubegrenset med oppgaver uten at det følger ressurser med. Men diakonalt engasjement og ansvar ut fra det syn, at det kan være utfordringer og ressurser knyttet til faser i livsløpet som kan gjøre kriser som sorg ekstra krevende og livssituasjonen ekstra sårbar, kan vel vanskelig ansees å være spesialisert diakoni, eller komme inn under ”spesialområder”. Det er vanlig å oppleve sorg og tap i løpet av et menneskeliv. Det er heller ikke uvanelig at voksne trenger sjelesorgsamtaler og sorggrupper i forbindelse med dødsfall i nære relasjoner. For barn kan slike dødsfall være mer traumatisk og krisepreget enn for voksne. Diakoni skal særlig ha et øye for de som trenger det mest. Kirken har fortsatt over 90 % av alle begravelser, og kommer naturlig i kontakt med sørgende i alle aldrer. Ut fra en diakonal synsvinkel, kan det derfor være rimelig å hevde, at omsorg for barn i sorg er en diakonal oppgave.

Om flertallet på Kirkemøte støtter et slikt syn, kommer ikke fram i ordlyden i *Plan for diakoni*. Det betyr i praksis at det overlates til personlig engasjement hos menighetsråd, diakoniutvalg og kirkelig ansatte å tolke den sentrale planen, samt ta stilling til om sorgarbeid for barn skal inn i den lokale plan for diakoni. Forhold som berører barn er ikke spesifisert i Kirkemøtets prioriteringer over områder som skal være tverrgående perspektiver i alle kirkens plandokumenter. Det kan gi signaler om at barns livsutfordringer ikke i særlig grad, har vært et brennende tema på Kirkemøtet.

5.2 Plan for trosopplæring

Plan for trosopplæring ble vedtatt av Kirkemøtet i 2009 og iverksatt av Kirkerådet i 2010.

Den avløser *Plan for dåpsopplæring* fra 1991 og *Plan for konfirmasjonstiden* 1998.

De to sistnevnte planene var en del av en prosess som har pågått i Den norske kirke siden 1969. Menighetene har gradvis tatt over mer av ansvaret for opplæringen av de døpte. Dette har vært den offentlige skoles ansvar tilbake til 1700 tallet. Parallelt med utviklingen av de nevnte plandokumentene har lokale menigheter engasjert profesjonelle og frivillige medarbeidere til aktiviteter for barn og ungdom. Erfaringene fra begge disse prosessene er tatt med i trosopplæringsreformen. Dette har igjen munnet ut i *Plan for trosopplæring* (Kirkerådet 2010). Trosopplæringsreformen er et løft av tilbudet for barn og ungdom i Den norske kirke. Den ble innledet med en forsøksperiode fra 2004-2008. Trossamfunnene har nå overtatt alt ansvar for trosopplæring. Skolen formidler kunnskap om religioner.

Kristendommen har ingen særstilling.

Planen er ment som et redskap for å utarbeide lokalt forankrete planer i hver enkelt menighet. *Plan for trosopplæring*, skal ses i sammenheng med menighetens øvrige planer og strategier, som bl.a. plan for diakoni. Trosopplæringen skal være helhetlig med følgende sentrale dimensjoner: Samvirke med hjem og familien, barn og unges medvirkning, inkludering og tilrettelegging, gudstjeneste, diakoni, misjon, frivillig medarbeiderskap, samarbeid med barne- og ungdomsorganisasjoner, tverrfaglig samarbeid og kommunikasjonsarbeid. Det anbefales systematisk kunnskapsformidling, samtidig som det vektlegges at trosopplæring også er et livslangt erfaringsbasert prosjekt. Foresatte blir under dåpen tildelt:

Et hellig ansvar for sine barns trosopplæring, sammen med faddere, menigheten og hele vår kirke, fra dåpsritualet.

Kateketer, menighetspedagoger, trosopplæringsprester, trosopplæringsmedarbeidere og barne- og ungdomsarbeidere, har ansvar for å planlegge og gjennomføre trosopplæringen ut fra lokale planer vedtatt av menighetsrådet. Diakonen har medansvar for å rekruttere, utruste og veilede frivillige medarbeidere iht. tjenesteordning for diakoner § 5, samt at diakoner kan være en pedagogisk ressurs i trosopplæringen. (Kirkerådet 2010:41).

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Planen har et eget kapittel om diakoni s.30 hvor det hevdes at:

Diakonien er uløselig knyttet til trosopplæringens mål om å bidra til livstolkning og livsmestring.

Det hevdes videre:

Alle barn og unge skal bli møtt og tatt vare på som de er. Det må være naturlig og selvfølgelig å dele livets sårbarhet med hverandre og samtale om livspørsmål og de utfordringer og kriser livet gir. For å uttrykke sorg og vonde følelser, kan språk, symbolhandlinger og sjelesorg, være måter å medvirke til hjelp og støtte på.
(Kirkerådet 2010:30)

Her gjengis et sammendrag av samtalen med Kjersti Kolbjørnsrud. Hun er rådgiver i Kirkerådets seksjon for barn, unge og trosopplæring. Samtalen er en kommentar på *Plan for Trosopplæring*. Etter presentasjonen av sammendraget med Kolbjørnsrud vil *Plan for trosopplæring* bli analysert og drøftet i lys av Kolbjørnsruds kommentarer.

5.2.1 Kjersti Kolbjørnsrud

Utsagn med fet skrift er spørsmål fra undertegnede. Utsagn med ordinær skrift er svar fra Kjersti Kolbjørnsrud.

Hva er *Plan for trosopplæring*?

Trosopplæringsplanen er en retningsgivende plan for hvordan lokale planer skal utarbeides. Planen ble til på bakgrunn av en 5 årig prosjektperiode. Planen bygger derfor på mye av de erfaringene menighetene selv har gjort i denne prøveperioden. Menighetene har rapportert kontinuerlig på sitt arbeid. Denne skriftliggjøringen har vi forsøkt å koke ned til en plan som sier noe om: hva trosopplæring er, hva kirken er, hva vi er som fellesskap, trosopplæringens innhold og hvordan trosopplæringen skal bygges opp osv. Det skal hele tiden skje en lokal utvikling. Alle de aktivitetene som skjer i regi av trosopplæringen, skal være preget av en diakonal måte å være sammen på, en diakonal måte å forholde seg til hverandre på - en diakonal pedagogikk.

Det ble vist til kapittel 6 side 30, hvor diakoni er omtalt spesifikt. Det ble bl.a. sitert at *det i vanskelige situasjoner kan være viktig å få satt ord på ting for eksempel gjennom sjelesorg.*” Sorg er nevnt som en situasjon hvor barnet og familien skal få støtte.

Kolbjørnsrud ble spurt om hvordan dette blir praktisert i trosopplæringsarbeidet.

Kapittel 6 handler om sentrale dimensjoner ved trosopplæringen. Den er ment som inspirasjon og hjelp til strategitenkning i menighetens trosopplæringsarbeid. Etter hvert som menighetene får tildelt trosopplæringsmidler, får de også tilbud om kursing. Kursingen blir gitt av

bispedømmekontorene. Da blir grunnlagstenkingen i trosopplæringen gjennomgått og menighetene får hjelp til å tenke konkret. De lokale planene må godkjennes av biskopen. Det er et rapporteringssystem som fanger opp om menighetene utarbeider lokale planer. I stedet for å ramse opp alle mulige situasjoner som barn kan komme oppi, og med fare for å glemme noen, er sekkebetegnelsen barn og unge i ulike livssituasjoner brukt. Gjennomgående så sier vi at barn og unge i alle livssituasjoner må bli ivaretatt gjennom trosopplæringstiltaket, uavhengig av hvor man er i livet. Trosopplæringen er ment å gi barna noen erfaringer de kan bruke når de møter motgang i livet. Trosopplæringen handler om livet. Den bidrar til livstolkning og livsmestring i en kristen forståelsesramme. Det angår hele livet. Både måten man er sammen på og kunnskapen man får gjennom trosopplæringen, er ment å føre til at man er bedre rustet når man møter motgang i livet, som for eksempel ved sorg. Barna får noen verktøy, tolkningsnøkler som skal være med å gi livsmestring. Dette handler om læringsforståelse, og hva som ligger i begrepet læring. I trosopplæringen har vi en helhetsforståelse av begrepet.

Finns det på bakgrunn av rapporteringssystemet statistikk som viser om sorggrupper eller sjelesorg er nevnt som trosopplæringsaktiviteter(viser til kapitel 6)? Siden Plan for trosopplæring skal ses i forhold til Plan for diakoni. Er det statistikk som viser om diakoner deltar i utviklingen av lokale trosopplæringsplaner, eller har deloppgaver i utførelsen av trosopplæringen.(Viser til at diakoner er nevnt som en pedagogisk ressurs)
Det er det ingen rapportering på.

Da undertegnede søkte på Den norske kirkes database over tiltak, prosjekter og ressurser i trosopplæringsarbeidet, ble det ikke funnet noen treff på ”sorgarbeid”, ”sorg”, ”sorggrupper”, eller ”sjelesorg”. Det var noen treff på ”diakoni”. Det omhandlet formuleringer i lokale planer som går på tematikken inkluderende fellesskap. Videre var det rapportert tiltak knyttet til barn med spesielle behov som trenger tilrettelegging, når de deltar i trosopplæringsarbeidet. Det er også rapportert diakonale tiltak rettet mot barn i sør som en del av trosopplæringsarbeidet. Det er rimelig grunn til å tro at det er for at barn i norske menigheter, skal få øve inn forståelsen for internasjonal diakoni. Utover det ble ikke funnet noen treff under diakoni som omhandler barn som er i en vanskelig livssituasjon i Norge. Diakonhjemmets høgskole ved Kari Jordheim, prosjektleder og Anne Marie Sverdrup prosjektmedarbeidet, har fått prosjektmidler fra Kirkerådet for å undersøke diakoniens plass i trosopplæringsarbeidet. Prosjektets tittel er: *Diakoni i trosopplæringen*. Dette er opplyst av Kolbjørnsrud og bekreftet av Jordheim.

5.2.2 Analyse

Plan for trosopplæring er i ordlyden tydelig og konkret på hvordan diakonalt fellesskap og diakonale aktiviteter, skal komme barn og deres familier til gode i trosopplæringen. Dette gjelder i sorg og i glede. Det vises til at *Plan for trosopplæring* bl.a. skal sees i sammenheng med *Plan for diakoni*, hvor diakoni blir definert som både aktiviteter og en dimensjon ved det å være menighet. I følge Kolbjørnstud blir begrepet diakoni som det vises til i *Plan for trosopplæring*, definert som måten man er sammen på, samt de redskapene barna får kunnskap om og øvd seg på, og som de kan bruke hvis livet blir vanskelig. Disse redskapene skal være med å gi livstolking og livsmestring i en kristen forståelsesramme. Dette kalles i trosopplæringen for en diakonal pedagogikk. Hun hevder at diakoni i *Plan for trosopplæring* ikke legger opp til diakonale aktiviteter som sorggrupper og sjelesorg. Det finnes ingen rapportering på om det likevel forgår slike aktiviteter i regi av trosopplæringen. Selv om biskopen godkjenner lokale trosopplæringsplaner, er det ingen sentrale føringer på hva de lokale trosopplæringsplanene skal inneholde. Den sentrale *Plan for trosopplæring* er kun ment å være en inspirasjon og hjelp til strategitenkning i utviklingen av menighetenes trosopplæringsarbeid.

5.2.3 Drøfting av hva *Plan for trosopplæring* formidler om sorgarbeid for barn

Kolbjørnstud viser til mye av den samme forståelsen av hvilken autoritet ordlyden om diakoni i Kirkemøtets plandokument for trosopplæringen har, som Hellgren hevder i forhold til *Plan for diakoni*. Det innebærer at all konkretisering av tiltak i planen kun er ment som inspirasjon, ideer og eksempler i arbeidet med utviklingen av det lokale trosopplæringsarbeidet. De som får tildelt økonomiske midler får likevel kursing hva formålet med opplæringen skal være, samt hvilken pedagogisk og diakonale forståelse trosopplæringen skal utføres etter.

Det kan være interessant å undre seg noe over hva denne diakonale pedagogikken, eller diakonale måten og være sammen på som Kolbjørnstud viser til går ut på. Det er rimelig grunn til å tro at det kan være en annen måte å uttrykke at barna skal omslutes av og læres opp til et inkluderende fellesskap og nestekjærlighet, kamp for rettferdighet og vern om skaperverket som er diakoniens hovedpilarer. Denne tolkingen er gjort med bakgrunn i at trosopplæringen skal sees i forhold til *Plan for diakoni* og andre kirkelige plandokumenter. Det kan med rimelig grunn hevdes at det hadde vært meningsløst om diakoniforståelsen i trosopplæringsarbeidet skulle skille seg fra øvrig diakonalt arbeid i menighetene.

Ut fra et diakonalt barneperspektiv representerer heller ikke dette plandokumentet noe i ordlyden, som er forpliktende med tanke på rettigheter til konkret omsorg, når barn er i sorg eller andre kriser. Det kan være tankevekkende, sett i lys av at trosopplæringsreformen er Den moderne norske kirkes storsatsing på barn og unge. Forslagene i planen til diakonale aktiviteter og omsorgsfelleskap for barn i sorg og deres familier, virker gjennomtenkte og gode. Det kan gi håp om at ansvarlige for trosopplæringen i landets lokale menigheter, lar seg inspirere til å ta det som bokstavlig mente føringer fra Kirkemøtet.

5.3. Planer for diakoniutdanninger ved Diakonhjemmets høgskole

5.3.1. Master i diakoni

Masterstudiet fyller kvalifikasjonskravene til diakonstillinger i Den norske kirke.

Det består av 11 kurs/emneområder foruten masteroppgaven på til sammen 120 studiepoeng. Ingen av emneområdene omhandler barn i sorg og krise.

Et av emneområdene er *formidling og sjelesorg*. Der nevnes ikke barn spesifikt i pensum. Et av emneområdene er fritt valg mellom 3 ulike temaer. Det er da mulig å velge *kriser i et diakonalt og sjelesørgerisk perspektiv*. Det omhandler ikke barn spesifikt i det obligatoriske pensum, men 300 av sidene er valgfritt pensum. Det gir studenten en selvstendig mulighet til å fokusere på barn i krise. Det er også mulig for studentene å velge litteratur om barn i temaet diakonalt arbeid, hvor det er 300 sider valgfritt pensum.

5.3.2. Årsenhet i diakoni

På Diakonhjemmets høgskoles internettside introduseres studiet med:

Er du interessert i diakoni, etikk og internasjonale spørsmål? Vil du lære mer om barn, sjelesorg og kirkelig arbeid?

Årsenheten er på 60 studiepoeng og består av 6 kurs/emneområder hvorav ett omhandler, *Barn i tro og krise*. Årsenheten fyller ikke Den norske kirkes krav til kvalifikasjoner for stilling som diakon. Utdannelsen kan i følge skolens hjemmeside være nyttig, men er ikke påkrevd i stillinger som diakonimedarbeider. (Diakonhjemmets høgskole internettside) Her kommer et sammendrag av en samtale med Kari Jordheim. Hun er studieleder for diakoniprogrammet, konstituert instituttleder på Institutt for diakoni og ledelse ved Diakonhjemmets høgskole. Videre er hun prosjektleder for et forskningsprosjekt ved Diakonhjemmets høgskole om diakoniens plass i trosopplæringsplanen. Hun deltok i

arbeidsgruppen som utarbeidet *Plan for diakoni* (Kirkerådet 2008). I denne samtalen kommenterte hun utdanningsplanene for de diakonale utdanningene ved Diakonhjemmets høyskole. Etter presentasjonen av samtalen, vil innholdet i utdanningsplanene bli analysert og drøftet i lys av Jordheims kommentar.

5.3.3. Kari Jordheim

Masterutdanningen i diakoni er lagt opp til å være generell og gi bredde. Bakgrunnen for det er at diakonien er generell og *Plan for diakoni* gjelder alle aldersgrupper. Menighetsdiakoner skal kunne forholde seg til alle. Sorgarbeid er en diakonal oppgave både i forhold til barn og voksne. Praksis viser at mange diakoner arbeider mest i forhold til voksne og eldre. Men det hører også med til bilde at det i nyere tid er ansatt ungdomsdiakoner som jobber mest med ungdom. Det utfordrer når du spør om hvorfor masterutdanningen ikke har noe spesifikt om barn i pensum. Kanskje vi bør gjøre noe med det. Da utdanningsplanen fra årsstudiet i diakoni skulle utformes, var vi opptatt av at barns behov måtte være et tema. Dette fordi utdanningen kvalifiserer til stilling som diakonimedarbeider, men også til stillinger som trosopplæringsledere og trosopplæringsmedarbeidere. Jeg er svært opptatt av barn og barns perspektiv selv, og har ansvar for et emne på årsstudiet med tittel *Barn i tro og krise*. Her ved Diakonhjemmet har vi nå dannet en gruppe for å hjelpe hverandre å fokusere mer på barn i alle våre utdanninger.

5.3.4 Analyse

Begrunnelsen for at masterutdanningen ikke inneholder noe pensum om barn, er at menighetsdiakoner skal forholde seg til alle. Dette tar utgangspunkt i at *Plan for diakoni* er ment å være generell. Jordheim stiller seg likevel spørsmål om det burde inneholdt noe om ”barnediakoni”. Diakonhjemmet har opprettet en gruppe for å få fokus på barn i alle utdanninger ved skolen.

Begrunnelsen for at årsstudiet har et emne med tittel *Barn i tro og krise*, er at utdannelsen kan kvalifisere til stillinger som trosopplæringsledere, trosopplæringsmedarbeidere og diakonimedarbeidere.

5.3.5 Drøfting av hva utdanningsplanene formidler om sorgarbeid for barn

Det har ikke vært mulig å finne faglitteratur eller vitenskapelige undersøkelser, som underbygger eller motbeviser følgende påstand: Undervisning som øker kunnskap og ferdigheter i forhold til å møte behov hos barn som har det vanskelig, fører til at diakonstudenter blir mindre generalister når de kommer ut i menighetsdiakonstillinger. Det er rimelig grunn til å tro at en av forutsetningene for å være en god generalist, er å kunne litt om mye. Det er også grunn til å tro at områder som kirkelige medarbeidere ikke er oppmerksom på, eller har kunnskaper om, lettere kan bli glemt eller nedprioritert. Det er unektelig noe underlig at det fra Diakonhjemmets side legges opp til, at diakoner etter endt utdanning kanskje har mindre kunnskap om barns behov, enn diakonimedarbeidere som har tatt årsenheten. Dette med tanke på at diakoner har medansvar sammen med diakoniutvalg og menighetsråd for å planlegge det lokale diakonale arbeidet, og felle det ned i lokale planer for diakoni. Dette skal gjøres ut fra diakonale behov hos alle aldersgrupper, da *Plan for diakoni* omfatter alle aldersgrupper. Diakoner skal lede det diakonale arbeidet. Det kan innebære at de har det overordnede ansvaret for diakonmedarbeideres aktiviteter. En diakonstilling medfører også medansvar for rekruttering og veiledning av frivillige medarbeidere, som kanskje skal tjenestegjøre i forhold til barn.

Den form for logikk som Jordheim gir uttrykk for i dette intervjuet, om at det ikke undervises spesifikt om barn i masterutdannelsen i diakoni fordi diakoni ikke skal rettes mot spesielle grupper, er gjennomført da det heller ikke undervises i særskilte utfordringer i temaområde diakoni for eldre. I sosialt arbeid og moderne boligbygging blir livsløpsperspektiv regnet for å være nyttig som en av flere innfallsvinkler for å forstå menneskelige behov og bidra til større grad av livskvalitet. (Gautun 2007) Kanskje utdanningsinstitusjoner, som er med og rekrutterer personalet til kirkens omsorgstjeneste, kunne ha noe å lære av det? Livsløpsperspektiv kan være med å sikre syn og romslighet for alle aldersgruppers ressurser og utfordringer, samt se livet mer i sammenheng som en helhet fra unnfangelsen til en naturlig død. Dette spennet som *Plan for diakoni* hevder at diakonien skal romme. (Kirkerådet 2008:22)

Det kan være med og kvalitetssikre framtidig menighetsarbeid for og med barn, at diakonimedarbeidere og trosopplæringsarbeidere får innføring i emneområdet *Barn i tro og krise*. Dette særlig med tanke på intensjonen i *Plan for diakoni*, om at diakonien omfatter alle også barn, samt i trosopplæringsarbeid hvor diakoni har en sentral plass ifølge *Plan for trosopplæring*.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Opprettelse av en gruppe som arbeider for å få barnefokus inn i alle utdanningene ved Diakonhjemmets høgskole, kan sees på som en vilje til endring i forståelsen av betydningen av at barn må synliggjøres tydelig, for at de ikke skal bli glemt. Gruppen får først utelling for sin innsats, om de av gruppens medlemmer som har påvirkningskraft overfor hva som skal være pensum, velger å bruke myndigheten sin til å synliggjøre barn og deres behov i sorg og glede på pensumslistene. Når det gjelder diakonale utdannelser, så er det rimelig å forvente at pensum skal omhandle noe om hva personer i alle aldre, som er i sorg og krise kan trenge fra kirkens omsorgstjeneste. Da gjerne med et fokus som vektlegger og stimulerer til enkeltmenneskets og fellesskapets iboende ressurser.

6.0 Et innblikk i fem diakoner og en prest sine erfaringer

Alle 6 intervjuene ble åpnet med at informantene ble bedt om å fortelle om sine erfaringer med barn i sorg. Dette var det eneste spørsmålet til presten.

Av anonymitetshensyn er det gjort noen forandringer i presentasjonen av diakonintervjuene. Det er nærmere beskrevet i metodekapitlet. Det er allikevel lagt vinn på at de momentene som blir presentert under de fem intervjuene til sammen, skal avspeile det meningsbærende innholdet i studiets totale intervjumateriale med de 5 diakonene. Etter presentasjonen av hvert enkelt intervju, vil det bli foretatt en kort analyse av hva innholdet i hvert enkelt intervju dreier seg om. Deretter vil momenter fra hvert enkelt intervju, som ansees som relevante i forhold til problemstillingen bli drøftet.

6.1 Diakon 1

6.1.1 presentasjon av intervju 1

Diakon 1 er som en del av sin menighetsdiakonstilling, koordinator for sorggrupper for barn og unge i sitt prosti. Hun eller en annen av prostiets diakoner er alltid med som en av lederne i de ulike sorggruppene sammen med en frivillig av motsatt kjønn. Dette er for at det av hensyn til barna skal være begge kjønn representert blant de voksne. De frivillige har bakgrunn som gjør at de kvalifiserer til å lede gruppene. Gruppeopplegget bygger på et skriftlig materiale som er utarbeidet av presten Vincent Hagerup. Det støtter seg på fagkunnskap som er relevant for tema. Jeg har lest dette materialet. Gruppene var opprinnelig et samarbeid mellom kirken, Kreftforeningen og helsestasjonene i distriktet. Kreftforeningen har nå et eget tilbud, og helsestasjonene er fortsatt med som arrangører av gruppene, men har kapasitetsproblemer og har derfor ikke vært med den siste tiden. Prostiets diakoner og frivillige medarbeidere driver nå sorggruppene alene. Hovedmålet med gruppene er at barna skal møte andre barn i samme situasjon, bearbeide sorgen, mestre tapet og orientere seg videre uten den døde. Det tas opp et nytt tema hver gang. Det er veksling mellom å leke, prate og f.eks. lage noe i plastelina eller tegne. Foreldrene har sin egen gruppe samtidig mens barnegruppene pågår. Voksengruppa er mest av sosial karakter, og den blir ledet av en frivillig som selv har mistet ektefellen. Gruppekvalden starter alltid med pizza til voksne og barn. Det er fellesskapsbyggende og avlaster foreldre som slipper å lage middag den dagen. Diakonen omtaler gruppeopplegget som livssynsnøytralt. Sorggruppene er en del av menighetenes lokale planer for diakoni. Dette

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

året er det 3 barnegrupper og 1 ungdomsgruppe i prostiet. De fleste av dem som går i gruppene, har mistet foreldre eller søsken uventet i ulykker, hjerteinfarkt, hjerneslag og lignende. De som har familie som er døde av kreft søker oftest til Kreftforeningen som har sitt eget opplegg. Diakonen gir uttrykk for et sterkt engasjement for tema når hun med skjelvende stemme sier:

I salme 23,4 står det at Gud er med i dødsskyggens dal. Derfor skal kirken følge barna inn i dødsskyggens dal og være der sammen med dem. Det er tydelig at barna ønsker at vi skal være der, for de kommer til gruppene.

Hun forteller at det blir flere som søker sorggruppene for hvert år. Når barna spør om eksistensielle ting som for eksempel hvor pappa som er nå, så spør de voksne hva barnet tror, og så undrer de voksne seg sammen med barna. Noen barn er preget av ”folketroforestillinger”. De kan for eksempel tro at deres døde far er sammen med dem og ser hva de gjør. Gruppelederne realitetsorienterer barnets forestillinger dersom barnet hevder at de for eksempel mener de har sett eller hørt pappa. Det forklares med at det tar litt tid før hjernen skjønner, at noen man har vært mye sammen med er død. Derfor tror hjernen at den har sett eller hørt den døde uten at det er tilfelle. Dersom barna spør hva gruppelederne tror, så svarer de at det er ingen som vet hva som skjer etter døden, men at vi i kirken har et håp om at våre kjære er hos Jesus, og at vi skal møte dem igjen der. Diakonen hevder:

Sorgarbeid for barn er en selvsagt diakonaloppgave. Det er sjelesorg. Det er liten støtte i den sentrale Plan for diakoni for det synet, men begrepet livsmestring i Plan for trosopplæring gir inspirasjon for sorgarbeidet.

Hun forteller at selv om de ikke snakker om det kristne budskapet i gruppene, så er det ingen tvil om at gruppene er på kirkens vegne. Barna vet at lederne er fra kirken, og de kjenner igjen diakonen fra skolegudstjenestene. Gruppesamlingene er i kirken. Ingen av barna i gruppene eller foreldrene deres har til nå hatt kirketilknytning.

Hun forteller at noe av årsaken til at gruppetilbudet deres er nødvendige, er at det er langt til nærmeste sorgsenter som driver gruppetilbud til barn. Kreftforeningen driver egne grupper, men alle dør ikke av kreft. Hun forteller at de anbefaler barna å vente med å begynne i grupper til det har gått minst 3 måneder etter dødsfallet. Da er barna ofte over det første sjokket, og er i stand til å begynne å bearbeide dødsfallet og følgende av det, samt tilegne seg mestringstrategier de kan ha nytte av framover.

6.1.2 Analyse av intervju 1

Det kan ut fra de opplysningene som har kommet fram i intervjuet, se ut som om dette prostiet driver sorggrupper for barn etter et gjennomtenkt opplegg. Samarbeidet mellom diakonene i hele prostiet har gjort dette sorgarbeidet mulig. De rekrutterer frivillige som har kompetanse på sorg hos barn, til å være med å lede gruppene sammen med noen av prostiets diakoner. Diakonen forteller at gruppene er livssynsnøytrale fordi kreftforeningen opprinnelig var med, og gruppene var ment som et tilbud for alle barn. Diakonen forteller at de realitetsorienterer barna hvis de ser eller hører den døde, med at det er et vanlig fenomen, fordi det tar litt tid før hjernen venner seg til at den døde ikke er der mer. Diakonen forteller at de er inspirert av Guds omsorg for mennesker i sorg, og ser det som en naturlig del av menighetens diakonale aktivitet å drive sorggrupper for barn. Hun definerer det som sjelesorg. Hun opplever ikke den sentrale *Plan for diakoni* som noen støtte i arbeidet. Hun ser på begrepet livsmestring i *Plan for trosopplæring* som en retningsgivende inspirasjon.

6.1.3 Drøfting av intervju 1

Dyregrov fremhever betydning av grupper både for å bearbeide selve sorgen, men også bearbeide traume som ofte følger med. Da det kan være dramatisk for barn og miste søsken eller foreldre. Dette prostiet har mange barn i gruppene sine som har opplevd en brå og uventet død. Det samme har deres foreldre som enten har opplevd å miste et barn eller en ektefelle. Foreldrene skal mestre å bearbeide sin egen sorg, samtidig som de skal ivareta barna sine. Dette prostiet tilbyr ferdig middag for å avlaste foreldrene, og gir dem et tilbud om en egen gruppe som har en sosial funksjon(ikke sorgbearbeiding). Det viser en forståelse for etterlatte foreldres situasjon. De praktiserer også det som Ekvik(2010) og Bugge og Røkholt(2009), kaller omsorg og styrking av foreldre som kommer barna tilgode. Det er noe de nevnte fagpersonene vektlegger som vesentlig i sorgarbeid for barn.

Den stadige vekslingen mellom lek, formingsaktiviteter og prat, gir rom for at barna både får hjelp til å bearbeide smerten ved å sette ord på følelser og tanker, samtidig som de kan uttrykke seg ved å skape noe. Kreative uttrykk er særlig viktig for barn som pga modenhetsnivå og begrenset erfaringsgrunnlag, kan ha vansker med å finne ord. Leken har også den funksjonen at den kan gi barnet litt fri fra det vonde. Dyregrov og Ekvik kaller det å gå inn og ut av sorgen. (Dyregrov 2008a)(Ekvik 2010) Andersen som har mye gruppeerfaring

med barn ved seksjon for sorgstøtte ved Ahus, omtaler det i stedet for en løsningsorientert mestringsstrategi for å takle konsekvensene av dødsfallet. Han kaller det for det ene sorgsporet. Det andre sorgsporet er smerten over selve tapet. Han forstår en sorgprosess som en pendling mellom disse to sporene. Han opplyser at ved Ahus lærer de barna bevisst å koble ut sorgen innimellom for å mestre hverdagen. Han hevder at uten det ville barna bli helt utslitt og nedbrutt. Han viser til andre fagpersoner som støtter seg til utviklingspsykologiske teorier. De definerer det han kaller løsningsorientert mestringsstrategi for forsvarsmekanisme og benektning av sorgens realiteter. Uavhengig av forklaringsmodell, så er lek og kreativitet regnet for å være utviklende, positivt og helt nødvendig for barns utvikling og mentale helse. Dyregrov viser til undersøkelser hvor barn i sorggrupper setter stor pris på den uforpliktende leken og fellesskapet med de andre gruppedeltagerne med felles skjebne. Voksne som går i sorggrupper er mye mer opptatt av at sorggruppene skal ha et målrettet innhold. (Dyregrov 2008a).

I forhold til religiøse problemstillinger og forestillinger som barna har, kan det se ut som om diakon 1 har en forståelse av barneteologi som minner om Stålsetts tenking. Barna er med og utvikler teologien, og ved det lærer kirken og de voksne noe vesentlig om Gud. (Johnsen 2007) De undrer seg sammen må barna, og lar barna komme med egne svar. På en annen side er dette også et alminnelig prinsipp ved sjelesorg og terapi for voksne. Sjelesørgeren eller terapeuten parerer spørsmålet med å spørre hva konfidenten eller pasienten tror selv, for så å be konfidenten eller pasienten om å utdype tankene og gjerne følelsene rundt tema.. På en annen side kan det virke som gruppelederne i dette prostiet. opplever et ansvar for å hindre at barnas forestillinger havner ut på ”viddene”, ved at de har den praksis at barna ”realitetsorienteres” om barna for eksempel hører og ser døde familiemedlemmer. Barna får da forklaringen om at dette er et fenomen som oppstår, fordi hjernen ennå ikke har klart å innstille seg på at den døde ikke er der mer. Med den følge at de etterlatte opplever at den døde er der sammen med dem. Denne forståelsen av hvorfor mange ser og kanskje snakker med sine døde like etter dødsfallet, underbygges av Dyregrov som hevder at barnet kan ha så sterke følelser til den avdøde, at de opplever at den døde er i rommet sammen med dem. Små barn kan ha vanskeligheter med å skille mellom fantasi. Barnet kan da tro at den døde er der (Dyregrov 2008a). Men hvem kan vite det? Det kan vel vanskelig bevises iht. anerkjent forskertradisjon hva som skjer etter døden. Her er naturlig nok alle ute på troen og håpets grunn. Uavhengig om det konkluderes med at alt er slutt etter døden, eller det konkluderes med at livet går videre i en eller annen form.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Doktorgradsstipendiat og prest Anne Austad, er i gang med et arbeid hvor hun blant annet intervjuer voksne som har ”snakket med” sine kjære som er døde. Det kan vel indikere at slike fenomener ikke er undersøkt på det nivået tidligere. Prosjektets tittel er:

Reinkarnasjon og kontakt med døde i kirkens sorgarbeid: En kvalitativ studie av hva troen på inkarnasjon og/eller kontakt med døde betyr for etterlattes opplevelse av sorg.
(Internettside med oversikt over Menighetsfakultetets pågående PH D prosjekter)

Eksempler fra noen afrikanske kulturer, samt i tradisjonell samisk kultur, viser at det er flere innfallsvinkler til dette tema. I disse kulturene er det mer vanlig å ha kontakt med dem ”på den andre siden.” Det er ikke noen kjente undersøkelser som viser at det er større forekomst av psykoser i disse miljøene. Eller at de etterlatte ikke tar innover seg at den døde er borte, i den betydningen at de etterlatte ”ikke lærer seg” å leve videre uten den døde synlig tilstede. Det kan indikere at det ikke er mentalt skadelig for ”Petter”, om han skulle tro at pappa var sammen med på fotballbanen når han scoret mål. Kanskje det derimot kunne vært til trøst? Hvor skal sørgende barn komme med tankene og spørsmålene sine om åndelige fenomener, dersom rammene i sorggruppene er at ”her er vi rasjonelle”? Både barn og voksne kan med rimelig sannsynlighet holde tilbake noe som ligger dem på hjertet, dersom de merker at tankene deres ikke blir forstått. Voksne kan selv velge å oppsøke miljøer hvor de finner likesinnede som de kan dele tanker og interesser med. Barn er i større grad avhengig av hvor foreldrene sender dem. En slik forståelse kan gjøre det mer ansvarsfullt å begrense eller avvise barns tanker og meninger. Kanskje barna ikke har noen andre å snakke med dette om, og grubler på det alene. Det kan være leit både for barna og for kirken, hvis barna forbinder diakoner eller kirken med et sted hvor man ikke kan snakke om åndelige fenomener. På en annen side advarer kirkens mot ”å snakke” med de døde. Dette tema ble aktuelt i forbindelse med prinsesse Märtha Louises uttalelse til pressen, hvor hun hevdet at man kan snakke med de døde. To av Den norske kirkes biskoper, kommenterte Märta Louises uttalelser i VG den 10.09.2010:

Å kontakte de døde er i strid med den kristne lære, sier Tunsberg-biskop Laila Riksaasen Dahl, Det er å søke inn i en verden vi ikke har noe med. Vi vet ikke hva det vil åpne opp for av krefter, og jeg vil fraråde alle fra å forsøke å få kontakt med de døde.

Å kontakte de døde kan føre til en veldig usunn form for religiøsitet, sier Stavanger-biskop Erling Pettersen.” Han viser til sin erfaring som misjonær, hvor han var i kontakt med personer som drev med spiritisme.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Oppslutning om ulike alternativmesser hvor ”medier” bl.a. tilbyr seg å kontakte de døde på vegne av kunden, kan ha vært med på å øke folks bevissthet om det kan være mer mellom himmel og jord, enn det vitenskapen kan bevise og det kirken tror. Tanker, fantasier, følelser og drømmer blir sjelden borte av å bli tiet i hjel. Barn hører kanskje de voksne i familien snakke om sine åndelige erfaringer. Det kan være forskjellig fra det de lærer på skolen og i kirken. Noen barn ser også på filmer om gjenferd og magi. Det kan bli flytende overganger mellom hva som er virkelighet og hva som er fantasi. I Den norske kirke er det i de senere årene ytret ønsket om å være i dialog med alternativmiljøene. Misjonsorganisasjonen Aeropagos har gjennom sitt arbeid ”*I Mesterens Lys*” gjort en innsats for å få til dette. De er ifølge eget utsagn respektert sammen med retreatbevegelsen i alternativmiljøene. (I Mesterens Lys- internettside) Tore Laugerud som er prest i Aeropagos hevdet følgende under et foredrag i Oslo stift av diakonforbundet i Ullern menighetshus i februar 2011:

Voksne som har hatt spesielle åndelige erfaringer som for eksempel sett eller snakket med døde, forteller at de ikke har blitt tatt alvorlig av noen inklusive representanter for kirken, før de for eksempel møtte en hyggelig dame på en stand på en av alternativmessene. Dette ble inngangsporten til alternativmiljøene.

Barn og unge kan kanskje ha lignende erfaringer. Forskjellen er at de ikke selv så lett kan oppsøke ”likesinnede”. Det behøver ikke å bety at kirken må endre standpunkter, fordi om det arbeides mot en større diakonal bevissthet rundt måten kirkens medarbeidere møter små og store personer, med erfaringer og tolkninger som ikke er forenlig med kirkens teologiske ståsted. Botvar og Schmidt hevder at de fleste nordmenn som sier de tror at det går an å snakke med de døde, og som tror på gjenfødelse(reinkarnasjon), er medlemmer i Den norske kirke. De kan tro på ”Gud og Jesus ”samtidig som de har de nevnte oppfatningene. (Botvar og Schmidt 2010) Dette kan med rimelig grunn sees på som et uttrykk for at sammensetningen av trosinnhold og trosuttrykk i folkekirken er mangfoldig.

Barn trenger å dele alle slags dele tanker og erfaringer, særlig når de har det vondt. Yngre barn tolker gjerne ut fra sin families forestillinger om døden. Det er ofte ikke så mye annet de kjenner til. Kari Jordheim(Johannessen, Jordheim, Korslien 2009) og Sturla Stålsett(Johnsen 2007) er opptatt av at barn er subjekter. Når de kommer til kirken må de bli møtt som subjekter. Dialog er en form for subjekt/subjekt relasjon. Det er foreldrene som har ansvar for å oppdra barna i følge FN sin Barnekonvensjon og lov om barn og foreldre. De andre voksne er først og fremst medmennesker som i tillegg må støtte, beskytte og hjelpe når det er nødvendig. Når to eller flere personer er i dialog uansett alder og kontekst, så er det naturlig at

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

alle på en tydelig måte kan dele sin egen tro og sine egne tanker. Ideelt skal alle da bli hørt, respektert og anerkjent. Og alle kan lære av hverandre. Confessio Augustina (CA) Den norske kirkes viktigste bekjennelsesskrift, sier bl.a. i 1.trosartikkel at:

.....Gud har umålelig makt, visdom og godhet, skaper og opprettholder alle ting, de synlige og de usynlige. (Brunvoll 1972:44)

På bakgrunn av denne bekjennelsen, kan det ikke sies å være grunnlag for bekymring om at Guds posisjon kan trues, selv om noen tenker annerledes og sier det høyt i for eksempel en kirkelig sorggruppe.

Diakon 1 viser til at gruppene i utgangspunktet skal være livssynsnøytrale på bakgrunn av at kreftforeningen opprinnelig var en samarbeidspartner. Gruppene var ment som et tilbud for alle sørgende barn uavhengig av bakgrunn. Uansett hva barn og voksne tror eller ikke tror, så er det preget av verdier. Den offentlige debatten kan vel sies og å ha gått bort fra å hevde at noe kan være livssynsnøytralt, til mer å handle om hvor stor plass religion skal ta i det offentlige rom, eller gudstro hører hjemme i den private sfære. Faget livssyn, etikk og religion formidler kunnskap om religioner og livssyn, men det er ikke forkynnende. Barna deltar ikke i andre religioners bønner og lignende. Det kan vel gi en pekepinn på at det er en viss enighet i Norge, om at så lenge det skilles mellom kunnskapsformidling og trosopplæring i det offentlige rom, så er det ”nøytralt nok”. Et lignende skille er vel naturlig nok tilstedet i denne menighetsdrevne sorggruppen som diakon 1 refererer til. Alle gruppedeltagerne kan dele det de selv tror eller ikke tror på, og så undrer de voksne seg sammen med barna.

Det er ingen bønn eller ingen andakt, og gruppelederne sier ikke at det er en sannhet som er den eneste riktige, når det gjelder spørsmål om liv og død.

Det kommer lite til uttrykk i intervjuet om barna får anerkjennelse for sine tolkninger. Støtte i virkelighetsoppfatningen og anerkjennelse for tanker, følelser og handlinger, kan være nødvendig for en sunn menneskelig utvikling. Anerkjennelse er i følge Korslien et viktig diakonalt verktøy. Hun omtaler dette i *Anerkjennelsens plass i diakonien* (Johannessen, Jordheim, Korslien 2009).

Noe som gjorde inntrykk i møte med diakon 1, var hennes brennende engasjement for at sorggrupper og sjelesorg er et opplagt diakonalt ansvar. Hun hevder med den største selvfølgelighet at barn må få samme tilbud som voksne.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Hun underbygger kirkens ansvar for barna med en fri omskriving av den bilske salme 23,4:

Vi må være der sammen med barna i "døds skyggens dal", slik Gud lover menneskene at Han skal være med oss i dødsskyggens dal.

Dette virket å være den overordnede motivasjonen for menighetens sorggrupper for barn og unge. Ord som jeg kan ikke, jeg syns at det er for vanskelig, jeg er redd for å gjøre noe galt så jeg gjør minst mulig, eller det er nok best at spesialpedagogene og psykologene tar seg av det var fraværende. Det var likevel en bevissthet om at dersom et barn har problemer av en slik art at det er i behov av psykiatrisk behandling, så er de behjelpelig med å henvise til riktig innstans.

Opplegget virket gjennomtenkt og helt i samsvar med det for eksempel Bugge og Røkholt og Dyregrov har uttalt om grupper for barn. På det skriftelige materialet til gruppeopplegget, kan det se ut som forståelsen av sorgprosess bygger på tradisjonell faseteori, noe som er på vei ut av den profesjonelle tenkingen. Diakonen nevnte ikke noe om det i intervjuet, så det er ikke ut fra materialet grunnlag for å si at denne forståelsen blir vektlagt i den praktiske utøvelsen av gruppeopplegget.

Fordelen med at diakonene i prostiet samarbeider om sorggruppene, er at distriktet blir så stort at det var mange nok barn som var nær hverandre i alder til at det blir hensiktsmessige gruppesammensetninger. Det gjør det også lettere å finne frivillige gruppeledere, som har tilstrekkelig kunnskap om barn og sorg, når de kan rekrutteres fra flere menigheter. Utgangspunktet for gruppene var et samarbeid mellom kirken, helsestasjonen og Kreftforeningen. Dette kan sees på som Jordheims forståelse av praktiseringen av *Plan for diakoni* sin intensjon, om å samarbeide med alle gode krefter i barns oppvekstmiljø (Johannessen, Jordheim og Korslien 2009). Selv om gruppeopplegget ble utarbeidet før *Plan for diakoni* trådte i kraft. Konseptet *Sorg og omsorg* som også driver sorggrupper for barn, unge og voksne, er en lignende type samarbeid, hvor Den norske kirke er en av flere samarbeidspartnerne. (Sorg og omsorgs internettside). Det betyr at slike samarbeidsgrupper er prøvd ut i flere steder i landet over tid. Det må sies å være profesjonelle aktører på linje med sorggrupper i regi av de 5 sentrene for sorgstøtte i tilknytning til sykehus, Kreftforeningens tilbud og sorggrupper i Stavangerområdet menigheter (KIFO 2010) m.fl. Nå viser det seg at prostiet som er omhandlet i det 1.intervjuet, er blitt "sittende igjen alene" med driften av gruppene. Kreftforeningen har dannet egne grupper (Kreftforeningens internettside), og helsestasjonen har hatt det for travelt i det siste til å være tilstede på gruppesamlingene, selv

om de er med som arrangører. Det forhold at stadig flere søker gruppene til diakon 1, også barn som har et alternativt tilbud i Kreftforeningen, kan være en indikasjon på at foreldrene har tillit til at barna deres får et adekvat sorgtilbud i regi av kirken. Det er ikke noe i intervjuet som forklarer den økende søkningen til sorggruppene med at det har vært ekstra mange dødsfall hvor barn er blitt etterlatte den siste tiden.

6.2 Diakon 2

Hennes erfaring med sorgarbeid for barn er individuell oppfølging av familier.

6.2.1 Presentasjon av intervju 2

Hun forteller at hennes viktigste rolle når barn har mistet noen i nære relasjoner, er å følge opp hjemmesituasjonen og ivareta barna. Hun sier:

Det som skjer den første uka til begravelsen er over, anser hun som svært viktig der og da, men også for hvordan barnet vil takle og leve med tapet gjennom livet.

Hun opplyser at hun har mange eksempler på voksne som kommer til sjelesorgsamtale og som sliter med livene sine. De oppgir som grunn at de som barn ikke fikk være med i begravelsen da foreldre eller søsken døde. De fikk verken tilstrekkelig informasjon om hva som hadde skjedd med den døde eller tatt farvel. Hun tolker dette som ubearbeidet eller fortrent sorg. Hun mener at hun som diakon, har et særlig ansvar for å være med å forbygge dette.

Prestene får stadig nye begravelser. Diakonen har anledning til å følge opp familien over tid. Diakonen driver sorgarbeidet i samråd med prestene. Den presten som har begravelsesuke, inviterer henne alltid med når det er barn involvert i et dødsfall. Det gjelder både ved formidling av dødsbudskap, sorgsamtale hvor begravelsen skal forberedes, syning og selve begravelsen. Hun er med i begravelsen og på syning for å ta vare på barna. Hun avtaler det med foreldrene på forhånd. Hun er opptatt av at barn for eksempel skal få tegne en tegning som kan ligge inni eller oppå kista. Og ved det få være med å gi noe til den døde. Noen ganger har barn eller særlig ungdommer en spesiell sang eller noe på cd, som de gjerne vil ha med i begravelsen. Det viktig å avklare bruken av sanger som ikke står i salmeboken, eller som skal avspilles fra cd med organisten i forkant. Det er forskjellig fagsyn på bruk av ”musikk på boks” i kirkerommet. Den avklaringen bør skje før prest eller diakon spør om barnet har noen spesielle ønsker for begravelsen.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Diakonen tilbyr hjemmebesøk, hjelp og støtte. Før hun forlater en familie med barn som nettopp har fått beskjed om et dødsfall, sikrer hun at de har noen som kan komme og være med å ivareta barna. Hun presiserer at foreldre i en slik situasjon blir så satt ut selv, at det er naturlig at omsorgevnen blir redusert. Det må imidlertid vises klokskap når man tilbyr foreldre hjelp. Det er viktig å forhindre at de får følelsen av at de ikke er gode nok foreldre. Det kan være mye skam forbundet med ikke å makte å ta vare på barna sine. Hun sier hun over lang tid tilbyr muligheten til å snakke om hvordan det er å være foreldre som har mistet ektefelle eller et barn. Hun har ikke svarene. Hun gir ikke råd, men hun gir foreldrene rom for å dele tankene og følelsene sine med noen. Hun bruker bøker som er tilrettelagt for barn og unge som har mistet noen. Hun og foreldrene kan lese høyt fra den eller peke på bilder og snakke om forhold rundt døden, begravelsen og lignende. Større barn og ungdom kan ha nytte av å låne bøkene og lese selv. Hun oppsøker barna på rommene. Hun tar initiativ til å prate med barna om den døde og dødsfallet. Hun veksler mellom å leke litt med barna, for så å snakke litt om tapet igjen. Hun sier:

Jeg tar avstand for det synet på barn som går ut på en skal vente med å snakke med barn om vanskelige tema til barna selv tar initiativet. Implisitt at da er de klar for å snakke om det. Barn har verken ord eller erfaringer til å begynne å snakke om noe de aldri har opplevd før. De må få hjelp til å sette ord på det de opplever. Det å gå rundt alene i et følelsesmessig kaos og være overlatt til fantasiene sine, kan være svært skadelig for et barn. Men leken må være med som en del av det, og barna må oppsøkes. Du får ikke et barn til å komme til kontoret å sitte stille og ha timeavtale.

Hun synes det er viktig at kirkens ansatte bruker den kunnskapen de har om eksistensielle problemstillinger, når de snakker med barn og unge. Diakonens erfaring er at barn er opptatt av hvor den døde er, hvordan den har det, og om de får treffes igjen. Det er viktig at de får snakke om det. Diakonen begrunner engasjementet sitt for sorgarbeid med barn og familiene deres med at: Jesus var der hvor folk hadde det vondt og vanskelig. Derfor må hun være der.

Hun definerer sorgarbeidet sitt som sjelesorg for barn. Hun sier at sorgarbeid kan være tøffe tak, hun merker at Gud er sammen med henne når hun står i utfordringene. Hun har en opplevelse av at noen diakoner vegrer seg for å drive med sorgarbeid for barn, fordi de selv har ubearbeidet sorg. Fagbakgrunn før de ble diakoner kan også spille inn. Hun synes det er viktig å skaffe seg kunnskap og prøve å tilby hjelp, fordi barna og familiene deres trenger det. Hun opplever lite føringer og støtte fra kirken sentralt i at sorgarbeid for barn er en diakonal oppgave.

Hun opplyser at kommunen ligger for langt fra nærmeste sorgsenter til at det er naturlig at barna herfra drar på sorggrupper dit. Diakonene i prostiet driver sorggrupper for voksne i regi av *Sorg og omsorg*. De har snakket om å starte sorggruppe for barn, men det har til nå vært for få barn på noenlunde samme alder til, at det blir grupper som er gode for barna. Det er 6-7 barn hvert år de siste årene som har mistet foreldre eller søsken i menigheten her. Det oppleves som mye i et lokalsamfunn. Diakonen og helsesøster skal snart starte en gruppe for tenåringsjenter som har mistet mødrene sine for en tid tilbake. Ideen bak er at det er naturlig om det kan oppstå nye savn og behov etter mor i puberteten, og at jentene kanskje kan ha glede og nytte av hverandre. Diakonen har fått tilbakemeldinger om at hjelpen hun har tilbudt har vært nyttig for både foreldre og barn. Det har vært uavhengig av familiens forhold til kirken før dødsfallet.

6.2.2 Analyse av intervju 2

Denne diakonen ser det som en viktig oppgave, å sikre at barn i familier som er rammet av sorg får nødvendig omsorg, og at barna får være med på syning og i begravelsen.

Barna oppfordres til å bidra med en tegning eller lage noe annet til den døde. Hun og presten har avtale om at hun er med presten på alt han gjør sammen med familien til begravelsen er over. Utover det tilbyr hun hjemmebesøk over lang tid. Metoden hennes er å veksle mellom å leke og tegne og prate med barnet, og ved det forsøke å hjelpe barnet å sette ord på tanker og følelser.

Motivasjonen for at hun som diakon skal drive sorgarbeid for barn forklarer hun med at ubearbeidet og fortrenge sorgerfaringer i barneårene, tar mennesker meg seg gjennom livet. Det kan være krevende. Hun viser til utsagn fra voksne som oppsøker henne for sjelesorg. De har utfordringer som de hevder skyldes at de ble stengt ute fra begravelser som barn. Hun motiveres av bibelfortellinger om Jesu som var der menneskene trengte han. Hun merker at Gud er sammen med henne på krevende oppdrag.

Hun venter ikke til foreldre tar kontakt eller barna begynner å snakke. Hun tar selv initiativet. Hun har den oppfating at barn ikke har erfaringer eller ord til å begynne å snakke. Hun mener det er misforstått hensyn til barn, å vente til barna er ”klar for det selv.” Når de blir ”store nok” til å ta initiativet, mener hun at skaden kan være skjedd.

6.2.3 Drøfting av innholdet i intervju 2

Denne diakonens resonnement er i samsvar med Dyregrovs oppfatning om tidlig hjelp etter at krisen har skjedd. Han fremholder også betydningen av å konkretisere det som har skjedd ved å snakke direkte med barnet med sanne, konkrete forklaringer som barnet evner å forstå. Når diakonen bruker bøker og lek i veksling med å snakke med barnet om det som har skjedd å prøve å sette ord på barnets tanker og følelser, ser det ut til å være iht. Dyregrovs anbefaling. (Dyregrov 2008a, 2010a og 2010b)

Betydningen av at barnet får være sammen med de andre i sorgfellesskapets riter, for eksempel ved syning og i begravelsen, og hvor barnet for eksempel kan legge en tegning eller noe annet barn har laget i eller oppå kisten, samsvarer med Dyregrov (Dyregrov 2010b) sine forståelser av ritenes betydning, for å mestre, forstå, skape mening og ta farvel (Danbolt og Stifoss-Hanssen 2007) (Gyllenswärd 2009). Dette gjelder særlig yngre barn som har konkrete oppfatninger om virkeligheten, og lite erfaring med sykdom, ulykker og død. (Dyregrov 2008a)

Hvor pågående kirkens ansatte og andre skal være med å hjelpe i forbindelse med et dødsfall i en barnefamilie, er et komplisert og viktig spørsmål. Alle voksne og særlig offentlig ansatte, har i følge lov om barneverntjenester plikt til å gjøre det som er mulig for barnet, ut fra den rollen enhver er i. Det er ment å være med å sikre at et barn man er bekymret, for skal få tilfredsstillende omsorg. Det kalles det ofte for det allmenne barnevernet. Dersom hjelpen ikke fører fram, eller bekymringen for barnet er svært alvorlig, utløses det en meldeplikt til barneverntjenesten, ofte kalt det særskilte barnevernet. I følge Jordheim har kirken som samfunnsaktør ansvar for å samarbeide med alle gode krefter på de arenaer barn ferdes for å sikre barn gode oppvekstvilkår. (Johannessen, Jordheim, Korslien 2009) Når foreldre er i krise, kan det være menneskelig at de går i forsvar og benekter at de eller barnet deres trenger hjelp. Andre foreldres reaksjon kan være å gå til det motsatte ytterpunktet, hvor de kan gi seg over og la seg overkjøre av andres behov for å hjelpe. Bugge og Røkholt er opptatt av viktigheten med å styrke foreldrene. De advarer hjelpere mot å komme mellom barna og foreldrene. (Bugge og Røkholt 2009) Ekvik støtter også det synet. (Ekvik 2010) Denne diakonen gir uttrykk for å ha forståelse og varhet for at foreldre for eksempel lett kan føle skamfølelse, dersom de merker at de ikke mestrer omsorgsoppgavene for barnet like godt som før. Hun uttrykker også en forståelse for at etterlatte foreldre kan ha behov for en samtalepartner om omsorgsspørsmål over tid. Hun tilbyr seg å være denne samtalepartneren.

Hun tilbyr seg å være der for foreldrene og barna fra første stund, når en i kjernefamilien er død.

Hun ser barnas behov i et livsperspektiv, hvor hun er overbevist om at det hun setter inn av støtte i den først uken til over begravelsen, kan være med å forebygge at de samme barna kommer til henne eller andre sjelesørgere som voksne, med en tung ryggsekk av utfordringer. (Björdal 2001) Det å vente med å snakke med barn om alvorlige og kompliserte ting til barna selv spør, og kun svare på det de spør om, er en kjent voksenoppfatning som denne diakonen hevder er en misforstått måte å ta hensyn til barn på. De voksne tolker det gjerne slik at da er barna modne nok til å forstå og tåle svaret. Denne diakonens observasjon av at barn som er for unge til å ha nødvendige begreper på noe de aldri har opplevd før, ikke kan vite hva de skal spørre om. De blir gående alene i et kaos av tanker og følelser, er livskunnskap til ettertanke.

Det å miste foreldre eller søsken, kan i følge Dyregrov være traumatisk for barn i tillegg til sorgen over tapet av den døde. Traumehjelp må inn med en gang traumet har inntruffet. Videre er han opptatt av at barn må få konkrete forklaringer de kan forstå (Dyregrov 2008b). Det er rimelig grunn til å hevde at denne diakonens forståelse og utførelse av diakoni for barn i sorg, er i samsvar med Dyregrovs anbefalinger.

6.3 Diakon 3

Hennes erfaring med sorgarbeid for barn er individuell oppfølging av familier.

Hun har drevet barselgrupper sammen med helsesøster med *Barn og sorg* som et av temaene.

Hun har arrangert *åpen kirke* for ungdom, i forbindelse med et dødsfall blant konfirmantene.

6.3.1 Presentasjon av intervju 3

Hun forteller at hun ble opptatt av viktigheten av sorgarbeid for barn, da søsteren hennes døde fra 3 små barn. Hun så på nært hold hva dødsfallet gjorde med hennes egne barn, og niesene og nevøen som hadde mistet moren sin. Hun bestemte seg for å bruke resten av livet på å gjøre noe som er nyttig for andre. Høsten etter søsterens død var hun i gang med diakonstudiet, og hun har vært diakon siden. Hun forteller at hennes personlige erfaringer med barn og sorg, har vært en viktig ressurs i hennes daglige arbeid.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Hun presiserte:

Barn må få se den døde så raskt som mulig etter døden inntreffer, før den døde har forandret seg noe særlig. Barn har så mange fantasier, men ikke så mye erfaring. De må derfor få være med på alt som skjer, slik at det blir konkret og forståelig. Det er viktig å snakke med barn, hjelpe de til å finne ord. Barn kan tenke på om marken kryper gjennom den døde. De kan være redd for at den døde ikke får puste når det er gravd jord over kista. Hvis de voksne sier at den døde sover, kan barna bli redd for å sove. Det som sies til barn må være sant, konkret og enkelt.

Hun støtter familiene og snakker med barna når foreldre og besteforeldre ber om det. Prestene her har aldri tatt initiativ til at hun skal være med på begravelser eller meddele dødsbudskap. Hun vet at prestene er opptatt av å snakke med barna og forberede dem på hva som skal skje når det er syning, sorgsamtale og begravelse. Utfordringen er bare at prestene har så knapp tid til disse oppgavene. Hun sier:

I de siste årene har jeg blitt oppmerksom på, at det også kan være traumatisk for mange barn når besteforeldre dør. Dette gjelder barn som har det vanskelig hjemme, eller hvor foreldrene er mye borte og besteforeldrene representerer tryggheten i hverdagen.

For noen år tilbake ledet hun og helsesøster en barselgruppe sammen. Et av temaene som ble tatt opp var Barn og sorg. Hun betegner det som forebyggende sorgarbeid. Det ble undervist om hva sorg i familien kan gjøre med barn i hele aldersspekteret fra småbarn som merker ”den rare stemningen” og opp til ungdommenes utfordringer. Foreldre ble gjort oppmerksom på at det å miste ektefelle eller barn er så krevende at det er naturlig at omsorgsevnen blir redusert. Det er da viktig at foreldre ber om hjelp til barnet. Det kan kanskje være en som er inngiftet i familien eller andre som ikke er så nær den døde, men allikevel kjenner barnet som kan spørres om å ta vare på barnet ved syning og begravelsesdagen. Etter undervisningen kunne foreldrene samtale om tema. Diakonen fikk tilbakemeldinger om at foreldrene opplevde det som nyttig.

En gang kjørte en konfirmant i menigheten inn i en buss og døde, mens flere ungdommer stod å så på. Diakonen åpnet kirken og inviterte ungdommene inn. 300 ungdommer kom. De tente lys, gråt og snakket med hverandre. Diakonen var der for dem. Hun syns det er en utfordring at distriktet hennes som består av 3 menigheter er på 14000 personer. Hun regner med at de fleste av dem ikke vet hvem hun er. Det gjør det heller ikke så lett for henne å få kjennskap til behov, å nå ut til dem som trenger det.

Hun definerer ikke sorgarbeidet hun gjør for barn som sjelesorg. Men hevder at det i høyeste grad er et diakonalt ansvar. Sjelesorg forbinder hun med åndelige spørsmål. Hun sier at forventningen om at alt skal være så nøytralt, gjør at hun først forsikrer seg om hva de mener om kristen tro hjemme, før hun snakker med barn om hvor den døde er og lignende. Men dersom hun er trygg for at hun ikke setter barnet i klemme mellom foreldrene og hennes oppfatninger, snakker hun gjerne med barnet om det kristne håpet at de døde er hos Gud, og at vi skal møte dem igjen der. I forbindelse med viktigheten av å ta barn som har mistet noen nære på alvor sier hun:

Vi voksne må øve oss på å sette vår egen utilstrekkelighet til side, å tørre å snakke med barna om deres behov.

6.3.2 Analyse av intervju 3

Et gjennomgående tema i dette intervjuet er hvordan diakonens personlige opplevelser med død og sorg, ble utslagsgivende både for at hun valgte å bli diakon, og erfaringen med at det å miste noen i nære relasjoner får konsekvenser helt ned til spedbarnsalder. Hun opplyser at hun er førskolelærer, noe som sikkert også forklarer hennes innlevelsessevne og kunnskaper om barns behov og reaksjonsmønster. Det kan virke som om hun har et barnefokus som går ut på og vurderer barns behov ut fra de voksnes kunnskap om og ansvar for hva barn trenger. Og at dersom foreldrenes omsorgsevne blir redusert etter et dødsfall, må foreldrene be om hjelp til å trygge barnet.

Diakonen har gjort en observasjon om at det i de senere årene har vært flere tilfeller hvor det har vært traumatisk for barn at besteforeldre dør. Dette har vært i familier hvor besteforeldre av ulike grunner har representert tryggheten og mye av den daglige omsorgen for barnet.

Diakonen sier det er en utfordring at prestene har det så travelt, at de ikke kan bruke så lang tid på syning, sorgsamtaler og begravelser som barna kanskje hadde trengt. Arbeidsformen i denne menigheten er at diakonen venter til foreldre eller besteforeldre tar kontakt, og ber om at hun snakker med barna om sorgen.

Intervjuet omhandler også varetakelse av ungdom i forbindelse med at en konfirmant døde i en bilulykke med ungdommer som vitne.

6.3.3 Drøfting av innholdet i intervju 3

Det er viktig og prisverdig å tenke forebyggende sorgarbeid for barn, slik denne diakonen har gjort i forbindelse med sorgtematikken som en del av barselgruppene. Spedbarn som merker stemninger i rommet, og som er avhengig av stemmer med varierende tonefall, levende mimikk og god blikkontakt for å utvikle seg, er ofte en dårlig match til sørgende voksne. Det er ikke så ofte at det blir snakket om i forbindelse med tema barn og sorg. Dette utfordrer til etterfølgelse.

Denne diakonens voksne innfallsvinkel til barns behov, kan være noe forskjellig fra å ha et barnefokus som går ut på å leve seg inni hvordan det er å være 8 mnd, 3 år, 10 år eller 15 år. Særlig når foreldre eller søsken som representerer en av veggene i barnets verden, blir borte for alltid. Barnet står ikke bare i fare for å miste omsorg fra de gjenlevende foreldrene. Barnet har også mistet den døde. Lise Lotte Hoel, barnesykepleier i Kreftforeningen, opplyste i en samtale i januar 2011 at det sørgende barnet trenger en trygg omsorgssituasjon, som innebærer en forvissing om hvem som skal passe på seg. Noen ganger kan barnet være i behov av krisehjelp av noen som er profesjonelle på traumeintervenering.(Dyregrov 2008b).

Alle barn trenger å bli tatt med i sorgfellesskapet i fasen fram til begravelsen er over. Et slikt fellesskap består ofte av riter som er nyttige for å gi mening, skape oversikt i det følelsesmessige kaoset som kan oppstå.(Danbolt og Stifoss-Hanssen 2007)(Stifoss- Hanssen og Kallenberg 1998). Yngre barn trenger i følge Dyregrov ritene ekstra mye. De tenker så konkret at de er avhengig av å være med å uttrykke noe, gjøre noe for å forstå og mestre dødsfallet, og det som følger med.(Dyregrov 2010b) Barn som har mistet noen i nære relasjoner, trenger personer som kan være sammen med dem over tid, som kan bearbeide sorgen og utvikle mestringsstrategier til å leve videre uten den døde. (Bugge og Røkholt 2009)(Dyregrov 2008a)(Andersen 2005)(Gyllenswärd 1997)

Det er alltid et spørsmål i hjelpearbeid, enten det er på kirkens eller andres vegne. Hvordan er det mest hensiktsmessig å gå fram? Jesus både oppsøkte personer som var i nød og han ble oppsøkt. Et eksempel er når han ropte Sakkeus ned fra treet og sa at *i dag vil jeg ta inn hos deg fra Luk.19,5*. Jesus ble oppsøkt av mennesker til han var så sliten at han dro opp i fjellene for å være i fred. Men Jesus aviste i følge Stålsett aldri barna. Han tvert imot irettesatte disiplene for de viste barna bort da Jesus var sliten. (Johnsen 2007) Dette synet støttes av Wirgenes(Wirgenes 2005). Styrken med denne diakonens innfallsvinkel om ikke ”å trenge seg på”, men derimot vente til foreldrene eventuelt tar initiativ, kan være av vesentlig

betydning, dersom man ønsker å etterstrebe den form for varhet for ikke å komme mellom foreldre og barn når de alle er i krise, som Bugge og Røkholt fremhever som viktig. (Bugge og Røkholt 2009).

Tilbud om lyttening og fellesskap for ungdomsmiljøet, etter at en av menighetens konfirmanter hadde blitt påkjørt og drept med flere av ungdommene som vitner, er en nyere skikk i Norge. Danbolt og Stifoss-Hanssen(2003) viser til at lyttening i forbindelse med dødsfall ble vanlig i dødsfall etter Kong Olavs død i 1991. Da tente noen spontant lys på Slottsplassen, og flere fulgte etter til det ble fullt av lys. Danbolt og Stifoss-Hanssen hevder videre at symbolhandlinger knytter personer sammen. Lyset er et symbol både på døden, livet, sorgen og gleden. I ungdomskulturen har symbolbruk tradisjonelt hvert vanlig.(Danbolt og Stifoss-Hanssen 2003) Danbolt og Stifoss-Hanssen (2007)hevder at det er flerfaglige studier som viser at symbolhandlinger og riter brukt i forbindelse med ” en ond og brå død”, er viktig for å bygge fellesskap og forebyggende mht. posttraumatisk stressyndrom (PTSS). Ungdommene hadde ikke bare mistet en kamerat, flere av dem hadde også vært vitne til påkjørselen. Det kan i seg selv være en svært traumatisk opplevelse. Det vi ikke kjenner ut fra intervjuet er om noen av ungdommene selv var i fare for å bli drept eller alvorlig skadet. Da kommer enda en dimensjon inn som det må tas hensyn til når de ulike personene skal ha en minnemarkering sammen. (Danbolt og Stifoss-Hanssen 2007)(Dyregrov 2008b)

Diakonens observasjon av at det for noen barn er særlig vanskelig når besteforeldre dør, åpner opp for refleksjoner rundt begrepene sosiale og biologiske foreldre. For de aller fleste barn er disse to begrepene samme personer. Dersom foreldre enten pga for eksempel egen travelhet, sykdom eller manglende omsorgsevne, overlater mye av den daglige omsorgen for barna til foreldrene sine, kan det resultere i at besteforeldrene blir tryggheten og bærebjelken i barnas liv. Det kan da være naturlig at barna oppfatter besteforeldrene som sine sosiale foreldre. Med all respekt og urokkelige tro på at mennesker kan forandre seg og velge å prioritere annerledes når livet krever det, kan det allikevel være grunn til bekymring dersom det faktisk er traumatisk for barnet ut fra en medisinsk definisjon av begrepet, at besteforeldre dør. Det ”traumatiske” kan fra en annen synsvinkel være forståelig og naturlig. Det er trist for et barn at besteforeldrene som de kanskje er mye sammen med hver dag dør. Det kan være en sjokkerende opplevelse å være liten å oppdage at det går an å dø. I følge Dyregrov forstår de ikke det fullt ut før i 9 års alderen. (Dyregrov 2008a)

Fordelen når besteforeldre dør til forskjell fra foreldre og søsken, er at barnets foreldre sjelden blir så slått ut over tid, at de ikke kan støtte barna sine. Det at eldre mennesker dør er trist og vemodig. Men små barn som mister besteforeldre blir i sjelden redde for at ingen skal passe

på dem. Lise Lotte Hoel, barnesykepleiere i Kreftforeningen fortalte i en samtale i januar 2011, at det var angst nummer en hos de barna hun møtte, og foreldrene var alvorlig syke eller døde. De to andre spørsmålene som Hoel har erfart som viktig for barn å få avklart er om dødsfallet er deres skyld? Og om kreft er smittsomt?

Diakon 2 tar barn på alvor som subjekter, når hun tilbyr samtaler også til barn som har mistet besteforeldre. Det viser at hun lar barnet selv definere hva som er vanskelig for dem. Selv om det er foreldrene som tar initiativet, skal det vel vanskelig la seg gjøre å få et barn til å sitte stille på hennes kontor og snakke om følelser, dersom de selv ikke vil.

6.4 Diakon 4

Hennes erfaring med sorgarbeid for barn er individuell oppfølging av familier. Hun bruker fellesskapet i menigheten som ressurs i sorgarbeidet.

6.4.1 Presentasjon av intervju 4

Hun forteller at når menighetskontoret er kjent med at det er barn i husstanden til et meldt dødsfall, blir hun alltid er med presten på hjemmebesøk. Hun deltar også i begravelsen.

Hennes oppgave er å sikre at noen i familiens nettverk kan komme og være med foreldrene og ivareta barna. Hun hevder:

Foreldrenes omsorgskapasitet blir redusert når de mister ektefelle eller barn. Denne typen dødsfall kan være traumatiske, i alle fall for barn. Det er viktig å vurdere hver enkelt situasjon. Barn er forskjellige, og familiens kapasitet og nettverk kan være varierende før dødsfallet. Dersom familien ikke har tilstrekkelig støtte i nettverket, har vi noen frivillige voksne damer som stiller opp på kort varsel. De kan minne om tidligere tiders husmorvikarer.

Diakonen er engasjert i at barn som ikke bor sammen med den døde, enten det er foreldre eller søsken, også blir inkludert i sorgfellesskapet. Her kan diakonen ha en viktig oppgave med å støtte opp om dette, da det kan være mye konflikter i oppløste familier.

Ja det må jeg bare fortelle deg. En mann forulykket, og en av prestene her var hos familien med dødsbudskapet. Presten fikk vite mannen hadde en sønn på 12 år. Faren hadde pga personlige problemer ikke klart å følge opp sønnen, slik som den døde familie syns han burde. De hadde forsøkt å stille opp. Presten lovet familien at han skulle varsle gutten og hans mor og fortelle om dødsfallet. Jeg og presten dro dit sammen. Det er viktig å være to i slike situasjoner. Gutten ble med på syning og på samtalen når presten forberedte

begravelsen og minnetalen med familien. Moren var glad for dette. Gutten hadde ofte gitt uttrykk for at han var skuffet og såret over faren sin, samtidig som han savnet ham. Gutten hadde ofte følelse av at faren avviste han. Nå ble gutten en aktiv del i å avslutte livet på faren. Gutten sa ikke så mye om hva han følte, men vi kunne se at han likte å bli spurt om hva han syntes om konkret forslag til minnetalen og begravelsen. Han foreslo selv at han skulle være med å bære kista. Bestefar som var en fin fyr, sa at selvfølgelig skal du bære, men vi må ha ”Johan” som reserve i tilfelle en av oss syns det blir for tøft når begravelsesdagen kommer. Da sier vi bare diskre fra til han, og så merker ingen andre noen ting. Gutten bar, og gutten var med og senket kista ned i graven sammen med onkler og bestefar. Vi har snakket mye om det her på kontoret etterpå. Jeg tror at taklingen av sorgen hadde blitt mer komplisert dersom gutten hadde blitt holdt utenfor. Det er ikke så lett for en gutt i den alderen og snakke så mye om slikt, men å få være med og gjøre noe, og bli regnet med blant karene i familien, tror jeg var helt riktig for en gutt på 12 år i denne situasjonen. Alle familier og situasjoner er selvfølgelig forskjellige. Dette var en familie med innlevelse i guttens behov, og de var varme, reflekterte mennesker. Men de var selv i en krise. De hadde mistet sønn og bror på en tragisk måte etter noen konfliktfylte år. Jeg tror at den innsatsen presten og jeg gjorde for å støtte familien med å inkludere og ivareta gutten, gjorde situasjonen lettere for dem alle. I etterkant har de uttrykt at de følte at de fikk gjøre opp for noe av det de følte, var den døde svik mot sønnen sin.

Diakonen er opptatt av at menigheten skal være et omsorgsfellesskap der medlemmene stiller opp for hverandre. Hun har utfordret barnløse ektepar og enslige, til å stille opp og ta seg av barn som har mistet foreldre og søsken. De kan ha tatt barna med på turer, kino og besøk m.m. Forskjellen på dette og kommunens støttekontakt og besøkshjemsordninger, er at det legges opp til gjensidige vennskap og en utvidelse av de frivilliges, barnets og de gjenlevende foreldrenes nettverk. Hun sier at:

Gode sunne nettverk, er en fin arena for å bearbeide sorg, og finne veien videre.

Hun prøver bevisst å stimulere til at menneskene i menighetsfellesskapet skal bry seg om hverandre. Det er viktig at menigheten snakker om den døde, slik at barnet ikke får følelsen av at pappa er glemt. Hun sier at:

Det er viktig at menighetens aktiviteter også kan være et fristed for barna, hvor de kan fokusere på lek, glede og fellesskap.

De barna som får alvorlige symptomer etter dødsfall blir henvist til BUP i nabokommunen. De har et interkommunalt samarbeid. Det er ikke nok barn innenfor menighetens grenser som trenger sorggrupper, til at de har startet det. Det siste året har det vært 4 barn som har mistet foreldre i kreft. De har jevnlig sorggrupper for voksne som har mistet noen ved død og ved samlivsbrudd. Hun syns at *Plan for diakoni* er så vid, den skal romme så mye. Hun hevder at:

Det har ikke vært så mye fokus på barns behov i kirken før trosopplæringsreformen.

Menigheten søker nå etter en trosopplæringsleder. Diakonen ser fram til hva det kan føre med seg. Hun ser trosopplæringsreformen som en mulighet for kirken, å sette barns livsvilkår på dagsorden.

6.4.2 Analyse av intervju 4

Denne diakonen gir i intervjuet uttrykk for 6 hovedfokus:

1. Prest og diakon i forbindelse med et akutt dødsfall, sjekker ut og sikrer at nettverket til det etterlatte barnet, har kvaliteter og muligheter til å gi barnet nødvendig omsorg. Hvis ikke stiller menigheten med frivillige for å avhjelpe akutsituasjonen.
2. Barn bør få være delaktig i sorgfellesskapet med resten av familien. Eksemplet om den 12 år gammel gutten som var med og bar farens kiste på begravelsesdagen.
3. Menighetsfellesskapets ansvar og ressurser som arena for å være et nettverk for å bearbeide sorg og gi de sørgende et fristed.
4. Barn i ”oppløste” familier må ikke glemmes. De kirkelige ansatte kan være en brobygger for å sikre at barn som ikke bor sammen med den døde, får dekt sine behov og rettigheter.
5. Dødsfallet kan virke forsonende på skadeskutte relasjoner. Dette gjelder både for voksne og barn. Dette kommer fram i eksemplet om den 12 år gammel gutten.
6. Det har ikke vært så mye fokus på barn i kirken før trosopplæringsreformen.

6.4.3 Drøfting av innholdet i intervju 4

Flere av informantene har vært opptatt av den første uken og at kirkens ansatte må være med å sikre at noen tar seg av barna og kanskje også foreldrene, når familien er i krise. Det som er spesielt med denne menigheten er at de har frivillige voksne damer, som kan trå til på kort varsel. Dette er etter modell fra tidligere tiders husmorvikarer. Alle familier har ikke et nettverk som kan være til reell hjelp og støtte. Det kan sikkert være en god opplevelse for sørgende barnefamilier om noen tilbyr seg å være der, og til og med gjøre noe praktisk. Uten at de verken føler at de må prate, betale, servere kaffe eller på andre måter vise takknemmelighet. Det kan også virke betryggende på barna at noen som ikke er i sorg tar grep. Ekvik er opptatt av de stille barna, de som ikke viser at de har det vanskelig, eller at de

har alminnelige behov. De vil ikke belaste foreldrene sine som også er fryktelig lei seg. (Ekvik 2010) Barn kan kanskje få tillit til utenforstående omsorgspersoner, om barna merker at disse voksne tåler når barna blir mer synlige, og viser hvordan de egentlig har det.

Diakonien er helt avhengig av frivilliges positive innstilling og innsats, for at diakonien skal være evangeliet i handling. Utfordringen for diakoner er å finne frivillige som passer til ulike oppgaver. Det å tilby seg å komme inn i andres hjem i en sårbar situasjon krever kvaliteter. Særlig når de frivillige skal forholde seg til barn, er det viktig å være oppmerksom på at seksuelle overgrep og vold mot barn, også er avdekket hos kirkelige medarbeidere. Den samme varsomheten må gjelde, når denne menigheten har engasjert enslige og barnløse par til å ta med seg barn på aktiviteter og helgebeseøk m.m. Dette er i utgangspunktet kreative og omsorgsfulle initiativ, men det krever samtidig sikkerhetsvurderinger. Offentlig ansatte støttekontakter, besøkshjem og miljøarbeidere som jobber med barn, må vise politiattest ved ansettelse. Diakoner kan ikke kreve politiattest av menighetens frivillige. Jordheim er opptatt av at overgrep også kan forkomme i kirkelige handlinger. (Johannessen, Jordheim, og Korslien 2009)

Diakonens bevissthet rundt at menighetsfellesskapet skal være et diakonalt fellesskap der små og store kan komme med sine liv slik de er og, og få hjelp, støtte men også avkobling fra det vonde, samsvarer med *Plan for diakoni* sin beskrivelse av det inkluderende fellesskap. Jordheim omtaler dette fellesskapet i Johannessen, Jordheim, Korslien (2009)

Oppløste familier kaller denne diakonen familier hvor den opprinnelige kjernefamilien lever adskilt. De har kanskje aldri bodd sammen. Nye familiemedlemmer kan ha kommet til underveis som for eksempel bonusbarn og bonuspappaer. Mange barn og voksne takler dette bra, mens det for andre kan det være mer komplisert. Relasjoner kan være skadeskutte. Dersom det skjer et tragisk dødsfall kan det kanskje være vanskelig å huske på og evne og ivareta barna på en god nok måte. Andersen ved Ahus er opptatt av at alle familiemedlemmer ikke sørger likt. Da tenkte han på de som bor sammen. Dette ble opplyst i en telefonsamtale januar 2011. Sjansen for at de familiene som bor adskilt tenker og føler forskjellig, er kanskje enda større. Denne diakonen er opptatt av at kirken kan være med å bygge en diakonal bro mellom familiemedlemmer, og kanskje bruke riter og samvær i forbindelse med dødsfallet til å hele brutte relasjoner. Eksemplet med den 12 år gamle gutten som var med og bar farens kiste, sammen med bestefar og onkler, før de sammen senket kisten ned i graven, beskriver noe av dette. Det at gutten fikk gjøre noe i den situasjonen der og da, kan kanskje ha betydning for guttens sorgbearbeiding. Gutter i den alderen er ofte ikke så glad i å sitte og snakke om følelser. Guttens aktive bidrag i å få faren gravlagt, kan for han ha uttrykt mer enn

mange ord. Fellesskapet med de mannlige medlemmene i familien, kan også tenkes å være betydningsfullt for en gutt på vei inn i puberteten.

6.5 Diakon 5

Hennes erfaring med sorgarbeid for barn er individuell oppfølging av familier.

Hun har tidligere jobbet i begravelsesbyrå, hvor hun hadde fokus på etterlatte barns behov.

6.5.1 Presentasjon av intervju 5

Hun forteller at hun og prestene har en stående avtale: når prestene kommer i kontakt med etterlatte, og prestene vurderer at familien er i behov av oppfølging, så fyller prestene ut et kontaktskjema som de gir til diakonen. Dette gjøres ofte etter formidling av dødsbudskap eller sorgsamtale hvor begravelsen blir planlagt og informasjon til minnetalen innhentes. Diakonen følger da opp både barn og voksne gjennom hjemmebesøk. Innfallsporten til familien er at de voksne ønsker samtale. Diakonen tar selv alltid initiativ til å snakke med barna, enten de sitter sammen med de voksne eller de er på rommene sine. Diakonen sender også rutinemessig brev til alle som har mistet ektefelle eller samboer, hvor hun tilbyr hjemmebesøk. Hun har nå begynt å tenke på at det på kontaktskjema som formidles av presten burde vært et eget punkt som omhandler eventuelle barn. Hun har også vurdert om barn som har mistet noen nære, burde få et eget brev med navnet sitt på, hvor det står at fordi du har mistet den og den, tilbys du et hjemmebesøk. Dette er etter modell fra tilbudet de voksne får. Nå henvises barn som ønsker å gå i gruppe til Fransiskushjelpen, eller til Sorgsenteret ved sykehuset som betjener distriktet her. Fastlegene henviser til Sorgsenteret. Det syns hun er en god ordning for barnet, fordi det forplikter fastlegen til å sette seg inn i barnets situasjon. Fastlegen får tilbake epikrise fra Sorgsenteret om tingenes tilstand etter at gruppeperioden er ferdig. Hun vurderer at det er viktig for barn å komme sammen med andre i samme situasjon.

Diakonene i prostiet har nå startet samarbeid om sorggrupper for voksne. Planen er at når det er godt i gang, så ønsker de å starte sorggrupper for barn. Det er ventetid for å komme til barnegruppene på Sorgsenteret. Hun vurderer derfor at det er behov for at kirken også gjør sitt for å tilby sorggrupper for barn. Hun har fulgt opp barn i alle aldrer og ungdom over tid. Med yngre barn mener hun at rollelek, tegning, bygge med legoklosser og lignende er viktig, når tap skal bearbeides og døden gjøres håndterlig. Skolebarn har mer behov for å sette ord på følelser og få svar på spørsmål, men de må også få leke og uttrykke seg på andre måter enn ord. Hun sier hun syns det kan være vanskeligst med ungdom. De er ofte reflekterte og

nærmere en voksen i reaksjonsmønster. Ungdom kan likevel ikke bare prate seg gjennom sorgen slik voksne ofte kan. De er ikke så fri som yngre barn som leker og uttrykker tanker og følelser på ulike måter. Disse erfaringene med ungdom har gjort at hun har hatt behov for å tilegne meg mer teoretiske kunnskaper.

Hun bruker ulike bøker tilpasset barn og ungdom i ulike aldrer i arbeidet med å bearbeide sorg. Bøkene handler om ulike sider ved døden, begravelsen og det å miste noen. Hun eller foreldrene kan lese og peke på bilder til små barn. Større barn og ungdom kan ha nytte av å låne bøkene å lese selv.

Bakgrunnen hennes fra begravelsesbyrå, har gjort henne bevisst på hvor viktig det er for barn i alle aldrer å få se den døde. Hun forteller om et eksempel hvor en ung mor hadde skutt seg. Barnet som var 9 år hadde naturlig nok fæle fantasier om hvordan mor så ut.

Begravelsesbyrået, plastret, sminket, fønet og danderte håret på moren.

De tok på henne en nydelig sommerkjole som familien hadde valgt ut. Diakonen var ansatt i begravelsesbyrået og hadde ikke anledning til å følge opp gutten. Hun forlangte at en fagperson måtte være med gutten på syningen og kunne ta seg av han etterpå. Hun bestemte videre at de voksne skulle gå inn å se på den døde først. Det var med tanke på at de skulle få reagere fra seg, uten at gutten skulle få med seg alt. Selvmordet var en ekstrem påkjenning for hele familien. Gutten og støttepersonen kom inn i syningsrommet når de voksne hadde roet seg. Da kunne familien være sammen om sorgen. Hun hevder:

Jeg er overbevist om at guttens syn av moren, gjorde det lettere for han å bearbeide morens død. Alternativet var at han kun hadde hatt sine egne fantasier å forholde seg til. De var verre. Det er selvfølgelig avhengig av hvordan den døde ser ut. Noen ganger er ingen som bør se den døde. Begravelsesbyråene er opptatt av barn i sorg. De kan være svært kreative for å gi både barn og voksne mulighet til å ta et meningsfullt og verdig farvel med den døde.

Begravelsesbyråene er derfor en viktig ressurs og samarbeidspartner for kirkens ansatte, når barn i sjokk og sorg sine behov skal møtes på en måte som kan være til hjelp. Barn har mange forstillinger og fantasier som voksne ikke tenker over. Mange av dem er stimulert av filmer de ser. Hun har møtt flere barn som tror at det å være død er å være skjelett. De blir positivt overrasket når de ser at det ikke er slik. Barn kan ha sett på filmer at døde våkner opp igjen, og tro at det er slik i virkeligheten.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Hun sier at sorgarbeid er tydelig nevnt som en diakonal oppgave i *Plan for diakoni*. Hun tror ikke at grunnen til at det drives så lite sorgarbeid for barn i norske menigheter, skyldes at barn ikke er nevnt spesifikk i forbindelse med sorgarbeid i *Plan for diakoni*. Hun sier at:

Det største hinderet for å drive sorgarbeid for barn, er den diakonale tradisjonen: Det driver vi ikke med, for det har vi aldri gjort”. Sorgarbeid forbindes med sorgarbeid for voksne, fortrinnsvis for enker og enkemenn. Det trengs en holdningsendring blant diakoner, diakoniutvalg og menighetsråd, når lokale diakoniplaner skal utarbeides. Og det trengs en holdningsendring i arbeidet med fagutvikling.

Hun er opptatt av at barn trenger arenaer hvor de kan bearbeide sorgen sin. Hun har inntrykk av at skoler har minnemarkeringer når noen på skolen er død, og at det blir nevnt at ”Pers” mor er død. Så er det ikke noe mer snakk om det. Hun synes det er et tankekors at det ofte er de ressurssterke foreldrene som ber henne om å kontakte og følge opp barna ders. De som kanskje trenger det mest får hun ikke kontakt med. Hun får tilbakemeldinger fra foreldre som er positivt overrasket over at hun tilbyr gratis sorgarbeid for barn. Foreldrene ser også positivt på at hun er fleksibel og kommer hjem til dem. Mange sliter med å få barn og unge til å møte opp på et kontor til en fast tid. Hun har selv vært positivt overasket over at de foreldrene som har bedt henne om hjelp, ofte ikke har kirketilknytning.

Hun tror ikke at man må være spesialpedagog eller psykolog for å drive sorggrupper for barn. Det som er viktig er at diakoner oppdaterer seg faglig. Hun skulle ønske at de diakonene som driver med sorggrupper og annet sorgarbeid for barn kunne reist rundt og kurset andre. Hun har tro på at Trosopplæringsreformen kan gi muligheter for diakonalt arbeid med og for barn. Hun opplyser at hun har et godt samarbeid med trosopplæringslederen.

6.5.2 Analyse av intervju 5

I dette intervjuet møter vi en diakon som legger vinn på å gi samme tilbud til barn og unge, som hun gir til voksne. I praksis innebærer det at hun tilbyr individuell oppfølging på bakgrunn av initiativ fra barnas foreldre. Hun bruker tilbudet til foreldrene som inngangsporten til å hjelpe barna. Hun vektlegger å være på tilbudssiden, og er fleksibel i forhold til tid og sted, ut i fra barnas behov. Hun har erfaring for at rollespill, lek, tegning og bruk av temabøker er viktige hjelpemidler. Hun vektlegger at alle barn uavhengig av alder, må få se den døde. Da med forbehold om at den dodes utseende gjør det forsvarlig. Dette er for at barnet kan få hjelp til å realitetsorientere fantasiene sine, noe hun mener gjør sorgbearbeidingen lettere. Hun opplyser at diakonene i hennes prosti ønsker å starte

sorggrupper for barn, når de har fått kommet ordenlig i gang med voksengrupper. Det er fordi hun tror barn trenger en arena hvor de kan møte noen i samme situasjon og snakke om dødsfallet. Hun ser på sorgarbeid for personer i alle aldre som et opplagt diakonalt ansvar. Hun vektlegger at diakonene oppdaterer seg faglig, for å utføre sorgarbeid for barn. Hun hevder at den tradisjonelle tenkingen som går ut på at sorgarbeid for barn har vi aldri drevet med, så derfor gjør vi det ikke, er en utfordring både når det gjelder fagutvikling og diakonal praksis.

6.5.3 Drøfting av innholdet i intervju 5

For voksne i sorg er det ofte relasjonen mellom sjelesørgeren og konfidenten som konfidenten henter inspirasjon fra, når konfidenten skal finne måter å leve videre på uten den døde. Det samme gjelder relasjonen mellom terapeut og pasient i psykiatrien. Hva sjelesørgeren eller terapeuten har sagt med ord, kommer ofte mer i bakgrunnen. Slike hjelpere har som regel et prinsipp om å gi minst mulig råd. Pasienten og konfidenten kan likevel synes at samtalene har vært nyttige. De har fått god hjelp fordi relasjonen hadde kvaliteter som innbød til tillit. Det er vanskelig å forestille seg at en relasjon er god og at hjelperen skaper tillit, dersom konfidenten eller pasienten blir behandlet som et objekt eller føler seg lite respektert. Barn har ofte evne til å gjennomskue og avsløre voksne dersom voksne ikke mener det de sier helt på ordentlig. Det gir ikke barnet tillit til den voksen. Dersom det er relasjonen i en samtale, og ikke det at det sitter minst to voksne gjerne på hjelperens kontor og snakker med ord, som er det avgjørende for om det kan kalles sjelesorg., så kan det vel også oppleves som god og nyttig samtale i sjelesørgerisk forstand, selv om samtalen foregår mellom et barn og en voksen. Det samme gjelder vel om det i tillegg til bruk av ord, kommuniseres ved hjelp av legoklosser, tegning og rollelek, slik denne diakonen gjør. Diakonen bruker også bøker om sorg som hun eller foreldrene enten peker i eller leser i for barna. Dyregrov har som et eksempel gitt ut boken *Å snakke med barn om døden* (Dyregrov 2010a) til slikt bruk. Kan det sees på som sjelesorg for barn, dersom kjemien er god, barnet føler seg respektert, og får tillit til den voksen på en måte som gjør at barnet selv mobiliserer konstruktive løsninger for å leve videre uten den døde? Styrken med å definere sorgarbeid for barn som sjelesorg, kan være at det kan få den samme statusen som sjelesorg for voksne har i diakoners og presters fagutvikling og yrkesbevissthet. *Plan for trosopplæring* foreslår sjelesorg som en måte barn kan få satt ord på sine vanskeligheter. Denne diakonen har ikke tenkt på sorgarbeidet hun tilbyr barn som sjelesorg, men hun var klokkeklar på at det er diakoni.

Diakonens oppfatning av at barn har sine rettmessige krav på det samme diakonale tilbudet som voksne, er i samsvar med *Plan for diakon*). Der fremholdes det at diakonale aktiviteter og diakoni som en grunntone i menighetens liv er ment å gjelde alle for aldersgrupper. En annen måte å se det på kan være at barn skal ta like mye plass i kirken som voksne. Det samstemmer med synet på barn som fullverdige medlemmer i dagens kirke som Johnsen(Johnsen 2007)Stålsett(Johnsen2007), Jordheim(Johannessen, Jordheim, Korslien 2009) og Wirgenes (Wirgenes 2005)fremholder. Diakonen presenterer denne holdningen med den største selvfølgelighet som om det kom fra ”hertet”, og ikke som en politisk korrekt frase fordi dagens kirke har satt det på dagsorden. Det kan skyldes at hun har brukt tid sammen med barn i sorg, og understreker at hun har lært mye av det.

Diakonens forklaring på hvorfor det er forholdsvis lite sorgarbeid i kirken som tilbys barn er interessant. Hun hevder at tradisjonelt har sorgarbeid vært forbeholdt voksne, særlig for enker og enkemenn. Og at tradisjonelle diakonale aktiviteter kan være vonde å vende. Dersom det er slik, gir det utfordringer til kirkens ansatte og frivillige om å være enda tydeligere på barns behov og barns rettmessige rolle i kirken. Diakonen sier i intervjuet at kanskje trosopplæringsreformen hvor barna på en annen måte en tidligere synliggjøres som dagens kirke, kan være noe av løsningen sammen med diakonal fagutvikling om tema barn og sorg.

6.6 Presten Per Arne Dahl

Han har lang fartstid som prest i Den norske kirke. Han har vært sykehusprest ved Modum Bads Nervesanatorium og leder for Institutt for sjelesorg. Han har vært ansatt ved Kairo veiledningssenter hvor han var veileder for de ansatte ved Jølstads begravellesbyrå. Han har vært Aftenposten skribent i 25 år, og er nå sentrumprest i Trefoldighetskirken, Stortingsprest og statsstipendiat. Dahl er sammen med Espen Olafsen forfatter av boka; *Hva skal vi med stjerner nå?* Olafsen og Dahl 2007). Boka handler om Balder og hans far Olafsen. Balder mistet både mor og søster, og faren mistet kone og datter i tsunamien som rammet sørøst Asia i 2004.

6.6.1 Presentasjon av intervju med presten

Sammendrag av samtale:

Som skolegutt i 1962 opplevde jeg at en god klassekamerat døde. Jeg gikk inn og ut av det hjemmet. Læreren informerte om at gutten var blitt syk. Vi fikk ikke være med i begravelsen, og jeg mistet kontakten med familien. Det hadde vært utenkelig i dag. Nå har skolen egne prosedyrer når noen i klassen dør eller har mistet noen av sine nærmeste.

Jeg er flere ganger blitt ringt opp av rektorer og idrettsmiljøer, med forespørsel om hvordan de kan ivareta barna på en god måte i slike situasjoner. Da lager vi godt gjennomtenkte minneseremonier. Et eksempel var i forbindelse med tsunamien som rammet sørøst Asia i 2004. Balder som jeg har skrevet om i boka: *Hva skal vi med stjerner nå*, mistet både mamma og søster. Faren mistet kone og datter. Da ble jeg ringt opp fra både skolen og fotballklubben Lyn. Jeg var med og bistod. Jeg var også i barnehagen til Balders avdøde søster. Jeg var imponert over måten de stilte opp på, både skolen og idrettsmiljøene.

Helsevesenet og psykiatrien derimot har en vei å gå. Det har vært et gjennomgående voksenfokus i voksenpsykitarien. Det er mange eksempler på at når våre pasienter på Modum Bad nervesanatorium, kom fra til en erkjennelse av hva som gjorde at de hadde det vanskelig, så kom de fram til at det ofte skyldtes feilplasserte eller uplasserte følelser etter en sorg som barn. Des vanskeligere dødsfall de opplevde som barn, desto større problemer hadde de i etterkant. I kappelet på Modum har vi hatt utallige minnestunder for personer som døde da våre pasienter var barn. De hadde ikke fått vært med i begravelse, følt seg delaktig i sorgfellesskapet og fått tatt farvel. Disse minnestundene, hvor de kunne få ta igjen noe av det som de hadde trengt å få være med på som barn, ble en viktig del av veien til å få det bedre.

Jeg har på bakgrunn av forespørsel fra familie, forsøkt meg på sorgbearbeidingssamtaler med barn. Det har ikke alltid vært vellykket, kanskje fordi vi i for stor grad brukte den samme formen som jeg bruker på voksne. Det handler mye om ord, og å snakke om tanker og følelser. Barn er nok best tjent med ulike former for uttrykksterapi. Det kan være å lage ting, røre på seg eller bearbeide sorgen på en annen måte. Det gjelder forresten ikke bare for barn. Når noen spør hvorfor det er så få menn som kommer til menighetens sorggrupper, svarer jeg at det kanskje er for mye føleri og for mye vekt på å uttrykke seg verbalt i tradisjonelle sorggrupper. Jeg tenkte på det som prest i Åmot, at jeg kunne tatt med meg menn med tapsopplevelser på tur ut i skogen eller på fisketur. Så kunne vi sittet rundt bålet og delt tanker og følelser i naturlige omgivelser. Sånn sett bør vi gjøre noe med tenkingen rundt sorgarbeid i kirken. Jeg tenker at personer med ulike yrkesbakgrunner

som for eksempel pedagoger, sykepleiere, prester og sosionomer kan drive sorgarbeid for barn, men de bør få opplæring i alternative terapiformer. Vi sier at sorg ikke er en sykdom, men en naturlig reaksjon på en vanskelig livssituasjon. For barn kan et dødsfall være en opprivende og krevende hendelse. Jeg tenker derfor at hvis sorgen er vanskelig, så er det viktig at man vet hvordan man skal gå fram. Sorgterapi er ikke det riktige ordet, men jeg tenker noe i den retningen.

Atle Dyregrov og Magne Raundalen skal ha all ære for det arbeidet de har gjort, for å synliggjøre barns behov når de er i krise. Raundalen sier at:

Skrekkfilmen må tekstes, og det må bygges en bro mellom følelser og tanker.

Jeg har erfart at barn tåler godt å få høre om og se virkeligheten, i betydning å få kunnskap om sannheten. De tåler svært dårlig å være alene med sine egne fantasier.

En lengre periode var jeg veileder for de ansatte i Jølstad begravelsesbyrå. Da inviterte vi skoleklasser fra nærmiljøet til begravelsesbyrået. En ansatt viste på en ordentlig og verdig måte fram kister, teppe og klær som den døde skulle ha på seg. Barna fikk komme inn i bårebilen, og de fikk saft og boller. De fikk tegnepapir og blyanter med oppfordring om å tegne det de hadde vært med på denne dagen. Tegningen var lyse, klare farger, rødt, gult og blått. Bårebilen var med på alle tegningene. Et par barn begynte alltid å gråte. De fortalte at det var fordi de tenkte på noen de kjente som var død. Det kunne være besteforeldre, tanter, onkler, eller nære slektninger som foreldre eller søsken. Da tok vi oss god tid til å snakke om det.

Noe jeg liker dårlig med tanke alle og særlig barn, er de korte raske syningene på institusjoner. Det samme gjelder bisettelser i krematoriene og gravkapeller. Det er sånn tidspress at det ikke en gang er tid til å lese det som står på sløyfene. I Åmot menighet hvor jeg var prest, har vi god erfaring med at syningen kunne vare en halv dag. Den døde lå i kirka med andaktsduk over ansiktet. De som ville kunne komme og gå den tiden syningen varte. De nærmeste sa i fra til familie, venner og bekjente. De som ville, kunne løfte av andaktsduken og se på den døde. De voksne kunne gå ut og ta seg en pause. Barna kunne få en is på butikken like ved dersom de hadde behov for det, for så å gå inn igjen. Dette var en god ordning for alle og særlig for barna. Den minner om gamle dagers skikk på landet, hvor de døde lå hjemme i flere dager. Alle inklusive barna kunne gå til og fra. Det gir en helt annen ro til å ta virkeligheten innover seg.

I det siste har jeg begynt å involvere barn i sorgsamtalen, når begravelsen og minnetalen skal forberedes. Dette gjør jeg både når barn har mistet nære foreldre og søsken, men også når eldre dør og de har barnebarn. Minnetalen får en helt annet preg over seg når jeg kan fortelle om noe som barna har fortalt meg om den avdøde. Jeg sier da gjerne navnet på den som har gitt meg del i erfaringen. Da løfter jeg opp barnet og gjør det mer synlig. Jeg spør selvfølgelig barnet om lov først. Under forberedelsene spør jeg også barna om de vil lage noe, som de kan legge i kista eller oppå kista. Noen barnebarn legger en blomst på kista under begravelsen. Jeg tenker at når vi voksne ikke går inn i barns sorg og forsøker å hjelpe dem, så handler det ofte om vår egen angst og utilstrekkelighet.

Men delaktighet i andres sorg handler også om skikk og bruk. Jeg har vært så heldig at jeg har vokst opp med en mor som bakte kringle og tok meg med og besøkte de som hadde mistet noen. Det var nok mer vanlig på landet før i tida. Det er viktig og ikke å trekke seg unna de som har mistet noen, men gå i begravelsen selv om du ikke kjenner den som er død, men kun kjenner de nærmeste. Gjør det for deres skyld. De trenger det ekstra mye dersom det er barn blant de nærmeste. Foreldrene må lære opp barna til å vise at de bryr seg om andre, også når noen dør. Det vil de ha med seg, når de blir voksne.

6.6.2 Analyse

Innholdet i intervjuet omhandler alt fra at informanten selvopplevde erfaring hvor han som barn ble holdt utenfor barndomsvennens død og begravelse for 50 års siden. Til han i nyere tid møter en helt annen holdning til barns behov i slike situasjoner. Dette gjelder særlig skoler og idrettsmiljøer som han berømmer. Han er blitt kontaktet av dem for bistand til å utforme minnemarkeringer når et av barn er døde, eller har mistet noen av sine nærmeste.

Han tar selvkritikk på vegne av voksenpsykiatrien hvor han selv har vært sykehusprest i mange år. De har hatt et for stort voksenfokus når familiens barn også er i sorg. Han viser til ”utallige” voksenpasienter ved Modum bads nervesanatorium gjennom årene. De hadde selv funnet ut at deres problemer skyldes at de ikke fikk være med på begravelsen eller sagt ordentlig adjø når en av deres nærmeste døde, mens de var barn. Behandlingen ble bl.a. minnestunder i sykehuskappellet, hvor pasientene var aktivt med, og tok farvel med den døde.

På bakgrunn av erfaring med samtaler med barn som hadde som formål å bearbeide sorg, har informanten kommet til den erkjennelse at barn er best tjent med å få røre seg og få lage noe, ikke bare sitte stille og snakke om tanker og følelser. Videre at dersom sorgen er komplisert bør den som driver sorgarbeid for barn ”vite hva de gjør”. Han berømmer

Dyregrov og Raundalen for at de har stått på, for større åpenhet overfor barn i forbindelse med død. Han har erfart, at barn tåler svært dårlig å være alene med sine egne fantasier.

Han viser til gamle dagers skikker på landet, med syning som varer over tid, og med god tid til begravelseres seremonier. Det gir en helt annen ro til å ta døden innover seg. Særlig barn har nytte av det. Han sammenligner dette med moderne raske syninger på institusjoner, og bisettelser ved krematoriene som han liker dårlig. Han har selv god erfaring som menighetsprest, hvor de la opp halvdagers syninger hvor de etterlatte, og særlig barna fikk mer ro. Han oppfordrer til å vise omsorg for de etterlatte ved å komme på besøk og gå i begravelser. Dette er særlig viktig for barn i sorg. Voksne må lære sine barn dette, som han hevder handler om god gammeldags folkeskikk.

6.6.3 Drøfting av innholdet i intervju med presten.

Dahl tar opp utviklingen i synet på barns delaktighet ved død de siste 50 årene. Han opplever den som positiv. Det kan være interessant å reflektere videre rundt hovedtrekk i synet på barn og død gjennom de siste 100 årene. Dahls egen erfaring med å bli holdt utenfor sorgfellesskapet da kameraten døde, er fra en tid hvor idealet var å ”skjerme barn”, slik at de ikke skulle få sjelelige plager. For voksne på 50-60 tallet kan det ha vært en fornuftig konsekvens ut fra tidligere tider, hvor det ikke ble tatt særskilte hensyn til barn. Tiden før Dahls barndom er den tiden noen idylliserer for å ha et ”mer naturlig” forhold til død og sykdom enn nå. ”Alt” forgikk hjemme og barna var midt oppi det. Dette til forskjell fra mer moderne tid, hvor fødsel og død ofte foregår på institusjoner. Noe som for enkelte kan oppleves som fremmedgjørende. Barn hadde for 100 år siden status som uferdige voksne. Dvs. at de ikke kunne gjøre like mye nytte for seg som voksne ennå. Det er rimelig grunn til å tro at det var lite kunnskap om og syn for at det burde tas hensyn til barns kognitive utviklingsnivå. Det er grunn til å tro at barn sjelden fikk tilpassede forklaringer. Barn kan ha vært vitne til mye utrivelige synsinntrykk, lukter, uforståelig gråt og andre følelsesreaksjoner fra voksne, som barna bar på alene. Barna kunne ha erfaringer, savn og føle seg utrygge, uten at noen snakket med barna om det, fordi følelser var noe man ikke snakket om. Dahls egen erfaring med kameraten som døde for 50 år siden, viser at det gjør inntrykk på barn å bli totalt ”skjermet”. Dahl refererer til det som å bli ”holdt utenfor.” Dahls erfaring med at voksne pasienter ved Modum Bads nervesanatorium er eksempler på at noen blir psykisk syke av å bli holdt utenfor, og sliter med det Dahl kaller feilplasserte eller

uplasserte følelser helt opp i voksen alder. I nyere tid er voksne blitt bevisste på at barn bør få være tilstede ved syninger og begravelser, men også at barna samtidig får forklaringer, som de er modne nok til å fatte. Dahl gir Magne Raundalen og Atle Dyregrov mye av æren for den økte forståelsen for barns behov, når de er i sorg og/eller har vært utsatt for traumer. Dahl siterer Raundalens oppfordring når barn har det vondt:

Skrekkfilmen må tekstes, og det må bygges en bro mellom følelser og tanker. Dahl har selv erfart gjennom sin prestetjeneste, at barn tåler svært dårlig å være alene med sine egne fantasier.

Dahl formidler i intervjuet at det er viktig *at "man vet hva man gjør"*, dersom barnas sorg er komplisert. Det kan kanskje skyldes at han har jobbet mange år i spesialisthelsetjenesten som sykehusprest. Det er høye faglige krav til de ansatte, og de ser seg selv gjerne ut fra terapeutrollen. De er i en kontekst hvor sykdom og diagnoser er det daglige. Dette kan være forskjellig fra erfaringer som prester og diakoner i menighetstjeneste gjør. De er i en kontekst hvor det å være frisk er det mest vanlige, men at påkjenninger og livssmerter i perioder kan blir så sterke, at personen er i behov av særskilt støtte og omsorg. På en annen side er Dahls syn delvis sammenfallende med Dyregrov, når Dyregrov hevder at den traumatiske opplevelsen, må behandles av kompetente fagpersoner, mens selve sorgarbeidet må barnet gjøre sammen med noen som kan gi støtte og omsorg over tid. (Dyregrov 2008b). Det kan også hende at Dahl sikter til sorg som kan være særlig komplisert og krevende, uten at barnet har traumeerfaring.

Erfaringen som Dahl har gjort med at barn er best tjent med former for sorgtilbud, hvor de kan uttrykke seg med å lage noe eller røre på seg, er sammenfallende med praksis hos 3 av diakoninformantene. I gruppeopplegget til diakon 1 er det en integrert del av gruppeopplegget som hun koordinerer. Det samme gjelder sorggrupper for barn på Seksjon for sorgstøtte ved Ahus, sorggruppeopplegget som Gyllenswärd driver i regi av Rädda Barnen, samt opplegget til Sorg og omsorg. Det kan indikere at de er på sporet av noe viktig.

Dahls informasjon om det utbredte behovet for de nevnte minnestundene, som et ledd i behandlingen av voksne psykiatriske pasienter, må sies å være med å underbygge viktigheten av at barn får delta i sorgfellesskapet. Barna må få sagt adjø på en måte de opplever som meningsfulle. Børresen, A. og Bjønnes, E.; omtaler bruk av minnestunder slik Dahl forteller om (Bjørddal 2001).

Dahls diakonale erfaringer fra sitt preteståsted, har gitt han innsikt i hvor uheldig tidspresset ved syninger på institusjoner kan være for de etterlatte. Det samme gjelder

bisettelser ved gravkapellene. Dette mener han er særlig uheldig for barns sorgbearbeiding. Tid og ro er viktig når de etterlatte skal ta døden innover seg, samt rom å kunne lese det som står på sløyfene, eller andre ritualer som kan være av sorgbearbeidende betydning, for både voksne og barn. Det kan komplisere presters og diakoners intensjoner om å gjøre de nevnte anledningene mer barnevennlige, dersom rammebetingelsene er med og motarbeider. Det kan kanskje være et diakonalt anliggende for kirkens tillitsvalgte og ansatte, og å ta slike forhold opp med de som drifter sykehus og gravkapeller.

Det å vise interesse og omsorg for de etterlatte, gjør Dahl i intervjuet til et spørsmål om folkeskikk som særlig kommer etterlatte barn til gode. Erfaring med at personer trekker seg unna familier i forbindelse med dødsfall kan gjøre vondt, men også være avklarende på hvem som egentlig er venner. Mange voksne kan ha fått seg en Aha-opplevelse der. Sørgende barn som også har foreldre som er i krise, kan få det svært krevende og ensomt, dersom de ikke blir inkludert og omsluttet av omsorg fra personer utenfor kjernefamilien. *Plan for trosopplæring* tar høyde for å lære barn å ta vare på hverandre når livet er vanskelig, samt at barna og deres familier må bli tatt vare på og inkludert i menighetsfellesskapet. *Plan for diakoni* proklamerer nestekjærlighet og inkluderende fellesskap som to av diakoniens hovedpilarer.

Visjonene i disse plandokumentene, kan kanskje være med å ansvarliggjøre enkeltpersoner og menighetsfellesskap, ved å vekke evne til empati (innlevelses evnen) og inspirere til solidaritet med sørgende barn og deres familier. Et diakonalt ansvar, en grunntone i menighetslivet som kan være med å bedre situasjonen for barnefamilier i sorg, kan ikke bli overlatt til foreldre i barneoppdragelsesøyemed alene, slik Dahl av et velmenende hjerte oppfordrer til.

7.0 Hva formidler Den norske kirke om sorgarbeid for barn?

Det vil i følgende kapittel bli gitt en kortfattet oversikt over funn fra de ulike plandokumenter og intervjuer.. Til slutt vil problemstillingen bli drøftet ut fra de samlede funnene. Begrepet funn blir brukt i en kvalitativ betydning av ordet. Dvs. at det speiler det meningsbærende innholdet i materialet. Det kan på ingen måte brukes til å telle, måle, veie eller kategorisere innholdet, som ville vært mulig etter en kvantitativ undersøkelse.

7.1 Samlet oversikt over funn

7.1.1 Hva formidler *Plan for diakoni* om sorgarbeid for barn.

Sorgarbeid for barn er ikke spesifikt nevnt i *Plan for diakoni* som en diakonal aktivitet. Sorgarbeid, sjelesorg og omsorg for de som er i en vanskelig situasjon er nevnt spesifikt. Det nevnes at planen omhandler alle aldersgrupper. Det oppfordres til å utarbeide lokale diakoniplaner ut fra lokale behov.

7.1.2 Hva formidler *Plan for trosopplæring* om sorgarbeid for barn?

De lokale planene for trosopplæring skal sees i forhold til menighetens øvrige plandokumenter som for eksempel lokal plan for diakoni. Trosopplæringen mål er å bidra til livstolkning og livsmestring i en kristen forståelsesramme, og er derfor uløselig knyttet til diakoni. Sorgarbeid for barn er nevnt spesifikk i følgende sitat:

Alle barn og unge skal bli møtt og tatt vare på som de er. Det må være naturlig og selvfølgelig å dele livets sårbarhet med hverandre og samtale om livspørsmål og de utfordringer og kriser livet gir. For å uttrykke sorg og vonde følelser, kan språk, symbolhandlinger og sjelesorg, være måter å medvirke til hjelp og støtte på..
(Kirkerådet 2010:30)

Kolbjørbjørnsrud hevder at dette ikke er ment bokstavelig, men at man er sammen på en diakonal måte som gir verktøy til livstolkning og livsmestring i en kristen forståelsesramme. Hun definerer dette som en diakonal pedagogikk.

Hun hevder for øvrig det samme som Hellgren uttrykte i forhold til *Plan for diakoni*, at konkrete formuleringer om aktiviteter, kun er ment som eksempler til inspirasjon i utviklingen av det lokale arbeidet.

7.1.3 Hva formidler utdanningsplanene om sorgarbeid for barn?

Diakonhjemmets høgskole sin masterutdanning i diakoni, har ingenting i pensum om barn generelt, eller sorgarbeid for barn spesielt. Leder for utdanningen begrunner dette med at *Plan for diakoni* er generell, og at diakoner skal utdannes til generalister.

Årsenheten i diakoni har et emne med tittel *Barn i tro og krise*.

Leder for utdanningen begrunner dette med at årsenheten kvalifiserer til stilinger som trosopplæringsledere, trosopplæringsmedarbeidere og diakonimedarbeidere. Det er derfor viktig at studentene får opplæring om barn og diakoni.

7.1.4 Hva formidler diakonene om sorgarbeid for barn?

Felles for alle 5 intervjuene at det virket som om det var mye engasjement. Diakonene var opptatt av at det var for få diakonstillinger til at barn i sorg og krise kunne tilbys oppfølging som gir livsmestring. Alle henviste til at prester har så stort arbeidspress med bl.a. stadig nye begravelser, at de derfor ikke har kapasitet til å følge opp barn over tid. Dette er forskjellig fra diakoners arbeidssituasjon. De kan sammen med menighetsråd og diakoniutvalg velge å prioritere sorgarbeid for barn. Alle diakonene var enige om at sorgarbeid for barn er en diakonal oppgave. Motivasjonen utover det var noe ulik. En av diakonene hadde et tydelig rettferdighetsperspektiv. Det gikk ut på at barn med den største selvfølgelighet skal ha samme tilbud som voksne. En hadde en personlig motivasjon om å være til hjelp for andre etter egenopplevelse av dødsfall i nær relasjon, hvor det var små barn involvert. To av diakonene oppgav Jesu forbilledelighet i møte med mennesker som har det vondt som en rettesnor. En av diakonene viste til salme 23,4 hvor Gud lover å være med i dødsskyggens dal som eksempel til etterfølgelse. Fire av diakonene oppgav uoppfordret at de ikke hadde personlige erfaringer med tema. Fire av diakonene var opptatt av sorgarbeid for barn må innholde muligheter for lek, tegne, lage noe, sammen med bruk av ord for å bearbeide sorgen. Flere var også opptatt av det som avkobling fra smerten. Fire av diakonene hadde ikke tenkt over sorgarbeid for barn som sjelesorg. En var tydelig opptatt av det. Det er derfor ikke nok materialet i besvarelsen til å gå nærmere inn i tema barn og sjelesorg, utover refleksjonen i kapittel 6.5.3. Med et unntak var det heller ikke mye bevissthet rundt innholdet i sentral *Plan for diakoni* og *Plan for trosopplæring* sin betydning og sammenheng med prioriteringer av sorgarbeid for barn i lokale menigheter.

7.1.5 Hva formidler presten om sorgarbeid for barn

Han viser til at til at det har forgått en utvikling de siste årene, hvor barn får mer informasjon og er delaktige i nære personers død. Han gir Atle Dyregrov og Magne Raundalens arbeid mye av æren for det. Han vurderer dette som en positiv utvikling som han bl.a. begrunner med:

- Personlig erfaring i forbindelse med at en kamerat døde i barneårene. Dahl og de andre kameratene, fikk ikke tilstrekkelig informasjon, og barna var ikke med på begravelsen. Han tolker det som ikke riktig.
- Yrkeserfaring som sykehusprest ved Modum Bad nervesanatorium, hvor voksne psykiatriske pasienter ”utallige ganger”, selv har kommet fram til at deres problemer skyldes ubearbeidet eller feiltolket sorg, i forbindelse med at nære personer døde, da de var barn. Han tar ”selvkritikk” på vegne av voksenpsykiatrien for at også ”den” tidligere hadde liten forståelse for mindreårige familiemedlemmer i forbindelse med dødsfall. Han har erfaring for at når det gjelder vanskelig sorg, så må ”en vite hva en gjør”. Dahl opplever tidspresset på syninger ved institusjonene og ved bisettelser på gravkapellene som lite heldig med tanke på sorgbearbeidelse. Han mener dette er ekstra uheldig med tanke på barns behov.
- Han har erfaring for at barn har mer nytte av sorgtilbud, hvor de også får anledning til å røre på seg og lage noe. Tradisjonelt sorgarbeid har handlet mye om å sitte stille og snakke om følelser. Han fremhever betydningen av å ha omsorg for de etterlatte. Dette i betydningen å gå på besøk og gå i begravelsen. Han kaller det folkeskikk som foreldrene må lære barna sine.

7.2 Drøfting av problemstillingen ut fra undersøkelsens funn

I utgangspunktet er Den norske kirke mangfoldig. Det eneste som med sikkerhet kan sies å være felles for medlemmene, er at de er døpte. Det eneste som kan sies med sikkerhet er felles for kirkens ansatte, er at de er medlemmer av kirken og har en fagutdannelse som er rettet mot den rollen og det ansvarsområdet de betjener, samt at de er forpliktet av ordinasjon og vigselssløftet. Ute i menighetene er det minst en prest, og kanskje en halv eller hel diakonstilling. I følge *Tilstandsrapport for Den norske kirke* (KIFO 2010), er det ansatt 220 diakoner og 38 diakonmedarbeidere fordelt på landets 1840 menigheter. (Internettside for kirkevalget 2011). Det er grunn til å tro at det rundt i disse menighetene, kan være mange behov som ideelt sett kunne vært dekket med flere ansatte, slik flere av informantene påpekte. Det er rimelig at det kan være utfordrende for diakonal fagutvikling, og diakonal kapasitet at det er så få ansatte fra hver faggruppe i hver menighet, og totalt sett i Den norske kirke. De ansatte må ofte søke seg ut av "huset", for å få faglig innputt og innlede samarbeid med andre om diakonale oppgaver. Sett utenfra kan det kanskje virke noe ensomt, alternativt gi stor grad av frihet til å utvikle og prioritere sitt arbeid sammen med de øvrige ansatte, menighetsråd og diverse utvalg. Det kan også være med og inspirere til samarbeid med andre kirkesamfunn og til sekulære instanser i nærmiljøet. Det er i denne konteksten, at studie av Kirkemøtets føringer og diakonal menighetspraksis når det gjelder sorgarbeid for barn er gjort. Dette med tanke på å finne noe mer ut av hva Den norske kirke, sentralt og lokalt formidler om sorgarbeid for barn.

Den første overraskelsen både når det gjaldt *Plan for diakoni*, og det diakonale innholdet i *Plan for trosopplæring*, var når kirkerådets ansatte Hellgren og Kolbjørnsrud, påpekte at alle konkrete formuleringer i planene, kun var ment som eksempler til inspirasjon for å utvikle lokalt menighetsarbeid. Begrep som rammeplaner og plandokumenter kan i andre sammenhenger være ment som førende for et arbeid. Det er på bakgrunn av det, rimelig grunn til å si at Kirkemøtet ikke har noen tydelig "egenformening" om hva menighetsdiakoni helt konkret skal innebære. I *Plan for diakoni* er sorgarbeid nevnt. Egenrapportering om menighetenes aktiviteter (KIFO 2010), og informantenes utsagn, viser at sorgarbeid for voksne er en utbredt diakonal aktivitet. *Plan for diakoni* presiserer også at den er ment for alle aldersgrupper, noe som ble understreket av både Hellgren og Jordheim som har vært med i gruppen som utarbeidet den. Formuleringene om at sorgarbeid er diakoni, og at planen er universell (for alle), kan sikkert inspirere de som i utgangspunktet er opptatt av barn. Slik at de kan bli minnet om at sorgarbeid for barn, kan være et diakonalt ansvar.

Det var i utgangspunktet for undersøkelsen, kjent at diakonene og presten hadde erfaring med sorgarbeid for barn. Presten har for øvrig også blitt kontaktet fra personer utenfor egen menighet når barn hadde opplevd dødsfall i nære relasjoner. Denne nærheten til tema, kan gi føringer for svarene.

Diakon 5 hevdet at det er den diakonale tradisjonen og ikke *Plan for diakoni sin* ordlyd, som styrer hva som prioriteres av diakonalt arbeid. Tradisjonelt har sorgarbeid i menighetene vært rettet mot voksne. Diakon 5 mente derfor at det er ”en vei å gå”, både når det gjelder fagutvikling og tankesett, for at diakonien også skal romme barnas behov.

På spørsmål 8 i intervjuguiden til diakonene(vedlegg 1), om de syntes at føringene i *Plan for trosopplæring* og *Plan for diakoni* var tydelige på kirkens ansvar for barn i sorg, var det ingen som husket noe særlig av hva som står i *Plan for diakoni*. Det ble derfor ikke gått noe mer inn på det. Det er derfor heller ikke grunnlag i materialet for å utdype eller tolke det i særlig grad. Unntaket var at flere var opptatt av ordlyden i *Plan for trosopplæring*, om at trosopplæringsarbeidet skal gi verktøy til livstolkning og livsmestring. De mente at dette kan begrunne sorgarbeid for barn.

Under samtalen med Kolbjørnsrud i Kirkerådet, hevdet hun at det ikke var ment som konkrete diakonale aktiviteter, når begreper som sjelesorg, viktig å sette ord på følelser når livet er vanskelig, barn og deres familier som er i sorg må oppleve omsorg m.m. var nevnt. Men at det var selve pedagogikken som skal være diakonal, og gi verktøy til livsmestring og livsmestring i en kristen forståelsesramme. Sett utenfra er det rimelig grunn til å si at den diakonale ordlyden i *Plan for trosopplæring* er tydelig på at kirken skal være der for barn i sorg. Denne ordlyden hadde flere av diakoninformantene lagt merke til, og de synes den var bra. Fra forskersynsvinkelen ble svaret på hvilken oppfatning og føringer Kirkemøtet la til grunn da vedtaket ble fattet, mer utydelig etter samtalen med Kirkerådets representant, Kolbjørnsrud.

Den andre overraskelsen var at Kirkemøtet har vedtatt at noen perspektiver skal prioriteres og være tverrgående i alle kirkens plandokumenter. (Plan for diakoni 2008:15). Der er ikke barn nevnt. Det undervises heller ikke om barn eller barns behov verken i glede eller sorg ved masterstudiet i diakoni ved Diakonhjemmets høgskole. Det kan virke noe underlig når flere og flere samfunnsområder sikrer barns rettigheter på bakgrunn av forskning på barns behov, og erfaring som viser at det er nødvendig å felle dette ned i barnekonvensjonen og nasjonale lover m.m.(se kapittel 3)

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Hva kirken lokalt formidler om sorgarbeid for barn igjennom diakonal praksis, har denne undersøkelsen gitt et lite eksklusivt innblikk i gjennom samtale med fem engasjerte diakoner og en prest. De delte både personlige og profesjonelle erfaringer.

De har samlet arbeidserfaring med alt fra:

barselgrupper med tema barn og sorg, personligoppfølging den ”første uken”, bevissthet på barn rundt syning, begravelser og ritualer, individuell oppfølging av barnet og familien over tid, ”undervisning” for barn i regi av et begravellesbyrå, sorggrupper for barn og unge, bevissthet rundt menighetsfellesskapet som en ressurs og rituell lystenning for ungdom i forbindelse med dødsulykke i ungdomsmiljøet.

Motivasjonen for å drive sorgarbeid for barn, har individuelle forklaringer. Noen hadde personlige erfaringer med sorg. Noen knyttet det til sin kristne tro, og ønsket om å være Jesu etterfølger og være der mennesker har det vanskelig. Unntaket var diakon 1 som koordinerte sorggrupper. Hun brukte begreper ”vi” om kirken.

Vi må være med barna inn i dødsskyggens dal, slik Gud er med i dødsskyggens dal.

Intensjonen med at *Plan for diakoni* og det diakonale innholdet i *Plan for trosopplæring*, skal fungere som en inspirasjon i utviklingen av det lokale diakonale arbeidet, var ikke framtrede i dette begrensede materialet. Det kan kanskje skyldes at diakonene og presten er utdannet mens *Plan for diakoni* fra 1987 var gjeldene eller tidligere. I 1987 planen er barn ifølge Helland nevnt enda mindre. Den nye *Plan for diakoni*, har bare vært gjeldene i 3 år. *Plan for trosopplæring* er helt ny for alle. Det kan derfor være for tidlig å konkludere om innholdet i de nevnte plandokumentene på sikt, vil kunne inspirer og prege det diakonale livet og arbeidet i Den norske kirkes menigheter på en slik måte, at barnas behov og ressurser blir like viktige som de voksnes.

7.3 Konklusjon

Ordlyden i Kirkemøtets vedtak om *Plan for diakoni* og det diakonale innholdet i *Plan for trosopplæring*, ser foreløpig ikke ut til å ha noen innvirkning på utviklingen av diakonalt arbeid for og med barn. Hvilken betydning undervisning om sorgarbeid for barn for framtidens diakoner vil ha, er det ikke grunnlag i materialet for å si noe om. Da det ennå ikke er forsøkt ved Diakonhjemmets høgskole, som er den eneste utdanningsinstitusjonen som er med i undersøkelsen.

Det kan ut fra det foreliggende materialet, se ut som om at Den norske kirkes sorgarbeid for barn, styres av forhold som personlig engasjement hos lokalt ansatte og frivillige. Enkeltpersoners prioriteringer, erfaring, interesser, kunnskap om barns behov i sorg, samt den enkeltes bibeltolkning. Dette sett i relasjon til menighetens rammebetingelser som for eksempel antall diakonstillinger og press på prester med omfang av begravelser m.m. Dette kan gi rimelig grunn til å hevde, at tilbudet fra kirken til barn som har mistet noen i nære relasjoner, kan virke tilfeldig.

Nyere forskning på behovene til barn i sorg som det er vist til i denne oppgaven, er tydelig på at barn og familiene deres trenger bistand, når barn mister noen i nære relasjoner. De offentlige sorgsentrene, menighetene i Stavangerområdet, Kreftforeningen, Sorg og omsorg, Rädde Barnen, samt informanter i denne undersøkelsen og mange andre som gir kirkelige og sekulære tilbud til barn, viser at det er gjort viktige erfaringer på dette feltet. Spørsmålet om Den norske kirke sentralt ønsker å ta medansvar som samfunnsaktør, og være med å gjøre en innsats for barn i sorg, er fortsatt åpent. Det kan for eksempel handle om prioriteringer, føringer og tildeling av ressurser som for eksempel diakonstillinger og pretestillinger. De barna som har truffet studiets diakoner og prest har vært blant de heldige.

Fra et barnediakonalt ståsted, kan det se ut som det er en stund igjen til Den norske kirke samlet sett, praktiserer sin egen barneteologiske visjon om at barn er fullverdige medlemmer i dagens kirke. Det må være rimelig grunn til å hevde, at fullverdi medlemskap innebærer at barn har samme relasjon til Gud gjennom dåpen og samme rettigheter i menighetsfellesskapet som voksne har. Innholdet i tilbud og samværsform, må tilpasses barnets modningsnivå og livssituasjon jf tidligere nevnt faglitteratur.

Litteraturliste

Andersen, K.; *Fri oss fra fasene*. Fontene 2/2011.

Bjørddal, Ø.(Red); *Helse, liv og mot: om ritualer og symboler i hverdag og helse*. Trondheim (2001). Liturgisk skriftserie, nr 8. Børresen, A. og Bjønnes, E.; ” *Ritualer, symboler og symbolhandlinger i sjelesorgen.*”

Botvar, P. og Schmidt, U.(Red); *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo(2010)Universitetsforlaget.

Brunvoll, A.; *Den norske kirkes bekjennelsesskrifter*. Oslo (1972) Lunde forlag.

Bugge, K. og Røkholt, E.; *Barn og ungdom som sørger. Faglig støtte til barn og ungdom som opplever alvorlig sykdom eller død i nær familie*. Bergen(2009) Fagbokforlaget.

Danbolt, L. J.; *Den underlige uka. De sørgende og begravelsesriter*. Oslo(2002) Verbum forlag

Danbolt, L. J. og Stifoss - Hanssen, H.; *Hvermann og Gud*. Oslo(2003). Verbum forlag

Danbolt, L. J. og Stifoss - Hanssen, H.; *Gråte min sang*. Oslo(2007). HøyskoleForlaget.

Dyregrov, A.; *Sorg hos barn en håndbok for voksne*. Bergen (2008a) 2.utgave. Fagbokforlaget.

Dyregrov, A.; *Katastrofepsykologi*. Bergen (2008b) 2.utgave. Fagbokforlaget.

Dyregrov, A. *Hva skjer når vi dør - å snakke med barn om døden*. Bergen(2010a) Gyldendal forlag.

Dyregrov, A.; *Å ta avskjed, ritualer som hjelper barn gjennom sorg*. Bergen(2010b) Fagbokforlaget.

Ekvik, S.; *Tårer uten stemmer*. Når barn er blant dem som sørger. Oslo (2010) Verbum forlag.

Gautun, H.; *Velferdsstatens forming av individers livsløp*. Nordisk sosialt arbeid, (2007/1)

Gyllenswärd, G.; *Stød for barn i sorg*. Stockholm(1997)Rädda Barnen.

Harsem, I. og Jordheim, K.; *Livstolkning og Livsmestring. Et hefte til inspirasjon i trosopplæringsarbeidet*. Diakonhjemmets høgskole. Rapport 2011/7.

Jerlang, E.(red); *Udviklingspsykologiske teorier- en introduktion*. København(1988) Munksgaard forlag.

Johannessen, A, P.A. Tufte og L. Kristoffersen: *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*”. Abstrakt forlag (2006)3.utgave.

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Johannessen, K.; Jordheim, K.; Korslien, K.(red); *Diakoni - en kritisk lesebok*. Trondheim (2009) Tapir. Jordheim, K.; *Barnediakoni i lys av trosopplæringsreformen*.

Johannessen, K.; Jordheim, K.; Korslien, K.:(red.) *Diakoni - en kritisk lesebok*. Trondheim (2009) Tapir. Korslien, K.; *Anerkjennelsens plass i diakonien*.

Johnsen, E.(Red) *Barneteologi og kirkens ritualer. Perspektiver på trosopplæring, barn og konfirmanter*. Oslo (2007) Det praktisk-teologiske seminars skriftserie. Johnsen, E.; *Barneteologisk religionspedagogikk*.

Johnsen, E.(Red); *Barneteologi og kirkens ritualer. Perspektiver på trosopplæring, barn og konfirmanter*. Oslo (2007) Det praktisk-teologiske seminars skriftserie. Stålsett, S.; *Barna roper i helligdommen - for en urovekkende barneteologi*.

KIFO stiftelsen kirkeforskning; *Tilstansrapport for Den norske kirke*. KIFO NOTAT (2/2010).

Kirkerådet: *Plan for diakoni* (2008)

Kirkerådet: *Plan for Trosopplæring, Størst av alt* (2010) 2.opplag

Nordstokke, K.; *Det dyrebare mennesket - Diakoniens grunnlag og praksis*. Oslo(2004) Verbum Forlag

Olafsen, E. og Dahl, P.A.; *Hva skal vi med stjerner nå?* Oslo(2007) 1.opplag. Schibsted forlag

Repstad, P.; *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo (2009) 2.opplag. Universitetsforlaget.

Ruyter, K.W.; *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo (2007) 2.opplag. Gyldendal akademisk.

Stifoss-Hanssen, H. og Kallenberg, K.; *Livssyn og helse teoretiske perspektiv, kliniske perspektiver*. Oslo (1998). Ad Notam Gyldendal.

Weisæth, L. og Dalgard, O. S.(red); *Psykisk helse, risikofaktorer og forebyggende arbeid*. Oslo(2009) Gyldendal Akademisk forlag.

Wirgenes, P.; *Diakonale og sjelesørgeriske perspektiver på Trosopplæringsreformen; Erfaringen bekrefter et behov for diakonal og sjelesørgerisk fagutvikling i forhold til barn og unge*. Tidsskrift for sjelesorg 2/2005

Internett sider:

Aeoropagos: ”I Mesterens Lys”;
<http://www.imesterenslys.no/om.htm>

Diakonhjemmets historikk;
http://www.diakonhjemmet.no/stream_file.asp?iEntityId=551
<http://www.diakonhjemmet.no/stiftelse/modules/module123/proxy.asp?D=2&C=68&I=473&mids=a2398a501a>

Diakonhjemmets høgskoles utdanningsplaner for masterstudiet i diakoni og årsenhet i Diakoni;
http://www.diakonhjemmet.no/hogskole/modules/module_123/proxy.asp?D=2&C=609&I=5030&mids=a2387a2388a

FN - Menneskerettighetserklæring (1948) og Barnekonvensjon (1990);
<http://www.fn.no/FN-informasjon/Konvensjoner-og-erklæringer/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-barnets-rettigheter-Barnekonvensjonen>

http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/veiledninger_brosjyrer/2000/barnekonvensjonen-kortversjon-norsk.html?id=87582

Informasjon om kirkevalget 2011;
<http://www.kirkevalget.no/event/doLink/famid/177131>

Kirkeloven av 1996;
<http://www.lovdata.no/all/tl-19960607-031-001.html#3>

Kreftforeningen;
<http://www.kreftforeningen.no/>

Kvalifikasjonskrav og retningslinjer for diakonstillinger i Den norske kirke;
<http://www.lovdata.no/for/sf/fa/xa-20041120-1895.html>

Lov om barn og foreldre av 1981 (med oppdateringer);
http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19920717-100.html&emne=barnevernlov*&&

Lov om barneverntjenester av 1992 (med oppdateringer);
http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19920717-100.html&emne=barnevernlov*&&

Lov om spesialisthelsetjenesten av 1999 (Med oppdatering av § 10 i 2010);
http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19990702-061.html&emne=spesialisthelsetjenest*&&

Barn i sorg – Den norske kirkes ansvar?

Menighetsfakultetets pågående Ph D prosjekter(doktorgradsprojekter);
<http://www.mf.no/index.cfm?id=177663>

Seksjon for sorgstøtte ved Ahus universitetssykehus;
http://ahus.no/modules/module_123/proxy.asp?C=1105&I=17353&d=2

Sorg og omsorg;
<http://www.sorgogomsorg.org/>

Yrkesetiske retningslinjer for diakoner;
http://www.diakonforbundet.no/index.php/innarbeidsforhold/diakonikirken/1299-yrkesetiske_retningslinjer_for_diakoner

Vedlegg 1

Intervjuguide for menighetsdiakonene

Diakoner i Den norske kirke som har erfaring med barn og sorgarbeid

1. Kan du fortelle om erfaringene dine med sorgarbeidet for barn
2. Hvilket ansvar syns du kirken har for barn som er i sorg? Be dem utdype.
3. Syns du kirkens ansatte sammen med barnets foreldre, har noe med å kreve hjelp på vegne av barnet/være barnets talsmann, dersom barn i sorg og krise trenger tilrettelegging i skole /barnehage, eller bistand fra for eksempel helsevesenet eller barneverntjenesten, og ikke får det?
4. Jeg vil hevde at kirkens fagpersonell har en spesiell kompetanse på å snakke med personer med ulik tro om eksistensielle spørsmål. Og at dette blir særlig viktig i møte med døden. Hva tenker du om det? Hvordan bruker du denne kunnskapen når du møter barn i sorg?
5. Hvilke tanker har du rundt tema barn og sjelesorg?
6. Vil du si at ditt sorgarbeid med barn er sjelesorg?
7. Er sjelesorg overfor barn er en diakonal oppgave?
8. Syns du kirkens plandokumenter særlig planene for diakoni og trosopplæring er tydelige, når det gjelder kirkens ansvar for barn i sorg? Sjelesorg?
9. Vi går nå inn for landing, er det noe du vil dele før vi avslutter?